

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

**YENİ DÜNYANIN KEŞFİ: *TARİH-İ HİND-İ GARBİ HADİS-İ NEV* (İSTANBUL
TOPKAPI SARAYI MÜZESİ KÜTÜPHANESİ R.1488) VE RESİMLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Özlem ÖZTÜRK

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Semiha ALTIER

Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırmaları Projesi kapsamında desteklenmiştir.

Proje No: 2011/26

Çanakkale – 2012

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Yeni Dünyanın Keşfi: *Târih-i Hind-i Garbî Hadîs-i Nev* (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi R.1488) ve Resimleri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

27.11.2012

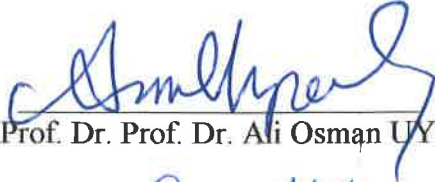
Özlem ÖZTÜRK

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Özlem ÖZTÜRK'e ait Yeni Dünyanın Keşfi: *Tarîh-i Hindi Garbî Hadîs-i Nev* (İstanbul
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi R.1488) ve Resimleri adlı çalışma, jürimiz tarafından

Sanat Tarihi Anabilim Dalında

YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

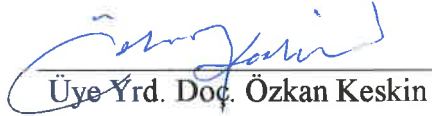


Üye Prof. Dr. Prof. Dr. Ali Osman UYSAL



Üye Yrd. Doç. Dr. Semiha ALTIER

(Danışman)



Üye Yrd. Doç. Özkan Keskin

Tez No : 447403

Tez Savunma Tarihi : 10.10.2012



ONAY

Yrd.Doç.Dr. İbrahim Hakkı Öztürk

Enstitü Müdürü

27/11/2012

ÖZET

Bu araştırmada yazarının kimliği bilinmeyen Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki *Târih-i Hind-i Garbî* (TSM. R.1488) adlı resimli el yazmasının resimleri incelenmiştir. El yazması iki bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk bölümde Dünyanın yaratılışı, evrenin doğası ile toprak, ateş, su ve hava olmak üzere dört elementin kısaca anlatılmıştır. Eserin ilginç ve önemli kısmı ise Yeni Dünyanın coğrafi tanımının yapıldığı bölümdür. Eserin metni Amerika'yla ilgili yazılmış beş ayrı kitabın birleşiminden oluşmaktadır. *Târih-i Hind-i Garbi* Avrupa ve Amerika'daki çeşitli koleksiyonlarda korunan resimli ve resimsiz 13 adet nüshası bulunmaktadır.

Araştırmada toplam 16 resim değerlendirilmiştir. Küçük boyutlu ve canlı renklere sahip resimlerin nakkaşı bilinmemektedir. Bütün resimlerin aynı elden çıktığı oldukça açıktır. Resimler üslup açısından oldukça sade, metinlere sadık kalınarak çizilmiş basit kompozisyonlardır. Eserde Doğu ve Batı Yarımküreyi gösteren iki harita bulunmaktadır. Haritalar bazı mühim hatalar içermektedir ve baş aşağı olarak yerleştirilmiştir. Diğer resimlerin konuları ise Yeni Dünyanın bitki ve yaratıklarıdır. Nakkaş bu resimleri bildiği türlerden yola çıkarak resmetmiştir. Ayrıca Patosi şehri ve mitolojik Vakvâk ağacı tasvirleri eserin ilginç resimlerinden bazılarıdır. Resimlerin önceki örneklerden yola çıkılarak veya denizcilerin anlatımlarına dayanılarak yapıldığı düşünülmektedir.

Aynı eserin İstanbul Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunan başka bir nüshası gerek üslup gerekse süslemeleriyle daha özenli bir şekilde hazırlanmıştır. Olasılıkla bu nüsha III. Murad'a sunulmuş olup, bu araştırmada incelenen nüsha ise 16. yüzyıl son yarısında saray nakkaşları tarafından padişahın kendisine olmasa da kızları veya saray ağaları için hazırlanmış bir nüsha olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, el yazması, resim, nakkaş

ABSTRACT

In this research, the pictures of illuminated manuscript, which has written by an unknown author, named *Târih-i Hind-i Garbi* (TSM. R. 1488) in Topkapı Palace Library, have been examined. The manuscript is conceived in two parts. First part is a brief explanation of creation of the world, the nature of the universe and characteristics of four elements which are earth, fire, water and air. The more interesting and significant part of the manuscript is the geographical description of the New World. The text of the manuscript is a combination of five different books about America. There are of 13 illustrated or non-illustrated copies of *Târih-i Hind-i Garbi* preserved in various collections in Europe and America.

Within the scope of the research a total of 16 pictures have been assessed. The nakkash of small scaled and vivid colored pictures is anonymous. It is obvious that the illuminations of the manuscript might be drawn by the same artist. The pictures simple compositions which are naïve and have been drawn based on the text. In the manuscript there are two maps showing the East and West hemisphere. The maps have some crucial geographical errors and they also placed upside down. The subjects of the other pictures are various exotic plants and creatures of The New World. Nakkash has painted them based on the species that he had already acknowledged. Furthermore, landscape of Patosi city and the mythical Vakvâk Tree are also some of the many interesting pictures of the manuscript. It is thought that the pictures have been drawn based on previous examples or the narrations of the sailors.

On the other hand, the copy of the same book which is preserved in İstanbul Beyazıt Library is designed more attentively both in style and ornament. Probably this copy has been presented to Murad III, the copy which is been examined in this research, might have been designed for sultan's daughters or one of his palace agas not for the sultan in the second half of sixteenth century.

Key Words: Ottoman, manuscript, illustration, nakkash

ÖNSÖZ

Bu çalışma sırasında her an yanımda olan, biricik arkadaşım ve dert ortağım Pınar KOÇYİĞİT'e, akademik hayatımın yönlendirmemde desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Adnan ÇEVİK ve Yrd. Doç. Dr. Fetay SOYKAN'a, çeviri konusunda her an imdadıma yetişen Doç. Dr. Gülgün YAZICI'ya, Chicago Newberry Kütüphanesi yetkilileri Megan SAMUELSON ve John POWELL ile emeklerini ve sabrını benden esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Semiha ALTIER'e teşekkür ederim.

Ayrıca hayatımın her anında, verdiğim her kararda beni destekleyen, sevgisi ve ilgisini eksik etmeyen anneme ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
RESİM LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1

III. MURAD DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ

1.1. Osmanlıların İç Siyaseti.....	6
1.2. Dış Ülkelerle Siyasi İlişkiler.....	9
1.2.1. Safevi Devleti ile İlişkiler.....	9
1.2.2. Kuzey Afrika ile İlişkiler.....	13
1.2.3. İngiltere ile İlişkiler.....	15
1.2.4. Lehistan (Polonya) ile İlişkiler.....	16
1.2.5. Venedik ile İlişkiler.....	17
1.2.6. Avusturya (Nemçe) ile İlişkiler.....	18

BÖLÜM 2

III. MURAT DÖNEMİ KÜLTÜR ORTAMI

2.1. Bir Sanat Hamisi Olarak III. Murad.....	23
2.2. III. Murad'ın Şair Kişiliği.....	25
2.3. Kültür ve Sanat Ortamı.....	27
2.4. Osmanlı Resim Sanatında III. Murad Dönemi.....	36

BÖLÜM 3

OSMANLILARIN HAYAL DÜNYASINDA UZAK DİYARLAR VE GARİP YARATIKLAR

3. 1. Deniz seferleri, Gemicilik, Haritacılık ve Coğrafya Konulu Kitaplar.....	51
3.2. Osmanlı Kitap Resmi Geleneğinde Garip Yaratıklar.....	60

BÖLÜM 4

BATI HİNDİSTAN'DAN YENİ HABER: *TÂRİH-İ HİND-İ GARBİ VEYA HADİS-İ NEV*

4.1. Eserin Adı.....	66
4.2. Eserin Yazarı.....	66
4.3. Eserin İçeriği.....	67
4.4. Eserin Fiziksel Özellikleri.....	68
4.5. Eserdeki Kayıtlar.....	68
4.6. Eserin Nüshaları.....	69
4.7. <i>Târih-i Hind-i Garbi</i> veya <i>Hadîs-i Nev</i> (TSM. R.1488) Resimleri.....	70
4.7.1. Yerküre ve Ekvator.....	70
4.7.2. Yerküre ve İklim Kuşakları.....	72
4.7.3. Vakvâk Ağacı.....	74
4.7.4. Doğu Yarımküre Haritası.....	75
4.7.5. Batı Yarımküre Haritası.....	76
4.7.6. Guava, Nemayis ve Avakado ve Tapirler.....	77
4.7.7. Tarçın ve Karanfil Ağacı.....	78
4.7.8. Armadillo, Pelikan ve İki Kaz.....	79
4.7.9. Kaynanadili veya Dikenli Armutlar.....	80

4.7.10. Bighorn Koyunu ve Buffalo	81
4.7.11. Patosi Şehri.....	82
4.7.12. Jaguar, Karıncayıyen ve Armadillo.....	84
4.7.13. Tembel Hayvan ve Keseli Sıçan.....	85
4.7.14. Tarçınelması ve Santa Domingo Şeftalisi (Mamey)	86
4.7.15. Şifalı Jobo ve Guayacan Ağacı.....	87
4.7.16. Yavrusunu Besleyen Denizayısı.....	88
4.7.17. Balıkadam.....	89
4.7.18. Balıkadam ve İki Avcı.....	90
DEĞERLENDİRME.....	91
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA.....	109
RESİMLER.....	134

KISALTMALAR LİSTESİ

Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Vol.	Volume
pp.	Pages
No.	Numara
s.	sayfa
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
BDS.	Berlin Deutsche Stadtbibliothek
BK.	Beyazıt Kütüphanesi
BL	British Library (Londra)
BN.	Bibliothèque Nationale (Paris)
İÜK.	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (İstanbul)
OBL.	Bodleian Library (Oxford)
TSMK. B.	Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi Bağdat
TSMK. H.	Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi Hazine
TSMK. R.	Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi Revan
VBM.	Bibliotheca Marciana (Venedik)
DCBL	Chester Beatty Library (Dublin)
TİEM	Türk İslam Eserleri Müzesi (İstanbul)
NYPL	New York Public Library
SK	Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul)

RESİM LİSTESİ

- Resim 1.** Sultan III. Murad'ın Gelişi, *Şehinşahname-i I*, (İÜK. FY.1404)
- Resim 2.** Takiyüddin ve Arkadaşlarının Rasathane Çalışmaları, *Şehinşahname-i I*, İÜK. FY.1404)
- Resim 3.** Kuyruklu yıldız, *Nusretnâme*, (TSM. H. 1365)
- Resim 4.** Hassa Nakkaşhanesinin Yeri, *Mecmu'-i Menâzil*, (İÜK. T. 5964)
- Resim 5.** Sultan III. Murad'ın Portresi, *Kıyâfetü'l-insâniye fi şemâ'ilü'l-osmâniye*, TSM. H. 1563
- Resim 6.** Yerküre ve Ekvator, *Tarih-î Hind-î Garbî* (TSM. R.1488)
- Resim 7.** İklim Kuşakları, *Tarih-î Hind-î Garbî* (TSM. R.1488)
- Resim 8.** Vakvâk Ağacı *Tarih-î Hind-î Garbî* (TSM. R.1488)
- Resim 9.** Doğu Yarımküre Haritası, *Tarih-î Hind-î Garbî* (TSM. R.1488)
- Resim 10.** Batı Yarımküre Haritası, *Tarih-î Hind-î Garbî* (TSM. R.1488)
- Resim 11.** Guava, Nemayis ve Avakado ve Tapirler (TSM. R.1488)
- Resim 12.** Tarçın ve Karanfil Ağacı (TSM. R.1488)
- Resim 13.** Armadillo, Pelikan ve İki Kaz (TSM. R.1488)
- Resim 14.** Kaynanadili veya Dikenli Armutlar (TSM. R.1488)
- Resim 15.** Bighorn Koyunu ve Buffalo (TSM. R.1488)
- Resim 16.** Patosi Şehri (TSM. R.1488)
- Resim 17.** Jaguar, Karıncayiyen ve Armadillo (TSM. R.1488)
- Resim 18.** Tembel Hayvan ve Keseli Sıçan (TSM. R.1488)
- Resim 19.** Tarçınelması ve Santa Domingo Şeftalisi (Mamey) (TSM. R.1488)
- Resim 20.** Şifalı Jobo ve Guayacan Ağacı (TSM. R.1488)
- Resim 21.** Yavrusunu Besleyen Denizayısı (TSM. R.1488)
- Resim 22.** Balıkadam (TSM. R.1488)

- Resim 23.** Balıkadam ve İki Avcı (TSM. R.1488)
- Resim 24.** Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi ve ateşe atılması, *Zübdetü't Tevârih* (CBL.414)
- Resim 25.** Hz. Süleyman, *Zübdetü't Tevârih* (CBL.414)
- Resim 26.** Cihannuma'daki İklim Kuşakları
- Resim 27.** Vakvâk Ağacı, *Tarih-î Hind-î Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 28.** İskender Vakvâk Adası'nda, *Falname* (TSM. H.1703)
- Resim 29.** Doğu Yarımküre Haritası, *Zübdetü't Tevârih* (CBL. Turkish.414)
- Resim 30.** Doğu Yarımküre Haritası, *Tarih-î Hind-î Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 31.** Batı Yarımküre Haritası, *Tarih-î Hind-î Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 32.** Dünya Haritası. *Tarih-î Hind-î Garbî* (BK.4969)
- Resim 33.** Guava, Nemayis ve Avakado ve Tapirler (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 34.** Tarçın ve Karanfil Ağacı, *Tarih-î Hind-î Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 35.** Armadillo, Pelikan ve İki Kaz, *Tarih-î Hind-î Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 36.** Dikenli Armutlar, *Tarih-î Hind-î Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 37.** Buffalo, Lopez de Gomorra
- Resim 38.** Buffalo ve Big Horn *Tarih-î Hind-î Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 39.** Patosi Şehri, Pedro Cieza de León
- Resim 40.** Patosi Şehri, *Tarih-î Hind-î Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 41.** Bitlis, *Beyân-ı Menâzil-i Seferi Irâkeyn* (İÜK. T.5964)
- Resim 42.** Jaguar, Karıncayiyen ve Armadillo (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 43.** Keyumers ve Askerleri, *Zübdetü't Tevârih* (TİEM. T.1973)

- Resim 44.** Dabbetü'l-arz, *Terceme-i Miftâh-ı Cifrü'l-Câmi* (TSM B.373)
- Resim 45.** Opposum, *Tarih-i Hind-i Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 46.** Tarçinelması Ağacı, *Tarih-i Hind-i Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 47.** Jobo Ağacı, *Tarih-i Hind-i Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 48.** Jobo Ağacı, Oviedo Valdez
- Resim 49.** Denizayısı, *Tarih-i Hind-i Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 50.** Balıkadam, *Tarih-i Hind-i Garbî* (Newberry Library, Ayer MS. 612)
- Resim 51.** Kristof Kolomb Kral Ferdinand'ın Huzurunda, *Tarih-i Hind-i Garbî* (BK. 4969)
- Resim 52.** Yavrusunu Besleyen Denizayısı, *Tarih-i Hind-i Garbî* (BK. 4969)
- Resim 53.** Simurg Kuşu, *Tarih-i Hind-i Garbî* (BK. 4969)
- Resim 54.** Amerika Kıtası Hayvanları, *Tarih-i Hind-i Garbî* (BK. 4969)

GİRİŞ

Nakış, tasvir ve resim olarak anılan kitap resimleri, el yazma kitaplarda metinde anlatılan öykü, olay ya da bilgiyi resim diline aktarırlar. Resimlerle yazılı metinlerin ya da sözlü anlatımların görselleştirilmesi geleneği çok eskilere dayanmaktadır. Bu gelenek, İslam Dünyasında da benimsenerek sürdürülmüştür. Bu resimler yüzyıllar boyunca İslam görsel kültürünün en yaygın ve bilinen ürünleri olmuştur.¹

Resimli kitaplar üretimi meşakkatli ve pahalı sanat eserleridir. Kitabın yazarı da dâhil olmak üzere, hattat, cetvelkeş, musavvir, müzehhip, mücellit gibi fazla sayıda sanatçının bir arada çalışarak ortaya çıkardığı bu eserlerin yapımı sanat koruyucusunun varlığına bağlıdır. Osmanlı tarihi boyunca başta padişahlar olmak üzere, vezirler, valide sultanlar, darüssaade ağaları gibi sarayın ileri gelenleri tarafından sipariş edilen bu kitaplar, içlerindeki mühim bilgilerin haricinde resimleriyle de geçmişe ışık tutmuştur. Sanat koruyucularının zenginlikleri, ilgilerinin derecesi ve sanatçıların yetenekleri üretilen eserlerin nitelikli olmasında etkili olmuştur.²

Osmanlı tasvir sanatı da bir imparatorluk sanatı olarak içinde bulunduğu coğrafyanın tüm sanat dürtülerine açıktır.³ Başta sultan ve vezirler olmak üzere Osmanlı devletini yönetenler Osmanlı topraklarına katılan ülkelerin zenginliklerinin, meydana getirilen sanat eserlerinin ve sanatçıların değerini çok iyi bildiklerinden, o ülkenin taşınabilen değerleri ve sanatçıların bir kısmını saraya getirmişlerdir. İmparatorluk dışından gelen bu eserler ve sanatçılar aracılığıyla, devletin fethederek genişlediği coğrafyaların sanatıyla etkileşime girerek beslenen Osmanlı sanatı, 16. yüzyıl sonlarına doğru dış tüm etkilerden sıyrılarak Klasik bir üsluba kavuşmuştur.

Klasik dönem eserleri arasında, önceki dönemlerde ordunun seferlerini, padişahların hünerlerini, önemli yazarların edebi eserleri konu alan el yazmalarının yanı sıra daha önce örneğine rastlanmayan eserler de yer almaktadır. Bu dönemde Osmanlıların zengin hayal dünyasını görselleştiren mitolojik yaratıklarla bezeli değişik temalar ortaya çıkmıştır.

¹ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 13.

² Zeren Tanındı, "Osmanlı Döneminde Türk Minyatürü", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Akara 1999, s. 160.

³ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı*, ...s. 16.

1580'lerden itibaren I. Ahmed (1590-1617) saltanatına kadar üretilmiş bu tür kitapların günümüze ulaşan örnekleri, Osmanlı ressamaları için ön örnekleri olmayan eserlerdir.

Bu eserler arasında gerek konusu gerekse tasvirleri açısından kendine has özellikleriyle öne çıkan bir başka kitap, *Tarih-i Hind-i Garb-i* veya *Hadis-i Nev* (TSMK. R.1488) olarak bilinen ve Amerika kıtasını anlatan resimli el yazmasıdır. 16. yüzyıla kadar Osmanlı Dünyası'nda Amerika'yı resimlerle anlatan kitapların çok az olması ise eseri bir kat daha ilginç ve incelemeye değer kılmaktadır. Osmanlıların Yeni Dünya'ya dair görüşlerini yansıtan eserin resimleri ise, imparatorluğun hüküm sürdüğü ve coğrafyada eşine rastlanmayan tuhaf hayvan ve bitkileri görselleştirmesi açısından Osmanlı nakkaşı için meşakkatli ve yepyeni bir deneyim olmuştur.

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusunu "*Tarih-i Hind-i Garb-i*" (TSMK. R.1488) veya "*Hadis-i Nev*" olarak bilinen resimli el yazmasına ait resimler oluşturmaktadır. İlk önce eserin üretildiği dönemin siyasi ve sosyo-ekonomik koşulları incelenmiştir. Eserin sanat tarihi açısından önemini tespit etmek amacıyla, aynı dönemde üretilen diğer resimli kitaplar kısaca incelenmiş ve III. Murad (1546-1595) devrinin kültür ve sanat ortamının koşulları araştırılmıştır. Dönemin kültürel yapısıyla ilgili sağlıklı bir araştırma yapılması adına aynı dönemde yapılan bilimsel çalışmalar ve yapı faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Daha sonra ise kaynaklardan edinilen bilgiler çerçevesinde eserin konusu, yazarı, Dünya'daki diğer nüshaları hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın esas konusu olan resimlerin incelenmesinde ise önce metin-resim ilişkisi ele alınmış, daha sonra ise eserin daha geç tarihlerde üretilmiş olan ve Amerika'daki Newberry Kütüphanesi ve İstanbul Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunan nüshalara ait resimler arasındaki farklar araştırılmıştır. Daha sonra araştırma sonucu edinilen tüm bilgilerin ışığında ilgili *Tarih-i Hind-i Garb-i*" (TSMK. R.1488) adlı el yazmasının Osmanlı resim sanatı ve Osmanlı kitap resimleri açısından önemi ortaya konulmuştur.

1.2. Amacı

Bu araştırmanın amacı *Tarih-i Hind-i Garb-i* (TSMK. R.1488) adlı el yazmasının metin-resim ilişkisini inceleyerek, eserin dönemin kültür ortamındaki yerini tespit etmek ve sanat tarihi açısından önemini ortaya koymaktır. Eserin hangi dönemde kimin için

üretildiğine dair fikirler öne sürülecek ve resimlerin sanatçı veya sanatçılarının kimlikleri belirlenmeye çalışılacaktır. Eserin üretildiği döneme ait diğer resimli el yazmalarında hâkim olan üsluptan yola çıkılarak, el yazmasına ait resimlerin sanat tarihi açısından yeri ve önemi ortaya konulacaktır.

1.3.Yöntem

Öncelikle belirtilmesi gereken husus, elde olmayan sebepler sonucu araştırmacının eseri bizzat görme olanağının olmadığıdır. Bu nedenle ilk aşamada araştırmanın konusu olan el yazmasının tedariki için Topkapı Müzesi ile iletişime geçilmiş ve eserin dijital ortama aktarılmış nüshası alınmıştır. Daha sonra İstanbul ve Ankara'daki çeşitli kütüphanelerde kaynak taraması yapılmıştır. Bu kaynak araştırması esnasında R.1488 nüshasının 1987 yılında Kültür Bakanlığı tarafından basılmış tıpkıbasımına ulaşılmış ve el yazmasının resimlerinin çözümlenmesinde bu eserden yararlanılmıştır.

1.4.Kaynak ve Araştırmalar

Bu tezin yazılmasında yararlanılan kaynaklar birinci ve ikinci el olmak üzere iki bölüme ayrılabilir.

Birinci el kaynaklar olarak III. Murad devrinde yaşamış müverrihlerin kitaplarından yararlanılmıştır. İç ve dış siyasi olayların ele alındığı ikinci bölümünde yararlanılan en temel kaynak, dönemin iç ve dış siyasi olaylarına ışık tutacak şekilde hazırlanmış olan Selânikî Mustafa Efendi'nin (ö. 1600) *Tarih-i Selanik-i* ve Mustafa Nuri Paşa'nın (1798-1879) *Netâyicü'l-Vukû'ât* (Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi) adlı eserleridir. Dönemin en önemli siyasi olayı olarak kabul edilen ve 12 süren Osmanlı-Safevi savaşıyla ilgili bilgiler ise bu iki kaynak dışında Fahrettin Kırzıoğlu'nun *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, Yunus Zeyrek'in *Târîh-i Osman Paşa* ile Peçevi İbrahim Efendi'nin *Peçevi Tarihi* adlı eserlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. III. Murad devrinin kültürel ortamının incelendiği üçüncü bölümün en temel kaynaklarından birisi başta padişah olmak üzere dönemin önemli kişilerinin şahsi bilgilerini içeren Mehmed Süreyya'nın (ö. 1878) *Sicil-i Osmani* kitabıdır.

III. Murad devri siyasi olaylarının ele alındığı bölümün ikinci el kaynakları arasında İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi*, Halil İnalcık'ın *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Bekir Kütükoğlu'nun *Vekayi'nüvis: Makaleler*,

Joseph Von Hammer ve Yılmaz Öztuna'nın *Osmanlı Tarihi* kitapları yer almaktadır. III. Murad devrinin gerek siyasi gerek kültürel ortamına ışık tutan Mustafa Cezar'ın kaleme aldığı *Mufassal Osmanlı Tarihi* kitabı ise bir başvuru kaynağı olmuştur.

Dönemin yapı faaliyetlerine dair bilgilerde ise Oktay Aslanapa'nın *Osmanlı Devri Mimarisi* ve *Türk Sanatı* eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Godfrey Goodwin'in *History of Ottoman Architecture* kitabı da mimari yapılar açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. III. Murad devri sanatı için diğer temel kaynaklar ise Halil İnalçık ve Günsel Renda'nın editörlüğünde yayınlanan *Ottoman Civilization* ve Emel Esin editörlüğünde derlenen *Turkish Art* adlı eserlerdir. Ayrıca *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* de bu bölüm için bir başvuru kaynağı olmuştur.

Osmanlı Resim sanatının ele alındığı bölümün temel kaynağı Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı ve Günsel Renda'nın ortaklaşa yazdıkları *Osmanlı Resim Sanatı* adlı kitaptır. Ayrıca Zeren Tanındı'nın *Türk Minyatür Sanatı*, Metin And'ın *Osmanlı Tasvir Sanatları* ve Banu Mahir'in *Osmanlı Minyatür Sanatı* ile kültür ortamına kaynak teşkil eden diğer eserler daha önce adı geçen *Ottoman Civilization* ve *Turkish Art* kitapları da bu bölümün yazılmasında başlıca önemli kaynaklar olmuştur. Ayrıca başta Fehmi Edhem Karatay'ın hazırladığı Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi Yazmalar kataloğu olmak üzere yurtiçi ve yurtdışındaki çeşitli kütüphane ve müze katalogları taranmıştır.

Araştırmanın asıl konusu olan *Tarih-i Hind-i Garb-i* veya *Hadis-i Nev* el yazması ile ilgili en temel kaynak elyazmasının tıpkıbasımı olan kitaptır. Resim-metin ilişkisi söz konusu yayından yararlanılarak incelenmiştir. Bu eserle ilgili en geniş çalışmayı Thomas D. Goodrich yapmıştır. Goodrich'in *Belleten Dergisi*'nde yayınlanan "Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Tarih-i Hind-i Garb-i Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma" isimli makalesi dördüncü bölümün temel kaynaklarından biridir. Eserin nüshaları ile ilgili bilgiler ise sözü geçen makale dışında yine Goodrich'in İngilizce olarak kaleme aldığı "Tarih-i Hind-i Garbi: An Ottoman Book on the New World" adlı makalesinden yararlanılarak yazılmıştır. Eserin haritalarının değerlendirilmesinde ise Goodrich'in yayınları dışında, Remzi Demir'in "Târîh-i Hind-i Garbî'de Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı İle İlgili Düşünceler" makalesinden yararlanılmıştır.

Osmanlı denizciliği ve kartografik çalışmaların anlatıldığı kısım da ise Cevdet Türkay'ın *Osmanlı Türklerinde Coğrafya* isimli kitap temel başvuru kaynağıdır. İbrahim

Müteferrika ve Türk Matbaacılığı kısmında ise Selim Nüzhet Gerçek'in *Türk Matbaacılığı kitabı ile* Hüseyin Gazi Topdemir'in "Kültür dünyamızda çığır açtı: İbrahim Müteferrika" adlı makalesi önemli başvuru kaynaklarıdır.

İyi bir araştırma yapmak ve doğru bilgiye ulaşmak adına, araştırmanın her bölümde yer alan bilgiler, kendi dallarında yıllarca çalışmış ve bilimsel yayın yapmış değerli yerli ve yabancı akademisyen ve uzmanların kitap ve makalelerinden yararlanılarak yazılmış olup, bu bölümde yalnızca temel kaynakların bir kaçının ismi anılmıştır.

1. BÖLÜM

III. MURAD DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ

Sanat üretimi, üretildiği dönemin siyasi ve sosyo-ekonomik koşullardan ayrı tutulamaz. Bir sanat eserinin sağlıklı değerlendirilebilmesi için, üretildiği ülkenin siyasi ve kültürel geçmişiyle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan, bu bölümde III. Murad devrinde yaşanan iç ve dış gelişmeler iki başlık altında kısaca ele alınacak ve araştırmanın konusu olan *Tarih-i Hind-i Garbî veya Hadis-i Nev* (R.1488) adlı resimli el yazmasının üretildiği dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları gözden geçirilecektir.

1.1. Osmanlıların İç Siyaseti

III. Murad dönemi, dâhili gelişmelerin oldukça yoğun yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti en geniş sınırlarına ulaşmış olsa da, Sokulu Mehmet Paşa'nın (1505-1579) öldürülmesi sonrası sadarettteki sıkça yaşanan görev değişiklikleri, Hasburg ve Safevi Devleti ile iki cephede yaşanan savaşların uzunluğu nedeniyle ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar ve isyanlar imparatorluk için çalkantılı bir dönemin başlangıcı olmuştur.

1574-1593 yılları arasında yaşanan iç olayların en önemlilerinden biri Vezir-i Azam Sokullu Mehmet Paşa'nın suikast sonucu öldürülmesidir. Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad olmak üzere üç padişaha hizmet etmiş ünlü devlet adamı Sokullu Mehmet Paşa, Sırp asıllıdır. 15 yaşındayken devşirilmek üzere saraya getirilmiş, devlet adamı alametleri gösteren Sokullu Mehmet Paşa, bizzat padişah Kanuni Sultan Süleyman tarafından beğenilmiştir. Bunun üzerine Edirne Sarayı'nda eğitim görmeye başlayan Sokullu Mehmet Paşa en küçük rütbeden en büyüğü olan baş vezirliğe kadar yükselmiş ve üç nesil Osmanlı padişahına hizmet etmiştir.¹

¹ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani IV*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1073-1074, M. Tayyib Gökbilgin, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:7, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, s. 595-605, Bekir Kütükoğlu, "Sokullu Mehmet Paşa" *İslam Ansiklopedisi: İslam Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, Cilt:8, MEB Yayınları, İstanbul, 1950, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 171, Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Bilimevi

Tahta çıkarken, Manisa Valisi olduğu dönemde edindiği maiyetini de beraberinde getiren III. Murad, Sokullu Mehmet Paşa'yı görevden almamış ancak giderek saraydaki bazı kişilerin tesiriyle Sokullu Mehmet Paşa olan güveni azalmıştır. Sokullu Mehmet Paşa, eşi İsmihan Sultân (1546-1585) ve valide Nurbânû Sultân (1525-1583) sayesinde görevinde kalmayı başarmıştır.² İran'a savaş açma konusundaki muhalefeti ve III. Murad'la birlikte gelen kişilerin, Sokullu aleyhtarlarıyla³ birleşmesi gibi olaylar, padişahın düşmanca tavırları ile birleşince Sokullu Mehmet Paşa giderek gözden düşmeye başlamıştır.⁴

Sokullu Mehmet Paşa, Osmanlı-İran savaşı sürdüğü 1579 senesinde Divân toplantısından çıkarken yanına yaklaşan Boşnak bir derviş tarafından kalbine hançer saplanarak öldürülür. Meczip ilan edilen katil derhal yakalanır ve dört adet ata bağlanmak suretiyle parçalara ayrılarak öldürülür. Suikastının arkasında bizzat III. Murad'ın olduğunu söyleyen tarihçiler⁵ olsa da, pek çok kaynakta Sokullu Mehmet Paşa'nın, aleyhtarı kişilerin teşvikiyle öldürülmüş olduğu belirtilmektedir.⁶

Basım Yayın, İstanbul, 2005, s.174, Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, Toker Yayınları, İstanbul, 1991, çev. Serhat Bayram Haz, Niyazi Ahmet Baroğlu, Hakan Tuncay, Yalçın Toker, s. 524, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt III, Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 1994, s. 292-293, Yunus Zeyrek, *Târîh-i Osman Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.1, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, 1309-1310.

² Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...* s. 165, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III, Osmanlı Dönemi (1566-1730)*, s. 18.

³ Sokullu Mehmet Paşa'ya aleyhtar olanların başında padişahın musahibi İsfendiyar oğlu Şemsi Ahmet Paşa (ö.1580) ile Sultan Murad Han'la Manisa'dan beraber gelen Kara Üveys Paşa ile Şeyh Şücâ ve Gürcistan fatihi Lala Mustafa Paşa vardı. Hatta Lala Mustafa Paşa padişaha: “*Vezir-i âzama inanman, size arzylediği ahvali doğru sanman, halkın işleriyle bizzat mukayyed olmanız münasıptir.*” diyerek Sokullu Mehmet Paşa aleyhine padişahı tahrik ediyordu. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: III, Kısım: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.51, M. Tayyib Gökbilgin, “Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3-4, İstanbul, 1952, s.19, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s. 1308-1311.

⁴ III. Murad tahta ilk çıktığında Yalı Köşkü'ne gidip Sokullu Mehmet Paşa ile buluşmuş ve saygıdan dolayı elini öpmek istemiştir. Sadrazam padişaha olan saygısından buna izin vermeyince III. Murad bu alçalmadan dolayı pişmanlık duymaya başlamış ve Sokullu'yu görevden almak yerine hakaret, küçük düşürme ve eziyet etme yoluna yönelmiştir. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât (Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV)*, Haz. Yılmaz Kurt, 1. Baskı, Birleşik Dağıtım, Ankara, 2008, s. 115, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III...* s. 17.

⁵ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s.305, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi, Cilt: 2*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, Ankara, s.196.

⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanik-i II*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 124-125, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.26, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...* s. 115-116, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...* s. 171, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...* s.51, Hüseyin Arslan, *16. YY. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s.66, Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)...* s.80, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III...* s. 19, Necdet Sakaoğlu, *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt:2, YKY Yayınları, İstanbul, 2008, s. 239, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* Cilt:10, F:26, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986, s. 397, Yılmaz Öztuna,

Sadrazamın 1579'da ölmesi üzerine savaş taraftarları iktidara gelmiş ve bu durum Osmanlı Devleti'ni savaş eğilimine sokmuştur.⁷ Ölümü sonrasında sadarete yapılan sık değişiklikler yönetimde bozulmalara yol açmış, vezirler sadareti elde etmek için birbirleriyle yarışır hale gelmiştir. Bu nedenle sadaret kimsede uzun süre kalmaz ve yönetim sık sık değişmeye başlar.⁸

12 yıl süren İran Savaşı ve sonrasında çıkan Avusturya Savaşı sonucu muvazzaf asker sayısının çoğalması, masrafların artması Osmanlı maliyesini zor bir duruma sokmuş, giderlerin karşılanması için para değerinde ayarlama yapılarak, gümüş paranın değeri yüzde elli oranında düşürülmüştür. Bu durum memur gibi sabit gelirlilerin satın alma güçlerinin azalmasına yol açarak toplumda huzursuzluk yaratmıştır. Osmanlı tarihinde ilk kez III. Murad devrinde Yeniçeri Ocağına rastgele kişilerin alınmaya başlanmıştır. Rüşvet olayların artması⁹ ve askere düşük para değerinde ücret verilmesiyle birleşince yeniçeriler ayaklanır. “Beylerbeyi Vakası” olarak bilinen bu ayaklanma sırasında isyancılar, Maliye Bakanı Mahmut Efendi (ö. 1589) ve Musâhib Doğancı Mehmet Paşa'nın (ö.1589) kellelerini ister. İsyan sonucu maaşlara zam yapılmasına rağmen maaşlar bugün bile (1992) 1589'daki seviyeye ulaşmamıştır.¹⁰ Kan dökülmesine karşı olan III. Murad, yeniçerilerin isteğine önce karşı çıkmış ancak yanındakilerin tavsiyesine uyarak ikisinin de kellelerini kestirmek zorunda kalmıştır.¹¹

Büyük Osmanlı Tarihi... s.295, Genel Türk Tarihi..., s. 58, Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi...*, s. 523-524, Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Bilimevi Basım Yayın, İstanbul, 2005, s. 174, Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006, s. 80, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1312.

⁷ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)*... s.80-81.

⁸ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*, s. 127, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s.1398.

⁹ Sokullu Mehmet Paşa zamanında rüşvet azalmış ancak ölümünden sonra tekrar artmaya başlamıştır. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, “*Netâyicü'l-Vukû'ât*” adlı eserinde artan rüşvet olayları için şunları yazmıştır: “*Sokullu Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bu lanet olası alışverişe tamamen durgunluk gelmiş iken, onun ölümünden sonra o derece aldı yürüdü ki, kısımlarını ve türlerini saymak imkânsızdır.*” Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*, s. 130, İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...*, s.119, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis, Makaleler...*, s.265, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1399.

¹⁰ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s.305, İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...*, s.126, Ömer Barkan, XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri, *Belleken Dergisi*, Cilt:34, Sayı: 136, TTK Yayınları, Ankara, 1970, s.575.

¹¹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânik-i II ...*, s. 209, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*s. 65, Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre 16. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, 1983, Ankara, s.13, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt:1, Editör: E. İhsanoğlu, IRCICA (İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s.45, Robert W. Olson, “XVI. Asır Fiyat Değişiminin Osmanlı Safevi İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, Çeviren: H. Mustafa Eravcı, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı:5, İzmir, 2009, s. 182, Genel Türk Tarihi..., s. 66, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s.311-312, Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Klasik*

21 yıl süren Sultan III. Murad devrinde yaşanan iç ve dış olaylar Osmanlıları coğrafik olarak en geniş sınırlara ulaştırmış ancak aynı zamanda ekonomik ve idari açıdan zayıflamasına yol açmıştır. III. Murad devrinde fethedilen topraklarla en geniş sınırlarına ulaşan imparatorluk durma noktasına gelmiş ve II. Mehmet (Fatih) (1432-1481) ile başlayan Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemi sona ermiştir.

1.2. Dış Ülkelerle Siyasi İlişkiler

1.2.1. Safevi Devleti ile İlişkiler

III. Murad devrinin en önemli siyasi olaylarından birisi, 12 yıl süren Türk-İran savaşlarıdır. III. Murad tahta geçtiğinde İran Şahı olan I. Şah Tahmasb (1514-1576) Kanuni Sultan Süleyman (1495-1566) döneminden beri sürdürülen iyi ilişkileri devam ettirmek niyetindedir.¹² Bu nedenle III. Murad'ın tahta çıkması şerefine İstanbul'a Türk Tarihinin en heybetli heyetlerinden birini gönderir. Safevi heyeti görkemli bir törenle karşılanır.¹³

52 yıl boyunca Safevi tahtında oturan, Özbek Sünnilerin saldırıları sonucu çok sayıda toprak kaybı yaşamasına rağmen, İran'da birliği koruma ve Şiiliği yerleştirme konusunda başarılı olan I. Şah Tahmasb'ın, 1576'da resmi bir veliaht bırakmadan ölmesi İran'da karışıklıklara yol açar. Yerine geçen oğlu II. Şah İsmail'in (1537- 1577) bir yıl ve üç ay süren kısa saltanatı sırasındaki davranışları, İran için kanlı olduğu kadar, babası ile Kanuni Sultan Süleyman'ın sürdürmek için yoğun çaba harcadığı Osmanlı-İran sulhunu da bozacak niteliktedir. II. Şah İsmail kardeşlerinin yanı sıra on yedi devlet adamını idam ettirir, sağ kalan ulubeyleri ise küstürür Şiilere yüz vermeyip Sünnileri destekleme yoluna

Dönem (1302-1606), Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s.196.

¹² Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006, s.419-420, Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Kökenleri ve Gelişimi*, Anka Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2001, s. 156-157, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s. 1313.

¹³ Bekir Kütükoğlu, "Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülus Tebriki", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, Cilt:11, Sayı:15, 1960, s.1-24, Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânik-i II...*s. 112-114, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis, Makaleler...*s. 226-227, Rahimi-zâde İbrahim Çavuş, *Kitâb-ı Gencine-i Fethi Gence*, Çamlıca Basım Yayın, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s. XXXI, Bekir Kütükoğlu, "III. Murad", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s.172, Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976, s. 255-256, Yılmaz Öztuna...s.219-220, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s.1313-1314, Yaşar Yücel ve Ali Sevim... s. 19, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...* s. 165, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt:10, F:26, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986, s. 393, Joseph Von Hammer... s.159, Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.40.

gider. Şah Tahmasb'ın ölümüyle birlikte İran'da siyasi karışıklıkların baş göstermesi Osmanlı Devleti'nin dikkatini İran'a yöneltmiş ve Şah Tahmasb'ın ölümünden bir ay bile geçmeden Lahsâ, Basra, Bağdat, Şehrizol, Diyarbakır, Van ve Erzurum gibi beylerbeyliklerine İranlıların barışa riayetleri devam ederse, sulhu bozacak davranışlarda bulunmamaları emredilmiştir.¹⁴

İran'daki bu karışık durum üzerine Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa (ö.1587) İstanbul'a yolladığı mektupta durumdan istifade edilmesi gerektiğini bildirir.¹⁵ Divân toplantısında Sokullu Mehmet Paşa (1505-1579) Safevi ülkesine yapılacak fethin masraflı ve zahmetli olacağını söyleyerek İran seferine karşı çıkar. Kanuni Sultan Süleyman devrinde edindiği tecrübelerden yola çıkarak İran seferinin faydadan çok zarar getireceğini uzun uzun izah eder. Sokullu Divân'da şunları söylemiştir: “*Büyük atanız Sultan Süleyman Han neler çekmiştir barış yapıncaya kadar, ne zehir ne kahırlar yutmuştur. Bu fikri ortaya koyanlar bir İran seferinin ne demek olduğunu bilmeyenlerdir, at ve davardan ayrılıp öküze binenlerdir.*”¹⁶ Sokullu Mehmet Paşa'nın itirazlarına rağmen III. Murad; Lala Mustafa Paşa (ö. 1579), Koca Sinan Paşa (ö. 1596) ve Kaptan Kılıç Ali Paşa'nın (ö. 1587) görüşlerine dayanarak sefere çıkılmasını emreder. İran seferinin iki koldan yapılması kararlaştırılarak Erzurum yönünden Lala Mustafa Paşa, Bağdat yönünden ise Koca Sinan Paşa görevlendirilir ancak Sinan Paşa, Lala Mustafa Paşa'ya daha seçkin askerlerin

¹⁴ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini...* s.274, Yunus Zeyrek... s. 2, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II...* s. 32, Mustafa Nuri Paşa... s. 113-114, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s.220, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt III, Birinci Baskı, Hürriyet Yayınları, Tarih Dizisi, No:6, İstanbul, 1974, s. 305, İsmail Hakkı Uzunçarşılı... s.56, Abdurrahman Şeref... s.173, Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı*, çeviri Zülâl Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s.154, Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, Toker Yayınları, İstanbul, 1991, çev. Serhat Bayram Haz, Niyazi Ahmet Baroğlu, Hakan Tuncay, Yalçın Toker, s.525, Mehmet Saray, *Türk-İran...*, s.42, Bekir Kütükoğlu, “III. Murad”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s.172-173, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi...*, s. 19, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...*, s. 165, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze...*, s. 394, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...* s.164, Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânik-i...*, s. 116, M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.58, M. Saffet Sarıkaya, “Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: 363, Yıl:XXXI, Akara, 1993, s.406-422, Ali Güler, *Türklük Bilgisi*, Türk Metal Sendikası Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2007, s. 223.

¹⁵ Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa (ö.1587) mektubunun sonuna şunları eklemiştir: “...böyle bir fırsat kaçırılmamalıdır, tam düşmandan öç almak zamanıdır.” Bkz. Yunus Zeyrek, *Târîh-i Osman Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 2, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II...* s. 2, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...*s. 305, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III...* s. 21, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.161, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...*, s. 165, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...*s.57, M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti...*, s.59, Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar ...*s. 181, Ali Güler, *Türklük Bilgisi*, Türk Metal Sendikası Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2007, s. 223, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1316.

¹⁶ Bkz. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II...*, s. 32, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*, s. 114, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...*, s. 305, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1316.

verildiğini öne sürerek hoşnutsuzluğunu bildirince III. Murad, Lala Mustafa Paşa'nın görevlendirilmesine karar verir.¹⁷

Van Beylerbeyi 1578'de Azerbaycan'a girer ve Urmiye, Hoy, Selamâs şehirlerini işgal eder. 5 Nisan 1578'de Lala Mustafa Paşa emrindeki ordunun Üsküdar ordugâhına geçmesiyle savaş resmen ilan edilmiş olur.¹⁸

Osmanlı ordusunun ilerleyişi durdurmak üzere Çıldır Ovası'na gelen İran serdari ve emrindeki Safevi ordusu, Özdemiroğlu Osman Paşa (1526-1585) komutasındaki kuvvetlerle çarpışır ve ağır bir yenilgi alır. Çıldır Zaferi olarak bilinen muharebe sonucunda Lala Mustafa Paşa'ya Gürcistan kapıları açılır. Tiflis'i hiçbir direnç ile karşılaşmadan alan Lala Mustafa Paşa, Şirvan'a doğru ilerlerken Safevi ordusu ile Kür Suyu üzerindeki Koyun Geçidi mevkiinde tekrar karşılaşır. Yapılan iki muharebe de Osmanlı zaferi ile sonuçlanınca Şirvan, Türk hâkimiyetine girer. Ereş'e ulaşan Lala Mustafa Paşa Ereş'te bir kale inşa ettikten sonra vezirlik rütbesini Özdemiroğlu Osman Paşa'ya bırakarak Erzurum'a çekilir. Savaşın ilk safhasını kazanan Osmanlı Devleti, Gürcistan ve Dağıstan üzerinde Türk hâkimiyetini sağlamış olur.¹⁹

¹⁷ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II...* s. 15, Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi...* s.275-276, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...* s. 114, Yunus Zeyrek, *Târîh-i Osman...* s. 15, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...* s.58, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...* s. 306, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II...* s. 32-33, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...* s. 114, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s.221, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi...* s. 21, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...* s.161, Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanik-i...* s. 117-118, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...* s. 229, M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti...* s.60, Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Michigan Üniversitesi, ABD, 2011, s.10, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s. 1317-1318.

¹⁸ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi...* s. 281, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II...* s. 15, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s.220, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...* s. 306, Bekir Kütükoğlu, *III. Murad, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi...*s.173, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...* s. 230, M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti...* s.61, Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 121, Hüseyin Arslan, *16. YY. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s.66, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s. 1317.

¹⁹ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi...* s. 288-307, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi...* s. 35-43, Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri (1578-1590)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1962, s. 49-71, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s. 223-233, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...* s. 114-116, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...* s.307-312, Peçevi İbrahim Efendi, *Tarih-i Osman...* s. 20-22, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...* s.166, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze...* s. 393-394, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...* s.163-165, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi...* s.21, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...* s.58-59, Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Bilimevi Basım Yayın, İstanbul, 2005, s. 173-174, Mehmet Saray, *Türk-İran...* s. 42-43, Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanik-i...* s. 118-123, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...* s. 230-235, M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti...* s.61-63, Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu...* s. 122, Rahimi-zâde İbrahim Çavuş, *Kitâb-ı Gencîne-i...*s. XXXIII, Fahrettin Kırzioğlu, "Kars Kalemizin 900 Yılına Bir Bakış", *Türk Dili Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 155, Ankara, 1963, s.811-812, Colin

1579 yılında Safeviler'in harap ettiği Kars Kalesi onarılır. Aynı yıl soğukların bastırmasıyla kışı geçirmek üzere Erzurum'da kalan Lala Mustafa Paşa, Sokullu Mehmet Paşa'nın öldürüldüğü haberini alınca İstanbul'a döner. Osmanlı ordusunun Erzurum'a çekildiğini duyan İran Şahı ordusunu iki kola ayırarak harekete geçer. Ordunun bir kısmını Özdemiroğlu Osman Paşa'nın koruduğu Şirvan bölgesine yönlendirir, diğerini ise tehdit edici biçimde Erzurum ve Kars yöresini beklemekle görevlendirir. Yapılan muharebeler sonucu Safevi ordusu, Özdemiroğlu Osman Paşa ile başarılı bir şekilde mücadele etmiş ve ona yardıma gelmiş olan Kırım Kalgayı Adil Giray'ı (ö. 1579) da esir almıştır. Bunun üzerine Osman Paşa kuvvetlerini Demirkapı'ya (Derbend) çekmek zorunda kalır.²⁰

Safevi ordusunun elde ettiği başarılar İstanbul'a ulaşınca serdarlıktan azledilen Lala Mustafa Paşa'nın yerine Koca Sinan Paşa görevlendirilir. Koca Sinan Paşa ve ordusu Erzurum'a doğru yolar çıkar. Ayrıca Buhara hâkimi II. Abdullah'a (1560-1598) bir mektup gönderen Osmanlı Devleti kendisinden yardım ister. Osmanlıların yeni kuvvetlerle üzerlerine geldiğini öğrenen Safevi Devleti taktik değiştirerek Koca Sinan Paşa nezdinde barış görüşmelerine başlanmasını ister.²¹

Yapılan görüşmeler sonucunda İran Devleti, Sünni Şirvan Hanlığı'nın kendilerinde kalması karşılığında vergi ödemek istediklerini belirtir. Koca Sinan Paşa'nın barış görüşmeleri yüzünden çıkacağı seferi iptal edip İstanbul'a dönmesini fırsat bilen Safevi

Imber, *Osmanlı İmparatorluğu...* s.81, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s. 1321-1323, Roderic H.Davison, *Turkish Art*, Smithsonian Institute Press, Washington D.C. and Harry N. Abrams Inc. New York, 1980, s.27.

²⁰ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi...* s. 323-335, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi...* s. 46-49, Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri (1578-1590)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1993, s.71-92, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s. 234-235, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*, s. 114-115, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...*, s. 312, Yunus Zeyrek, *Tarih-i Osman...*, s. 44-45, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze...*, s. 394-395, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.166-167, Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)...*, s.81, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi...*, s.22, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...*, s. 59-60, Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Bilimevi Basım Yayın, İstanbul, 2005, s. 173, Mehmet Saray, *Türk-İran...*, s. 43, Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânik-i II...*, s. 123-126, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*, s. 235-243, M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti...*, s.63-64, Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu...*, s. 122, Rahimi-zâde İbrahim Çavuş, *Kitâb-ı Gencîne-i...*,s. XXXIII, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1331-1334.

²¹ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi...* s. 334-343, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi...* s. 58-64, Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri (1578-1590)...* s.103-104, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s. 236-239, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*, s. 116, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...*, s.313-314, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze...*, s. 394-395, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.167-169, Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)...*, s.82, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi...*, s.23, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...*, s.61, Mehmet Saray, *Türk-İran...*, s. 43-44, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*, s. 243-246, M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti...*, s.64, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1341.

Ordusu Dağıstanlıların da yardımıyla Şirvan ve Tiflis'i tekrar kuşatırlar. Safeviler'in bu girişimleri üzerine Demirkapı'da bekleyen Özdemiroğlu Osman Paşa harekete geçer ve 1583'de yapılan Meşale Savaşı sonucunda yeniden Şirvan'ı ele geçirir. Barış görüşmeleri yüzünden Osmanlı Devleti'nin toprak kaybına uğramasına neden olan ve haber vermeden İstanbul'a dönen Koca Sinan Paşa'nın serdarlık ve sadrazamlık görevine son verilir. Onun yerine görevlendirilen Ferhat Paşa (ö. 1595) Tiflis'i almak isteyen Gürcü birliklere karşı kazandığı zaferler sonucu Gürcistan üzerinde Türk hâkimiyeti bir kez daha sağlanmış olur.²²

Bu sırada bazı Şii Türkmen beylerinin Safevi Devleti tarafından öldürülmesi Azerbaycan Türkleri arasında hoşnutsuzluk yaratmaya başlayınca, durumdan faydalanan Özdemiroğlu Osman Paşa Tebriz'i yeniden işgal ederek Osmanlı topraklarına dâhil eder. Osmanlı ordusunun Safeviler'e karşı aldığı başarılar sonucu barış istemeyi düşünen İran Şahı, Şii ulemalar tarafından engellendiği sırada Ferhat Paşa ve emrindeki kuvvetler Gence'ye girer. Bu durum karşısında telaşa kapılan Şah, kendisine karşı çıkan ulemayı katledip derhal barış görüşmelerine başlanmasını ister. 1590 yılında imzalanan İstanbul veya Ferhad Paşa Anlaşması göre; Dağıstan, Gürcistan, Şirvan, Karabağ, Gence, Revan, Tebriz ve Luristan üzerindeki Osmanlı hâkimiyetiyle, Osmanlı Devleti doğuda en geniş sınırlarına ulaşır. Hazar Denizi'ni çevreleyen Gürcistan ve İran topraklarının ele geçirilmesi sonucu Türk gemileri Hazar Denizi'ne çıkmış olur. Ayrıca anlaşmanın hükümleri arasında Hz. Muhammed ve halifeleri hakkında kötülleme ve küfürlerin durdurulması, İran Sünnilere karşı nefret telkinlerinin engellenmesi vardır. Anlaşma hükümleri ihlal edilmediği sürece Osmanlı veya Safevi Devleti tarafından karşılıklı sınır ihlallerinin yapılmaması gibi konularda anlaşmaya varılmıştır.²³

²² Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi...* s. 344-363, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi...* s. 79-92, Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri (1578-1590)...* s.109-161, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s. 242-254, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*, s. 116-117, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...*, s.314-317, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze...*, s. 395-396, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.191-192, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi...*, s.23-24, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...*, s.61-62, Mehmet Saray, *Türk-İran...*, s. 44, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*, s. 246-257, M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti...*, s.64-65, Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı...*s.156, Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)...*, s.82, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1345-1346.

²³ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas...* s. 368-380, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi...* s. 100-101, Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri (1578-1590)...* s.189-198, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s. 261-267, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*, s. 118, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...*, s.325-327, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze...*, s. 396, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi...*, s.24, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...*, s.63, Mehmet Saray, *Türk-İran...*, s. 45, Bekir

1.2.2. Kuzey Afrika ile İlişkiler

İstanbul Anlaşması ile doğu sınırlarını güvenlik altına alan Osmanlı Devleti dikkatini, Fas'taki taht kavgalarına yöneltir. Fas Kralı Abdullah (ö. 1574) on altı yıllık saltanatının ardından ölünce, yerine küçük oğlu III. Muhammed (ö. 1578) geçer. III. Muhammed'in amcaları olan Abdülmelik (Ebu Mervan) (ö. 1578) ile Ahmet (ö.1603) yeğenlerini indirip başa geçmek isteyince, büyük amca Abdülmelik İstanbul'a gelir ve Divân-ı Hümayuna çıkar. Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak koşuluyla Fas tahtına geçmek istediğini söyler.²⁴ Divan'da bulunan Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa (1500-1587) iki nedenden dolayı Abdülmelik'e destek vermiştir. İlk sebep evvelce Cezayir'de kalmış Abdülmelik'i şahsen tanımış ve sevmiş olmasıdır. Osmanlı tarihi açısından önemli olan diğer sebep ise Kılıç Ali Paşa'nın Cezayir'de iken Fas'a sefer yapması ve Fas'ın alınması konusundaki ısrarıdır.²⁵

Divân, Kılıç Ali Paşa'yı destekler ve hemen Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa'ya (ö. 1574) ferman yazılır. Ramazan Paşa fermanı alır almaz III. Muhammed'e bir mektup gönderir. Mektupta ülkenin büyük bir bölümünü amcasına bırakması istenir. Ancak III. Muhammed Osmanlı Devleti'nin İspanya ve Portekiz'i karşısına alarak Fas'a saldırma ihtimalinin olmadığını düşünerek ret cevabı verir.²⁶

Kılıç Ali Paşa'nın da etkisiyle Osmanlıların Fas'ı alma isteği güçlenir. Ramazan Paşa'nın emrindekiler ile yolda katılan Faslı Prensler ve Abdülmelik taraftarlarının katılımıyla Osmanlı ordusu 20.000'e ulaşır. İki ordu Fas'ın kuzeyinde bir şehir olan Miknase civarında karşılaşır. Endülüs birlikleri Türkleri görünce derhal onların tarafına geçer. Böylelikle Türk ordusu düşmanı kolayca bozguna uğratar. III. Muhammed kaçır ve Osmanlı ordusu Fas'a girer. 1576'da Abdülmelik sultan ilan edilir ancak III.

Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*, s. 258-259, M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti...*, s.65-67, Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa...* s.157, Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)*... s.84, Rahimi-zâde İbrahim Çavuş, *Kitâb-ı Gencine-i...*,s. XXXV, Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I...* s.182, Ali Güler, *Türklük Bilgisi...*s. 223, Esin Atıl "Tarihte Türkler" ...s. 367.

²⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*, s. 113, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...*, s. 303, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s.182, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1362-1365.

²⁵ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s. 182, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...* s.45-46, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1298.

²⁶ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s.182, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1298.

Muhammed'in tahtı amcasına bırakmaya niyeti yoktur ve yardım için İspanya ve Portekiz'e başvurur.²⁷

Osmanlı Devleti'nin Fas'ın alınmasıyla ilgili kesin kararı değişmemiştir ve hatta Marakeş'in alınması sırasında Abdülmelik'e yardım etmeyen Ramazan Paşa görevinden azledilir. Ramazan Paşa'nın yerine Selanik Bahriye Sancak Beyi Hasan Paşa (ö. 1599) görevlendirilir. Hasan Paşa 1577'de Cezayir'e gelir ve bir yıl sonra İspanyol Adaları olan Balear'a sefere çıkar. Bu arada Fas'ı ele geçirmek isteyen Portekiz Kralı Don Sebastiyen (1554-1578), İspanya Kralı II. Felipe'den (1527-1598) yardım ister. 1578'de Portekiz'den ayrılan Kral ve ordusu Vâdi'us-seyl ovasında Osmanlı ordusuyla karşılaşır. Cezayir Beyler Beyliği'nden azat edilmiş olsa da Fas konusunda daha tecrübeli olduğu için ordunun başına Ramazan Paşa getirilir. Ramazan Paşa'nın askeri dehası sonucu Portekiz ordusu birkaç saat içinde yok edilir. III. Muhammed ve Portekiz Kralı savaş meydanında öldürülür. Savaş sonunda Türkler tek bir gemi bile kaybetmeden Portekiz hazinesi ile birlikte 360 adet top ve başka ganimetler elde ederler. Böylece Vâdi'us-Seyl²⁸ adıyla tarihe geçen bu zafer ile Kuzey Afrika'da Osmanlı hâkimiyeti sağlanmış olur.²⁹

1.2.3. İngiltere ile İlişkiler

Gerek İngiltere gerekse Osmanlı Devleti, topraklarının coğrafi uzaklığı nedeniyle 1500'lü yılların sonuna kadar münasebet kurmak için çaba göstermemiş ve ilişkilerini

²⁷ Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III...*, s. 27, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s.184, Bekir Kütükoğlu, "III. Murad", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi...*, s.174, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...*, s. 165, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*, s. 261, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1299.

²⁸ Vadi'us-seyl Savaşı olarak bilinen bu zafer kimi kaynaklarda "Vadi üs Sebil" kimi kaynaklarda ise Kasr'ülkebir olarak zikredilmektedir. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*, s. 113, Bekir Kütükoğlu, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi...*, s.174, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...*, s. 165.

²⁹ Yunus Zeyrek, *Târîh-i Osman Paşa...*, s. 2, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*s. 113, Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri...*,s. 268, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III...*, s. 27, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.186, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s.186, Bekir Kütükoğlu, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi...*, s. 174, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...*, s. 165. Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...*, s. 304, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze...* s. 398, Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi...*, s. 172-173, *Genel Türk Tarihi*, Cilt:6, Editör: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 59, Hüseyin Arslan, *16. YY. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s.66, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* Cilt: III, TTK Yayınları, 2011, Ankara, s. 1299-1302.

dolaylı yollardan sürdürmeyi tercih etmiştir.³⁰ Sultan Murad Han'ın babası II. Selim zamanında Kıbrıs Adası'nın fethedilmesiyle (1571), Doğu Akdeniz'den uzaklaştırılan Venediklilerin yerini İngiliz gemileri almaya başlamıştır. Doğu Akdeniz'de yer bulamayan Venediklilerin, ticari gemilerini Doğu Akdeniz'den Atlantik Okyanusuna kaydırması ise İngiltere'nin hoşuna gitmemiş ve Osmanlı Devleti sularında imtiyaz sahibi olmak için çeşitli girişimlere başlamıştır. III. Murad dönemine kadar Osmanlı sularında ticaret yapma imtiyazı olan ülkeler, Venedik Cumhuriyeti ve Fransa'dır.³¹

Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan doğruya ticaret yapmak üzere temasa gelen ilk İngiliz taciri Anthony Jenkinson (1529-1610) olmuştur. 16. yüzyıl ortasında kurulan "Moskova Kumpanyası" azâsından olan Jenkinson, 1553 yılında Kanunî Sultan Süleyman'dan aldığı fermanla, Osmanlı sularında serbest dolaşım hakkını kazanır.³²

1579 yılında üç İngiliz tacirinin III. Murad'tan ticaret yapma izni alması üzerine, İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth (1533-1603) padişaha bir mektup gönderir ve diğer tacirlerin de aynı imtiyazdan yararlanmalarını diler. Karşılıklı mektuplar sonucu on iki İngiliz tacirine 500 İngiliz Lirası karşılığında Türk sularında ticaret yapma izni veren 7 yıllık bir ahitname imzalanır.³³

1583 yılında İngiltere'nin ilk elçisi olarak İstanbul'a ulaşan William Harborne (1542-1617) İstanbul'a hediyelerin yan sıra, İspanya'ya karşı ittifak teklifi getirir. III. Murad'ın hocası olan Hoca Saadettin Efendi (1536-1599) başta olmak üzere birçok devlet adamı İspanya karşısında İngiltere'nin yanında yer almanın uygun olduğunu düşünüp, İspanya'ya savaş açılmasını arzu etmektedir. Ancak Sultan Murad Han hâlihazırda süren Osmanlı-İran

³⁰ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.176, Selim Hilmi Özkan, "II. Viyana Kuşatması Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:18, Ağustos 2007, s.190, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1373.

³¹ Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*, s. 260, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III...*, s. 26, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze...*, s. 398, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s.201, *Genel Türk Tarihi...*, s. 59, Halil İnalçık, "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapütülasyonlar ve Ticaret" *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı:24, Ankara, 2003 , s.62-68.

³² Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezinlerine Göre 16. Yüzyılda İstanbul'da Hayat...*s.24, Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1-2, s.6, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s. 1373.

³³ Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*, s. 263, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III...*, s. 26, Bekir Kütükoğlu, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi...*, s.174. *Genel Türk Tarihi...*, s. 59, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.152, Akdes Nimet Kurat, "III. Murad'dan Kraliçe Elizabeth'e Gönderilen Name", *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 11, Ankara, 1949, Suraiya, Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris Yayınları, London, 2004, s.148, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1374-1375, Halil İnalçık, *Ottoman Civilization I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2004, s.121.

savaşını bahane ederek bu isteği geçiştirmiş ve sadece İngiltere'ye yapılan yardımları arttırmıştır.³⁴

1.2.4. Lehistan (Polonya) ile İlişkiler

1572'de Lehistan (Polonya) Kralı II. Zigmund August (1520-1572) ölünce, Osmanlı Devleti ile Avusturya İmparatorluğu arasında büyük bir rekabet başlar. Tahta Hasburg hanedanlığından birinin geçmesi Avusturya lehine sonuçlar doğuracak ve Doğu Avrupa'daki devletler dengesi Hasburg'a geçecektir. Osmanlı Devleti bu durumu engellemek için II. Selim devrinde Lehistan'a bir ferman gönderir ve Avusturya'ya yakın bir kral seçilmemesini ister. Osmanlı Devleti'nin Lehistan yönetiminde hâkim olmaya çalışmasının nedeni, Avusturya'ya komşu olan Fransa ve Lehistan gibi iki müttefike sahip olmaktır. Fransızlarla Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlayan iyi ilişkiler zaten mevcuttur. Lehistan yönetimine de hâkim olmak, Avusturya karşısında Osmanlı Devletini güçlü kılacaktır. Osmanlı Devleti Lehistan Krallığı için en uygun aday olarak Fransa Veliahdı Prens Henry'yi (1553-1610) seçer. Ancak yaklaşık beş ay sonra Henry'nin ağabeyi Fransa Kralı IX. Charles (1550-1574) ölünce, Henry haber vermek gereği bile duymadan Lehistan'dan ayrılır ve Fransa tahtına geçer. Bu durum Avusturya ile Osmanlılar arasında yeni bir sıkıntılı dönemin başlangıcı olur.³⁵

Avusturya, Rusya ve Osmanlı Devleti; Lehistan tahtına kendi çıkarları doğrultusunda bir aday geçirmek için büyük bir çaba sarf ederler ve kazanan Osmanlı Devleti olur. Osmanlılar Erdel Prensi Bathory'yi (1533-1586) tahta geçirir. Bathory 1577 tarihinde Osmanlı Devleti'ne tabii olduğunu belirten 24 maddelik bir anlaşma imzalar.³⁶ Böylece

³⁴ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s. 205, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...* s.186, Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1...* s.185, H.G. Rawlinson, "The Embassy of William Harborne to Constantinople 1583-1588", *Transactions of the Royal Historical Society, Fourth Series*, Vol. 5, 1922, s.7, Feyzi Kurtoğlu, "16. Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizliler", *İkinci Türk Tarih Kongresi*, 20-25 Eylül 1937, İstanbul, s.923.

³⁵ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s. 209, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...* s.151, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s.1302-1304.

³⁶ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini...* s, 268, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...* s. 260, Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi...* s.522, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...* s.172., Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...*, s. 165, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s. 209, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.150, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s. 1305.

III. Murad saltanatının ilk yıllarında batıda Fas ve doğuda Lehistan (Polonya) gibi iki büyük devlet Türk hâkimiyetine girmiş olur.³⁷

1.2.5. Venedik ile İlişkiler

II. Selim tahta geçtiği, 1567'de Venedik'le imzalanan anlaşma³⁸, III. Murad zamanında uzatılır. III. Murad'ın eşi Safiye Sultan'ın (1550-1603) aslen Venedikli olması da Türk-Venedik arasındaki iyi ilişkiler kurulması için önemli bir etkidir. III. Murad'ın tahta çıkışı üzerine İstanbul'a gelen Venedik Elçisi, Venedik Dükası'nın tebrikleriyle beraber yanında 50.000 bin altın getirmiştir.³⁹

III. Murad döneminde yaşanan en önemli kriz Venedikli korsanların bir Türk gemisine saldırması ve gemideki herkesin öldürmesidir. Vâdi'us-seyl fatihi Ramazan Paşa, Cezayir'de çıkan yerel bir ayaklanma sırasında öldürülünce, eşi kocasına ait serveti ve çocuklarını alarak İstanbul'a gelmek üzere yola çıkar. Yolculuk ettiği gemi Zanta Adası yakınlarında saldırıya uğrar. Korsanlar, geminin içindeki herkesi öldürür, ganimetleri aldıktan sonra gemiyi batırırlar.⁴⁰

Olaylar İstanbul'da duyulunca büyük bir infial yaşanır. Halk, Venedik büyükelçisinin öldürülmesini ister. III. Murad, Venedik Senatosuna tehdit dolu bir mektup gönderir. Venedik, Osmanlı devletinin tehditlerinden ürküp katliamdan sorumlu olan Amiral Emmo ve yanındakileri astırır. Alınan ganimet ise Preveze Kadısına teslim edilir. Böylelikle

³⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s. 210.

³⁸ II. Selim'in tahta geçişiyle 1567'de, 1540 ahidnâmesi esas alınarak yeni bir ahidnâme yapılmıştır. Bu ahidnâmede Osmanlılar'ın önceden fethettiği Bosna sınırındaki Bocac, Zastine, Sin, Değirmenler ve Velin kalelerinde Venedik'in hak iddia etmesi üzerine, konu araştırılmış ve buraların Osmanlı hâkimiyetinde olduğu, ancak Değirmenler'in Venedik tasarrufunda bulunduğu kabul edilmiştir. Ayrıca sınır ihlallerine ve saldırılarına son verilmesi bu devirde de diplomatik gelişmelere konu olmuştur. Bkz. Alpay Bizbirlik, "Osmanlı-Venedik İlişkileri ve XVII. Yüzyılın Başlarında Adriyatik Bölgesindeki Sınırlarda Yaşanan Bazı Sorunlar Üzerine", *OTAM Dergisi*, Sayı:26, Güz 2009, s.45-46.

³⁹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s. 217, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.147-148, Bekir Kütükoğlu, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi...* s.172, Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi...*, s.522, Alberto Tenenti, *Piracy and the Decline of Venice,(1580-1615)*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1967, s.27, Alpay Bizbirlik, "Osmanlı-Venedik İlişkileri ve XVII. Yüzyılın Başlarında Adriyatik Bölgesindeki Sınırlarda Yaşanan Bazı Sorunlar Üzerine", *OTAM Dergisi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, Sayı 26, Güz 2009, s.45, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s.1367-1368.

⁴⁰ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s. 217, Alberto Tenenti, *Piracy and the Decline of Venice...* s.27. Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi...* s.542, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.205-206, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...*, s. 1367-1368.

muhtemel bir Osmanlı-Venedik savaşı önlenmiş olur. 1587’de ise Toskana Dukalığı’nın isteği üzerine yapılan barış anlaşması yeniden uzatılır.⁴¹

1.2.6. Avusturya (Nemçe) ile İlişkiler

III. Murad dönemine kadar Avusturya ile zaman zaman sınır çatışmaları yaşanmakta ancak Avusturya, Osmanlı Devleti ile savaşa girmekten korkup İstanbul’a heyetler göndermektedir.⁴² III. Murad 1576’da Alman İmparatoru Maximillian’a (1527-1576) gönderdiği mektupta Lehistan Kralı olarak seçtikleri Bathory’i tanımlarını, aksi takdirde ortaya vahim durumların çıkacağını bildirir.⁴³ Avusturya ise Lehistan’la birleşerek Orta Avrupa’da Manş Denizi’nden Rusya’ya kadar uzanan büyük bir Katolik Devlet yaratmak için muazzam bir uğraş vermekte ancak Osmanlı Devleti engeline takılmaktan kurtulamamaktadır.⁴⁴

1592’de Türk-Avusturya ilişkileri Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa’nın (ö. 1593) akınlarıyla iyice bozulur.⁴⁵ Hasan Paşa’nın Vali Nadasky’nin ordularını yenmesi ve topladığı ganimetleri İstanbul’a göndermesi imparatorun gözünü iyice korkutur.⁴⁶

1592 Ekiminde sınır faaliyetleri iyice artınca, Telli Hasan Paşa düşmanın büyük bir orduyla sınırı ihlal edeceğini Divân’a bildirir ve yardım ister. Bunun üzerine Kanijeli Siyavuş Paşa (ö. 1602), Kirli Hasan Paşa’yı (ö.1599/1600) görevlendirir. Ancak Kirli Hasan Paşa yoldayken Koca Sinan Paşa tekrar sadrazam olunca oğlu Mehmet Paşa’yı (ö.1605) Rumeli Beylerbeyi yapar. Sinanzade Mehmet Paşa’nın Bosna’ya yardım için

⁴¹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*... s. 217-218, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*... s.186.

⁴² Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*... s.149-150.

⁴³ Padişah III. Murad adına Avusturya İmparatoru’na mektup yazan Sokullu Mehmet Paşa şunları yazmıştır: “*Tarafından Lehistan tahtına oturtulan Bathory’yi sakın rahatsız etmeyisin. Lehler’i benim uyruğum gibi gibi görmelisin. Lehistan artık benim korumam altındadır...*” Bkz. Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*... s.522, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*... s. 212,

⁴⁴ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*... s. 212,

⁴⁵ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, Cilt:1, Çeviri: Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 76, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi’nüvis*... s. 260, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*... s. 166, Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*... s.175, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*... s. 1394.

⁴⁶ Ganimetler İstanbul’a getirildiğinde alayla Avusturya elçiliğinin önünden geçirilmiş ve bu durum İmparator II. Rudolf’un gözünü korkutmuştur. Asırlarca devam edecek “Türk Çanı” âdeti de bu olaydan sonra uygulanmaya başlar. Buna göre günde üç defa çan çalacak ve Hıristiyanları Türkler’e karşı Tanrıya yalvarmaları istenecektir. Bkz. Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*... s. 276, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*... s. 226, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*... s. 328, *Genel Türk Tarihi*, Cilt:6, Editör: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 60, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi’nüvis*... s. 260, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*... s. 1394-1395.

gitmeye hiç niyeti yoktur. Telli Hasan Paşa beklediği yardım gelmediği için Avusturya ordusu karşısında yalnız kalır.⁴⁷

Telli Hasan Paşa düşmanın sınırı geçmesini engellemek için Kulpa Çayı karşında bekler. Avusturya'nın niyeti ise Osmanlı'ya savaş açmak değil, önceki yıllarda yapılan akınlara karşılık vermek ve yapılacak olan yeni akınları önlemektir. Hasan Paşa, bugün Orta Hırvatistan sınırları içinde yer alan Sisek kasabasındaki düşman ordularını görünce iki ordu arasındaki asker sayısının Avusturya'nın lehine olduğu görür. Buna rağmen taarruz emri verir. Her ne kadar askerler kahramanca çarpışmış olsalar da, yenilgiden kurtulamazlar. Avusturya ordusu tarafından Kulpa ırmağının sarp kıyılarına sürülen binlerce Osmanlı askeri karşı kıyıya geçmek isterken köprülerle beraber sulara gömülür.⁴⁸ Telli Hasan Paşa savaş meydanında ölür, birkaç top ise Avusturya'nın eline geçer.⁴⁹

Kulpa bozgunundan on dört gün sonra, 29 Temmuz 1593 tarihinde Avusturya'ya savaş ilan edilir.⁵⁰ Başta III. Murad olmak üzere, İkinci Vezir Ferhat Paşa (ö.1595/1596), Hoca Saadettin Efendi (1536-1599) ve Şeyhülislam Bostanzâde Mehmet Efendi (ö.1598) savaşa karşıdır. Koca Sinan Paşa ise sahte mektuplarla Divân'ı tahrik ederek savaşın çıkmasını sağlamaya çalışmaktadır.⁵¹ Öte yandan yirmi beş yıldır Osmanlı ile barış halinde

⁴⁷ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi...* s. 77-78, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...* s. 120, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s.279, Genel Türk Tarihi... s. 61, Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi...* s. 1395-1396.

⁴⁸ Tarihe "Kulpa Bozgunu" olarak geçen bu olay, kaynaklara göre Telli Hasan Paşa ile Koca Sinan Paşa arasındaki husumetin bir sonucu olarak zikredilmektedir. Yılmaz Öztuna, bu husumetin bir ev meselesi olduğunu belirtirken, Naima Mustafa Efendi bu olayı şöyle yazmıştır: ...*Bosna Valisi olan Telli Hasan Paşa, bundan evvelki sadrazamlığı sırasında Sinan Paşa'ya İstanbul'daki evini vermiş ancak Sinan Paşa görevinden azledilince evi vermekten vazgeçmiştir. Bu olay Koca Sinan Paşa'nın Telli Hasan Paşa'ya "kin ve gazz" beslemesine neden olmuştur...* Bkz. Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi...* s. 78, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s.278-279, Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi...* s.549, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...* s. 329, *Genel Türk Tarihi...* s. 61.

⁴⁹ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi...* s. 78, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...* s. 120, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...* s.278-279, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...* s. 166, Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa...* s.158, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III...*, s. 25, Genel Türk Tarihi..., s. 57, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.206, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*, s. 263, Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I...* s.186.

⁵⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I...* s.186.

⁵¹ Joseph Von Hammer'e göre Sinan Paşa'nın savaş çıkmasını istemesinin temel olarak iki nedeni vardır: İlk neden Paşa'nın Alman Büyükelçisi'nden haraç istemesi ve olumsuz cevap alması, ikincisi ise sürekli azat edilmekten sıkılmış olması ve Avusturya ile savaşında büyük zaferler kazanacağına olan inancıdır. Bkz. Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...* s. 226, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s. 279, Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa...*, s.158, *Genel Türk Tarihi...*, s. 61, Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi...*, s. 1396.

olan Avusturya'nın savaşa girmeye hiç niyeti yoktur.⁵² Tek amacı Türk akınlarını engellemek ve yapılan akınlara karşılık vermektir.⁵³

29 Temmuz 1593'de Koca Sinan Paşa emrindeki birliklerle İstanbul'dan hareket eder. Ordu 4 Eylül'de Belgrad'a gelir. Essek'te toplanan savaş meclisi Veszprem ve Palota Kalelerinin alınmasını kararlaştırır. Macar şehri olan Veszprem üç gün, Palota ise iki günlük direnişten sonra alınır. Veszprem, Budin Beylerbeyliğine bağlı sancak merkezi yapılıır. Ordu Budin kışlağına doğru giderken Avusturya ordusu Budin Eyaletine bağlı İstolni-Belgrad'ı kuşatmıştır. Koca Sinan Paşa'nın ordunun tamamını göndermek yerine az sayıda asker göndermesi üzerine, iyi bir asker ama tecrübesiz bir komutan olan Sokulluzâde Hasan Paşa (ö.1604/1605) kurmaylarının uyarılarına rağmen kendi bildiği taktiği uygulayınca ordu bozguna uğramaktan kurtulamaz.⁵⁴

1594 Bahar Harekâtı Mayıs'ta Sinan Paşa'nın Belgrad'dan hareket etmesiyle başlar. Büyük Osmanlı ordusunun hareket ettiğini öğrenen Avusturya birlikleri kuşatmış oldukları Estargon ve Hatvan kalelerinin henüz düşmemiş olmasından dolayı endişelidir. Sokulluzâde Hasan Paşa ve Sinan-zâde Mehmet Paşa (ö.1605) Hatvan'a yardım için yola çıkar. Hasan Paşa düşmanın yaklaşması için sahte bir geri çekilme yapar ancak bu taktikten haberi olmayan Mehmet Paşa da geri çekilmeye başlayınca Osmanlı ordusu zor durumda kalır. İşlerin kötüleştiğini gören Hatvan Sancak Beyi imdada yetişir ve Avusturya ordusunu bozguna uğratar.⁵⁵

⁵² Kulpa Bozgunu haberi İstanbul'a ulaşınca Divan toplanmış ve Avusturya'ya karşı yapılacak seferden kaçınılması gerektiğini söylemiştir. Hatta III. Murad'ın hocası olan tarihçi Sadettin Efendi "*Ben Devlet-i Aliyye tarihini yazmaktayım ve bugünlerin olaylarına geldim... Avusturya kralı da iki yıllık vergisini verdi şeklinde şerefli sözlerle bitirmek isterim*" diyerek Avusturya ile barışın bozulmaması fikrini ileri sürmüştür. Bu sözlerin üzerine Koca Sinan Paşa Ferhat Paşa'ya karşı duyduğu kıskançlık arzusuyla sefere çıkma taraftarı olduğundan, Hoca Sa'adettin Efendiye "...*eserinizin bu bölümünü, Padişahın bir kulunun da Avusturya Kralı'nı tutup getirdiğini yazarak sona erdiriniz*" der. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*, s. 120, Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi...*, s.175.

⁵³ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi...*, s. 80, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*,s. 279-280, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...*, s. 329-330, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı...*,s. 166, Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa...*,s.157, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III...*,s. 25, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*, s. 264.

⁵⁴ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi...*, s.80- 81, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...*, s. 120-121, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.206-207, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*, s. 264, Sadık Müfit Bilge, "Macaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", *OTAM Dergisi*, Sayı: 11, Ankara, 2000, s.57.

⁵⁵ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi...*, s. 87-88, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât...* s. 121, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi...*, s. 283-284, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi...*, s. 334-335, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi...*, s.207, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis...*, s. 264.

Sinan Paşa, Sentamon kalelerini aldıktan sonra Budapeşte'nin kuzeybatısındaki Yanık şehrine varır. Yanık daha önce Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedilmiş ancak muhafaza edilememiştir. Avusturya 100.000 askerlik Türk ordusunu görünce taarruza cesaret edemez. Bunun üzerine Osmanlı bir köprü inşa edip karşı kıyıya geçer. Yapılan meydan muharebesi Osmanlı Devleti'nin zaferi ile sonuçlanır.⁵⁶

1594 yılı sonbaharında yeni bir harekât düzenleyen Sinan Paşa Komorn kalesini kuşatır. Kasım ayında ise Osmanlılar Avusturya'ya karşı büyük bir zafer kazanır ve böylelikle Türk-Avusturya sınırı Viyana'nın 7 kilometre yakınına yaklaşır. Bu sırada Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalıkları Osmanlılara karşı ayaklanınca, savaş Avusturya'nın lehine döner. Sultan Murad Han öldüğünde Avusturya savaşı hâlâ devam etmektedir.⁵⁷

III. Murad devri Osmanlı Devleti'nin gerek Doğuda gerek Batıda topraklarını genişlettiği bir dönem olmuştur. 12 yıl süren Osmanlı- Safevi çekişmesi biter bitmez başlayan Avusturya Savaşı Osmanlı ekonomisinde derin yaralar açmış ve iç siyasette yaşanan olaylarla birlikte Osmanlı Devleti'nin Duraklama evresine sokmuştur.

⁵⁶ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*..., s.94-95, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât* ..., s. 121-122, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*..., s. 285-286, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*..., s. 337-339, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze*..., s.400, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III, Osmanlı Dönemi (1566-1730)* s. 25, s. 61, Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*..., s.186.

⁵⁷ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*..., s. 94-97, Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât*... s. 122-123, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*... s. 286-290, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*... s.207-208, Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*... s.186-187, Karl Vocelka, "Avusturya-Osmanlı Çekişmeleri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı:31, İstanbul, Mart, 1977, s.7.

2. BÖLÜM

III. MURAD DÖNEMİ KÜLTÜR ORTAMI

Bu bölüm III. Murad Han'ın Şahsiyeti ve Kültür Ortamı olarak iki başlık adı altında incelenecektir. Kültür ortamı başlığı altında III. Murad devrinin sanatsal ve kültürel etkinlikleri, dönemin bilimsel çalışmaları ve sanat eserleri ışığında değerlendirilecektir.

2.1. Bir Sanat Hamisi Olarak III. Murad

Osmanlı hanedanlığının on ikinci hükümdarı olan III. Murad 22 Aralık 1574 tarihinde tahta geçer. Kanuni Sultan Selim'in (1495-1566) torunu ve II. Selim'in (1524-1574) oğlu olan Sultan Murad Han'ın annesi asıl adı Olivia Venier-Baffo olan Venedik asıllı Afife Nûr Banû Sultân'dır. (1525-1583)¹

III. Murad henüz on iki yaşındayken babası ve amcası Sultan Beyazıt'ın Konya'daki savaşını² kalenin burçlarından seyretmiş, bir süre sonra ise dedesi Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine İstanbul'a götürülmüştür. Sultan, torunu ile çok güzel günler geçirmiş ve dönüşte yanına paha biçilemez ölçüde değerli hediyeler vermiştir.³ Şehzade Murad, 1562'de on sekiz yaşına bastığında Manisa Sancak Beyliği'ne gönderilir ve tahta

¹ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani II*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 27, *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt:2, YKY Yayınları, İstanbul, 2008, s. 239, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* Cilt:10, F:26, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986, s. 393, Bekir Kütükoğlu, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s.172, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis, Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1994, s. 225, *Genel Türk Tarihi*, Cilt:6, Editör: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 52, *Muhtasar Osmanlı Tarihi (1299-1922)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2010, s. 74-75, Ayhan Buz, *Yeni Başlayanlar İçin Osmanlı Tarihi*, İkarus Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2008, s.181, Ahmet Efe, *Portreleri, Biyografileri ve Tuğralarıyla Osmanlı Padişahları*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2000, Ankara, s.29-30.

² Kanuni Sultan Süleyman'ın sekiz oğlu vardır. Sultan Süleyman en sevdiği ve değer verdiği şehzadesi Mehmed'i kendisine veliaht yapmış, ancak genç şehzadenin ölümü ile büyük oğlu Şehzade Mustafa, veliaht olarak anılmaya başlanmıştır. Ancak Hürrem Sultan kendi çocuklarından birinin tahta geçmesini istemesi yüzünden sadrazam Rüstem Paşa'nın da yardımıyla Şehzade Mustafa ile babasının arası açılmıştır. Kendisine karşı isyan girişiminde olduğu yalanlarına inanan hükümdarın emri ile ortadan kaldırılan Mustafa'nın yerine, büyük evlâdın tahta vâris olması ananesine göre, Şehzade Selim'in veliaht olur. Şehzade Selim'in veliaht tayin edilmesine karşı çıkan Şehzade Bâyezid Konya Ovasında yapılan savaşta bozguna uğrayınca İran Şahının yanına kaçar. Bkz. Haldun Eroğlu, "Osmanlılarda İktidar Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu", *AÜ DTCF Dergisi*, Cilt:43, Sayı:2, Ankara, 2003, s. 19-39.

³ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.1.

gececeği tarihe kadar burada idarecilik görevi yapar. Oldukça iyi bir eğitim alan Sultan Murad Han, Manisa’da bulunduğu süre içerisinde din, siyaset, edebiyat, müzik ve dil eğitimi dışında atıcılık ve binicilikle ilgilenir. Kendinden sonra tahta geçecek olan oğlu III. Mehmet’in annesi olan Safiye Sultan (1550-1605) ile Manisa’da tanışır.⁴

Sultan Murad Han’ın tahta geçmesi annesi Nur Banu Sultân’ın akıllı bir politika izlemesi sonucu olaysız gerçekleşir. Valide Sultan eşinin ölüm haberini saklı tutmuş ve Sokullu Mehmet Paşa’nın yardımlarıyla oğlunun en kısa sürede İstanbul’a gelip tahta geçmesi için haber göndermiştir. Babasının ölüm haberini alan şehzade, Mudanya İskelesine gider ve kendisini almaya gelen Kaptan Paşa kadırgasını göremez. Fırtınaya rağmen Nişancı Feridun Paşa’ya ait kayığa biner ve yedi saatlik yolculuktan sonra Sarayburnu’na çıkar.⁵ **(Resim 1)**

22 Aralık 1574 sabahı II. Selim’in ölüm haberi ile birlikte yeni padişahın tahta cülusu resmen ilan edilir.⁶ Sultan Murad Han’ın tahta çıktuktan sonraki ilk icraatı Fatih Kanunnamesi’ne⁷ uygun olarak, Nizam- Âlem adına beşkardeşinin ölüm emrini vermek

⁴ Yunus Zeyrek, *Târîh-i Osman Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 1, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi 1*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.1, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi’nüvis, Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1994, s. 225, *Genel Türk Tarihi*, Cilt:6, Editör: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 52, Bekir Kütükoğlu, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s.173, *Muhtasar Osmanlı Tarihi (1299-1922)*...s.75, Necdet Sakaoglu, *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt:2, YKY Yayınları, İstanbul, 2008, s. 239, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*...s.42, Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 2004, s.202, Halim Serarslan, “Safiye Sultan”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:11, Konya, Bahar, 2002, s.139.

⁵ Fırtınalı havada yedi saatlik yolculuktan sonra dalgalardan ıslanmış saçları ile oldukça yorgun olan şehzade elini ve yüzünü yıkamak için biraz su ister. Tatlı su bulunamayınca elini ve yüzünü deniz suyu ile yıkayan şehzade kapı görevlilerinin uyandırılmasını beklemek üzere bir ağacın altında beklemeye koyulur. Bkz., Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanik-i*...s. 99-100, Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, Tokar Yayınları, İstanbul, 1991, s.520.

⁶ Tahta yeni çıkan padişahın ilk sözlerinin gelecek için bir işaret olduğu geleneği vardır. Annesi ile hasret gideren III. Murad’ın ilk sözlerinin “*Karnım çok acıktı, bana biraz yiyecek bir şeyler getirin*” olması ileride halkın kıtlık çekeceği veya kuraklık olacağına yorulur. Ertesi yıl ise kıtlık yaşanır. Bkz. Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, Tokar Yayınları, İstanbul, 1991, s.521.

⁷Kardeş katlinin Fatih Sultan Mehmed’in Teşkilat Kanunnâmesi’ndeki meşhur maddeyi doğurduğu söylenebilir: “*Ve her kimseye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl itmek münâsibdir. Ekser ulemâ dahi tecviz etmişlerdir. Anınla âmil olalar.*” Maddede “*münasıptır*” yani “*uygundur*” kelimesi kullanılmış, “*lazımdır*” veya “*vaciptir*” kelimelerinden kaçınılmıştır. Sonuç olarak kanunnâme tahtın haleflerine şehzâde katli şartı getirmeyip izin vermektedir. *İslâm-Osmanlı hukukçusu Ali Himmet Berki (1976)*, bu kanunnâmenin sahte olduğunu, böyle bir maddenin bulunmadığını ileri sürmüştü de; zamanımızda ilmi çevrelerde kanunnâmenin sahte olmadığı görüşü hâkimdir.” Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuku Tahlilleri*, Cilt:1, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 205, Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi”, *Prof. Dr. Fikret Eren’e Armağan*, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2006, s.1105-1117,

olur. Üçüncü tabibi Domenico Hierosoliminato şehzadelerin öldürülmesi öncesi Sultan III. Murad'ın çektiği vicdan azabını şöyle anlatır: “*Kan döküldüğünde bakamayacak kadar merhametli olan Sultan Murad on sekiz saat bekledi ve bu süre içinde imparatorluk tahtına oturmayı ve şehre geldiğini duyurmayı reddederek, önce sarayda kardeşlerini nasıl kurtarabileceğini düşünüp tartıştı... Osmanlı devlet yasasını ihlal etmemek için... ağlayarak dilsizleri onları boğmaya gönderdi, dilsizlere kendi elleriyle mendil verdi.*”⁸ Ertesi gün babası II. Selim ile şehzadelerin naaşı defnedilir.⁹

II. Selim'e kadar Osmanlı Padişahları orduları ile birlikte sefere çıkarlardı. Babası II. Selim ile başlayan seferlere katılmama geleneğini Sultan Murad Han da sürdürmüş, iktidarda kaldığı 21 sene boyunca saraydan çıkmamayı tercih etmiştir. III. Murad sarayında kapalı bir hayat geçirmiş, ilk başlarda Cuma namazı için saray dışına çıkarken sonraları onu da terk ederek sarayda namaz kılmayı âdet edinmiştir.¹⁰

2.2. III. Murad'ın Şair Kişiliği

Muradi mahlasıyla şiiirler yazan ve beş tane divanı¹¹ olan III. Murad'ın da diğer Osmanlı padişahları gibi şairlere olan ilgisi ve iltifatı hiç eksik olmamıştır. Edebiyatı seven

Haldun Eroğlu, “Osmanlılarda İktidar Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu”, *AÜ DTCF Dergisi*, Cilt:43, Sayı:2, Ankara, 2003, s. 19-39.

⁸ Bkz. Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı...* s.150.

⁹ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât (Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV)*, Haz. Yılmaz Kurt, 1. Baskı, Birleşik Dağıtım, Ankara, 2008, s. 113, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis, Makaleler...* s. 226, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III, Osmanlı Dönemi (1566-1730)*, s. 17, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi...* s. 393, *Genel Türk Tarihi*, Cilt:6, Editör: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 53, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt: III...* s.42, Bekir Kütükoğlu, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31... s.172, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi, Cilt: 2*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, Ankara, s.145, Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 164, *Muhtasar Osmanlı Tarihi (1299-1922)...* s.75, Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları...* s.204-205, Necdet Sakaoğlu, *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi...* s. 239, Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı...* s.150, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s. 1287-1288, Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi...* s.520-521, Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânik-i I...* s. 101-102, Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1, Klasik Dönem (1302-1606), Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s.66.

¹⁰ İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...* s.114, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi...* s. 175-176.

¹¹ Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman, I. ve III. Ahmet divanı olan diğer Osmanlı Padişahlarıdır. Bkz. Mine Esiner Özen, “Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Padişah Divanlarından Muradî Divanı”, *Antik Dekor Dergisi*, Sayı:44, Antik A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1998. s. 124-128.

ve tarih kitaplarına ilgisi olan Sultan Murad Han yabancı dildeki kitapların pek çoğunun Türkçeye çevrilmesini sağlamıştır.¹²

III. Murad, “Muradî” mahlasıyla Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Türkçe olarak yazdığı divanının 5 nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde iki nüshası ise Topkapı Saray Kütüphanesi’nde korunmaktadır.¹³ Divanında binden fazla gazel bulunan, şiirlerinde tasavvuf terimlerini, divan edebiyatı manzumlarını ve Türkçeyi güzel kullandığı görülen Türkçe olarak kaleme aldığı divanındaki şu dizelerde tasavvufî aşkın en güzel tarifini yapmıştır:

Bugün âşıkların esrârına âgâh olan gelsin
Bu meydân-ı mahabbette fenâ fi'llâh olan gelsin
İki dünyâyı terk eden bu yola baş açık giden
İşi dil-dâr şevkinden dem-â-dem âh olan gelsin.

Gazellerinden birinde ise:

Yarab ne deva kılsam ben bu dil-i şeydaya
Saldı beni ol canan bugün yine ferdaya
Ben zerre vü hurşîde dil vireli her demde
Kaldım şeb-i hicr içinde irmedim ol bedr aya

bir cihan padişahının bile tasavvufî aşk karşısında nasıl çaresiz bir kul olduğunu dile getirmektedir.¹⁴

¹² Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre 16. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*...s.62.

¹³ Süleymaniye Kütüphanesindeki Muradî Divanı nüshaları; Millet Kütüphanesi 625 ve 401, Fatih Kütüphanesi, 3874, Ayasofya, 3972 ve Mihrişah Sultan Kütüphanesi 359 numarayla kayıtlıdır. Ayrıca Topkapı Sarayı Kütüphanesi’nde TSMK.2/2107 ve R.740 katalog numaralı iki adet Muradî Divânı vardır. Bkz. *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu* I. Cilt, XII- XVI. Asır, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947, s.177-179, Mine Esiner Özen, “Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki Padişah Divanlarından Muradî Divanı”, *Antik Dekor Dergisi*, Sayı:44, Antik A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1998. s. 124-128, Hilal Kazan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanat Himayesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s. 111.

¹⁴ Ahmet, Kırkılıç, Sultân Üçüncü Murâd (Muradî), Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1985, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, s.327, Mine Esiner Özen, “Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki Padişah Divanlarından Muradî Divanı”, *Antik Dekor Dergisi*, Sayı:44, Antik A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1998. s. 126.

Edebiyata olan ilgisi dışında, hat sanatında da nadide eserler veren Sultan Murad Han, Kastamonulu Şeyh Şucâ Halveti'yle **güzel yazı sanatı** meşk etmiş ve nesih ve talik hat ile eserler vermiştir. Ayasofya Müzesi'nde III. Murad'a ait olan levha 1594 tarihlidir. 26 cm çapında cam üzerine, talik hat ile dörtlü kartuşlar içinde, tek satır halinde yazılmış bir kıt'a, ortada üçayaklı bir sehpa üzerine, büyük İslam âlimlerinden Abdülkadir Geylani'ye (1078 – 1166) ait olduğu anlaşılan Kadiri Kavuşu ve üstünde bir sancak, onun sağında ise talik hatla “Meded ya Şeyh” ibaresi yer almaktadır. Alttaki “Muradî” imzasından dörtlüğün hattı gibi nazmının da III. Murad'a ait olduğu anlaşılmaktadır.

Kıt'ada;

Huma kuşunun gölgesi gibi kader kaleminin başıma vurduğu

Kadiri tarikatının gül nişanı olduğundandır.

Nedendir çöl kenarında şeref bulunduğu Bağdad'ın

Cenab-ı Hazret-i Şeyh'in mekânı olduğundandır.

yazar. Bu şiirden III. Murad'ın Kadiri tarikatına mensup olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu levha günümüzde yerinde değildir.¹⁵

2.3.Kültür-Sanat Ortamı

Osmanlı İmparatorluğu, coğrafi konumu ve tarihsel gelişimi nedeniyle köklü kültürel kaynaklardan yararlanarak kendine özgü bir saray kültürü oluşturmuştur. Osmanlı sarayı siyasi bir merkez olması dışında, sanatsal üretim için verimli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Böyle bir ortamda sanatın çeşitli dallarından sanatçılar adlarını duyurma fırsatı bulmuş ve her devirde iktidarlar tarafından desteklenmiştir. XVI. yüzyıl Divan Edebiyatının klasik dönemi olarak nitelendirilmiş ve Türk şiirinin en büyük şairi sayılan Fuzûlî (öl. 1556) ile Baki (ö. 1600) bu dönemde yaşamış ve eserler vermiştir.¹⁶

¹⁵Cihan Özsaygıner, “Hattat Osmanlı Padişahları”, *Antika Dergisi*, Sayı:1, 1985, s.26, Ali Alparslan, *Ottoman Civilization II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2004, s.827, Hilal Kazan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanat Himayesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s. 111.

¹⁶ Faruk Sümer, “Türk Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış”...Sayı:3-4, Ankara, 1942, s.239, Songül Çolak, Cennet Hilooğlu, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi*, Sayı:53, Ankara, 2010, s. 53-54.

Lirik şiirin en büyük üstatlarından olan **Bakî** (1526-1600), 74 yıllık süren yaşamı boyunca Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad olmak üzere üç padişah görme şerefine nail olmuş ender sanatçılardan biridir. Saraya yakınlığıyla bilinen Bakî üç padişah döneminde de büyük itibar görmüş ve “*Edebi Müceddid*” ve “*Sultanîş’suâra*” (*Sultanların Şairi*) olarak anılmıştır. Bakî’nin başlıca ilmi eserleri; Kastalâni’nin Arapça yazdığı *El-Mevâhib ül-Ledünniye b’il Minah il-Muhammediyye* kitabının tercümesi olan *Mealim ül yakin fi Siret-i Seyyid il-Mürselin*, *Meşâri ül-eşvâk* ile *Mesâri il-uşşak’ın Türkçesi bulunan Fezâil ül-Cihâd*, Kutbi Mekki’nin *El-il’lâm bi-a’lâm beledillah il Haram’ın tercümesi ve Ebu Eyyub-i Ensâri’nin rivayet ettiği Hadis-i Erbaîn’in tercümesi ve şerhidir. Edebi tür olarak sadece Dîvânı bulunmaktadır¹⁷.*

Döneminin bir diğer şairi olan **Şemsi Ahmet Paşa** da (ö.1580) padişahın lütuf ve ihsanını eksik etmediği edebi şahsiyetlerden biridir. Şemsi Ahmet Paşa İsfendiyaroğlu Beyi Kızıl Ahmedli’nin torunu, Sultan Selim Han zamanında yıldızı parlayan ve Erzurum ve Sivas eyaletlerine bir arada mutasarrıf olan Mirza Paşa’nın da oğludur. Enderun’da yetişmiş, avcıbaşı, bölük ağası, müteferrika ve sipahiler ağası olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman devrinde sipahiler ağasıyken 1550’de bir anda Şam beylerbeyi olmuş, 1553 İran seferine katılıp yararlı hizmetleriyle sultanın gözüne girmiş, 1554’de önce Anadolu, sonra Rumeli beylerbeyi olup bu sıfatla kendi kuvvetlerinin başında Zigetvar seferine katılmıştır. Sultan II. Selim tahta çıkınca ona Lala Mustafa Paşa’dan daha yakın olmuş, Sultan III. Murad devrinde emekli olup Bolu’da yaşarken üçüncü kez musahipliğe getirilmiştir. Renkli ve nüktedan bir kişiliğe sahip olduğu ve devrin önemli kişilerini anlattığı fıkra ve hikâyelerle eğlendirdiği söylenir. Eserleri; *Şehnâme-i Sultan Murad*, *Dîvân*, *Cevâhirü’l-Kelimât*, *Manzum Vikâye Tercümesi*, *İtikadnâme* ve *Tercüme-i Şurût-ı Salât*’tır. III. Murad için kaleme aldığı “*Şehnâme-i Sultan Murad*” adlı eserinin Türkiye’de nüshası yoktur. Paris (BN. Supp. Turc, nr. 1144), Viyana (NB. HO.22/1) ve Vatikan’da (Biblioteca Vaticana, Barb. Orient. 112) birer nüshası bulunmaktadır.¹⁸

¹⁷ Bakî Divânı, İstanbul Üniversitesi, Süleymaniye ve Millet Kütüphanesi başta olmak üzere İstanbul’un birçok kütüphanesinde bulunmaktadır. Bazıları; İÜK. T.3864, İÜK. T.2853, İÜK. T.1969, İÜK. T.676, İÜK. T.5571, İÜK. T.3793, İÜK. T.3183, İÜK. T.2942, İÜK. T.2928, İÜK. T.3846, İÜK. T.5524, İÜK. T.5539/1, İÜK. T.5475, İÜK. T.799, 3021, SK.2610, SK.3298, SK.2600, SK.868, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Kitaplığı 51...Bkz. *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*... s.192-205.

¹⁸ *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu I*...s.166, Muhittin Eliaçık, “Şemsi Paşa’nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü- Rivâye Tercümesi”, *Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi*, Sayı: II, Kasım 2009, s. 20-21, Mehmet İnbâşî, “Şemsi Paşa Vakfıyesi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:

III. Murad dönemi nesir alanında önemli bir diğer eser **Kınalızade Hasan Çelebi** (1546-1603) tarafından yazılan Kınalızade Tezkiresi veya Hasan Çelebi Tezkiresi olarak bilinen *Tezkiretü'ş-Şuarasıdır*. “*Şairler Tezkiresi*” anlamına gelen bu tür eserler devrin şair ve edebiyatçıları tanıtmak amacıyla yazılan eserlerdir. Üç bölümden oluşan bu eser Dr. İbrahim Kutluk tarafından hazırlanarak iki cilt halinde basılmıştır.¹⁹

Bu dönemde Osmanlı padişahları tarihi üzerine eserler de kaleme alınmıştır. III. Murad'ın şehzadeyken hocalığını yapan **Hoca Sadettin Efendi**'ye (1536-1599) ait III. Murad'ın emriyle kaleme alınan *Tâcü't Tevârih (Hoca Tarihi)* adlı eseri devletin resmi kayıtlarının gün gün belgeleyen Vak'anüvis tarihçiliğinin müjdecisi olarak kabul edilir. Eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim'e kadar tahta geçen dokuz padişah zamanında yaşanan önemli tarihi olayları anlatır. İki cilt olarak hazırlanan eserin ilk cildi Fatih'in ölümüne, ikinci cildi ise II. Bayezid'in (1447-1512) tahta geçişinden Yavuz Sultan Selim'in (1470-1520) ölümüne kadar olan olayları anlatır. Ayrıca, eserde her padişah devrindeki ilim adamları, şeyhler vb. gibi ünlülerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Yavuz Sultan Selim'in ölümüne kadar olan olayları kapsayan II. cilt, III. Murad'a takdim etmiştir. Hoca Efendi'nin saraya gönderdiği bu nüsha, Hoca Tarihine çok rağbet olunca zaman zaman, bazı kişiler tarafından çoğaltılmış ve eksik kalan Kanuni devri olayları da böylece meydana çıkarılmıştır. Üslubu zamanın modası gereğince ağırdır. 1974-1979 yılları arasında İsmet Parmaksızoğlu tarafından sadeleştirilerek günümüz Türkçesine 5 cilt halinde aktarılmıştır. Eserin Türkiye 'de 90 civarında nüshası vardır.²⁰ Ayrıca 16. Yüzyıla ait iki adet nüshası Hollanda Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Warner Koleksiyonu'nda (Cod.Or.519, Cod.Or.1183) yer almaktadır.²¹

27, Erzurum, 2005 s.257, Nail Bayraktar, “Türk Kütüphaneciler Derneği Başkanı Nail Bayraktar'ın Açılış Konuşması”, *II. Kütüphane Haftası Bildirileri*, Ankara 29 Mart-4 Nisan 1976, s. 96, Ali Rıza Karabulut, *Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesindeki Türkçe, Farşça, Arabça Yazmalar Kataloğu*, Emek Matbaacılık, Kayseri, 1982, s.128.

¹⁹ Ali Yılmaz, “Tezkirelere göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Özel Sayı*, Sayı.31, 1989, Ankara, Sayfa:491-500, Halil İnalçık, Bülent Arı, “Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar”, *Uluslararası Askerî Tarih Komisyonu, Uluslararası Askerî Tarih Dergisi*, Sayı: 87, Ankara, s. 213.

²⁰Münir Aktepe, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't- Tevârih'i ve Bunun Zeyli Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: XII, 1958, İstanbul, s.106-112, Abdurrahman Daş, “Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, s.194-196, Ali Rıza Karabulut... s.121.

²¹ Jan Schmidt, *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and other Collections in the Netherlands Volume I: Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Leiden, 2000, s.141.

Osmanlı nişancılarının en ünlülerinden bir olan **Feridun Ahmed**²², Çivizâde Abdi Çelebi'nin evinde ve himayesinde yetişmiştir. 1552'de kâtip olarak Sokullu Mehmed Paşa'nın hizmetine girmiş daha sonra ise Divan-ı Hümayun kâtibi olmuş ve Sultan Süleyman'ın Nahcivan ve Zigetvar seferine katılmıştır. 1570'de Reis'ül-küttâb olmuş, 27 Aralık 1573'de nişancı payesini almıştır. 1574'de padişah mektuplarından derlediği *Münşeâtü's-Selât'in* isimli büyük eserini tamamlayarak tahta henüz çıkmış olan III. Murad'a sunmuştur. *Tarih-i Selânikî'de* şöyle anlatılmaktadır:

“...her bir saltanat bir cild olmak üzere Padişahumuz-hallede'llâhu hilâfete-hû-saltanatına gelince on bir kât'a ya'nî on bir cild olup cümlesin cild-i vâhid koyup, iki yüz elli cüzden mütecâviz bir azîmü'l-hacm kitâb oldu. Mükellef harc ve hüsn-i hatt ile Vezîria'zam Mehmed Paşa eliyle cenâb- Padişâhiye isâl olundu.

*Fî 9⁶ şehri-i şevvâl, sene 982 “Münşeâtü's Selâtin”*²³

Babası II. Selim öldüğünde, Feridun Ahmed'in kayığı ile İstanbul'a gelen III. Murad, onun kaleme aldığı *Münşeâtü's-Selât'in* adlı esere ilgisiz kalmış ve kısa bir süre sonra Feridun Bey'i görevinden azletmiştir. Padişahın bu tutumu sanatsever kişiliğiyle ters düşmektedir. Padişahın bu davranışının altında Sokullu Mehmet Paşa ile olan husumeti gizlidir. Zira Nişancı Feridun Bey, Sokullu sayesinde yükselmiş ve onun sır kâtibi olmuştur.²⁴

III. Murad'ın saray duvarları arasında geçen yaşamının dış dünya ile bağlantısını sağlayan tarih, edebiyat ve sanat dalları, onun döneminde zengin bir kültür-sanat ortamı oluşmasını sağlamıştır. Harem eğlencelerine düşkünlüğü ile bilinen Sultan Murad Han'ın çevresi müzisyenler, rakkaslar, rakkaseler ve cüceler ile dolmuştur. Onun devrinde Osmanlı hâkimiyetindeki ülkelerden, Arap ve Acem memleketlerinden güzel sesli sanatçılar, çalgıcılar, güzel konuşan, tatlı anlatan, hoş oynayan ve güldüren sanatçılar, saraya çağırılmıştır. Davet edilen sanatçılar padişahın toplantılarına katılmış, her biri kendi

²² Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, 2. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 370.

²³ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânik-i II...*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 197-198.

²⁴ Jan Schmidt, *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and other Collections in the Netherlands Volume I: Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Leiden, 2000, s.45, Ümit Kılıç, “Nişancı Feridun Ahmed Paşa Kanunnamesi”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 28, Erzurum, 2005, s.286. Halil İnalçık, Bülent Arı, “Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar...s. 224

marifetlerini sergiledikten sonra avuç dolusu altınla ödüllendirilerek sevinçle evlerine dönmüştür.²⁵

Saray duvarları içinde geçen yaşamı süresince yazılı kültür eserleri olan kitaplara ilgisinin yanısıra sözlü kültüre eserlerine de merak duymuştur. Çeşitli kıssahanlardan hikâyeler dinlemek en büyük eğlencelerinden biridir. III. Murad döneminin **kıssahanların** en ünlülerinden biri, **Bursalı Mustafa Cenânî**'dir. (ö. 1595) Saraydaki üç büyük nediminden biri olan Cenânî, Muradiye doğumlu olup iyi eğitim görmüş biridir. Farsça, Arapça ve Türkçe söz söyleme yeteneği olan hoşsohbet, nükteli, ince ruhlu bir şahsiyete sahip Cenânî kıssalarını özenle hazırlar ve Anadolu kökenli çeşitli öykülerini, yeniden düzenler ve canlı bir biçimde anlatmıştır. Meddahlığı, kıssahanlığı ve şairliği sayesinde saraya alınmıştır. Eski öyküleri anlatmaktan sıkıldığı için yeni öyküler yazarak tatlı diliyle bunu aktarmayı başaran zeki bir kişidir. III. Murad, Derviş Eğlence adlı meddahın anlattığı öykülerden sıkılınca yeni bir şair bulunmasını ister. Bunun üzerine Cenânî özenle öykülerini hazırlar ve tezhiplenmesi için bir tezhipçiye verir. Bunu duyan Derviş Eğlence tezhipçiyle anlaşarak Cenânî'den önce gidip öyküleri padişaha aktarmıştır. Bütün bunlardan habersiz olan Cenânî öykülerini heyecanla padişaha anlatmış ancak umduğunu bulamamıştır.²⁶

Dönemin bir diğer önemli kıssahanı ise III. Murad'ın sarayının gelmiş geçmiş en büyük meddahı La'lin Kaba takma adıyla bilinen **Bursalı Seyit Mustafa Baba**'dır. Biraz eğitim görüp şehnamecilikte ilerledikten sonra dönemin çeşitli sufi şeyhlerine hizmet etmiştir. Nefsini kırmak, ikiyüzlülükten sakınmak ve benliğini eğitmek için gezdikten sonra kıssahanlık yapmaya başlamıştır. Bu alanda ünü saraya ulaşınca III. Murad'ın takdirini kazanmıştır.²⁷

III. Murad devrinde Osmanlı **mimarisi** canlılığını yitirmemiş, Osmanlı mimarisinin büyük ustası **Mimar Sinan** (1489-1588) ölümüne kadar geçen on dört yıl içinde yeni

²⁵ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi* 1...s.2, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis, Makaleler...*, s. 266,

²⁶ Özdemir Nutku, "XIV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Bursalı Kıssahanlar ve Meddahlar", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Sektörünün Bildirileri*, Ankara, 1997, s.249-250.

²⁷ Özdemir Nutku, "XIV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Bursalı Kıssahanlar ve Meddahlar" ...s. 251.

eserler verilmiştir. Sultan Murad Han henüz şehzadeyken Manisa’da yaptırdığı mescidin²⁸ yerine, tahta geçtikten sonra cami, medrese, imaret, han ve tabhane binasından oluşan Muradiye Külliyesini yaptırmıştır. Planı Mimar Sinan’a²⁹, tatbiki ise **Mimar Mahmut Ağa**’ya ait olan bu yapı topluluğuna ait caminin inşası 1583’de başlayıp 1586 yılında tamamlanmış, diğer yapıların tamamlanması 1593 yılına kadar sürmüştür. İnşa sırasında Mahmut Ağa’nın ani ölümü üzerine yerine Sultan Ahmet Camii’nin mimarı Mehmet Ağa tayin edilmiş, caminin nakışları hassa nakkaşlarından Mehmet Halife ve maiyetindeki 12 nakkaş tarafından yapılmıştır. Külliyenin imaret kısmı 1581’de faaliyete geçmiş, medresesi ise 1585’den sonra inşa edilmiş ve 1592 yılında müderris olarak Osman Efendi tayin edilerek eğitime başlanmıştır.³⁰

Ayrıca III. Murad Müslüman Dünyası için en önemli mimari yapı olan Kâbe’nin onarımını üstlenmiş ve yardımını eksik etmemiştir. Sultan III. Murad Han’ın cülusundan sonra kendisine iletilen ilk arz, babası II. Selim zamanında başlatılan Mekke’deki Kâbe duvarlarının mermerden yapılması olmuştur. Kâbe duvarlarının mermerden yapılması ve 1573’de yaşanan sel felaketi sonucu harem-i şerifi su basması üzerine suyollarının temizlenmesi hususunda emir vermiştir. Bunun üzerine Mimar Sinan tamir keşfi için Mekke’ye gitmiştir.³¹ Ayrıca III. Murad 1576’da Kâbe’ye asılmak üzere altından yapılmış ve taşlarla süslü üç adet kandil göndermiştir.³²

²⁸ III. Murad’ın şehzadelikinde, muhtemelen 1570’de başlanmış ve 1572’de bitirilmiş olan mescidin mimari hassa mimarlarından Nikola’dır. Bkz. Hakkı Acun, *Manisa’da Türk Devri Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 215.

²⁹ “Manisa Muradiye Camii’nin mimarı olarak bir çok kaynak Mimar Sinan’ı gösterse de, bu tarihte Sinan’ın ihtiyarladığı bir hakikattir....Muradiye camiinin planı, Mimar Sinan’ın diğer eserleri ile mukayese edildiği zaman oldukça değişik bir şekil gösterir. Fakat Sinan, eserlerinde o kadar çok varyasyon denemiştir ki, bu plan onun stiline uymuyor diyemeyiz. Bu arada planın Sinan’a ait olması, fakat aynen tatbik edilmeyerek değişikliğe maruz kalması da ihtimal dâhilindedir.” Erdem Yücel, “Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Baha Matbaası, İstanbul, 1968, s.208, Erdem Yücel, “Manisa Muradiye Camii Restorasyonu”, *Arkitekt Dergisi*, Yıl:1964, Sayı:1964-02, s.88.

³⁰ Hakkı Acun, *Manisa’da Türk Devri Yapıları*...s. 215-216, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi’nüvis, Makaleler*..., s. 267, Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1986, s. 317-368, Godfrey Goodwin, *History of Ottoman Architecture*, Thames & Hudson, London, 1997, s.291, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*..., s.1585, Erdem Yücel, “Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi”...s.207-214, Erdem Yücel, “Manisa Muradiye Camii Restorasyonu”...s.88-90, *Muhtasar Osmanlı Tarihi*..., s. 81, Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.268, *Genel Türk Tarihi*...s. 64, Necdet Sakaoğlu, *Yaşam ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*...s. 243, Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*... s.213, Bekir Kütükoğlu, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*... s.176, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*...s. 401, Turgut Cansever, *Mimar Sinan*, Al Baraka Türk Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 344.

³¹, Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânik-i II*..., s. 104, Bekir Kütükoğlu, *Vekayi’nüvis, Makaleler*..., s. 267-268, Tahsin Öz, “Kabe’nin Tamirleri”, *Arkitekt Dergisi*, Yıl:XVII, Sayı:5-6, İstanbul, 1974, s.129-130, *Muhtasar Osmanlı Tarihi*..., s. 81, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi, Cilt: 2*..., 1997, Ankara, s.211,

Bu dönemde yalnızca padişah değil, diğer önemli şahsiyetleri de hayır işleri işlemek maksadıyla sanat baniliği rolünü üstlenmiş ve mimari eserler yapılmasına önyak olmuştur. Yemen fatihi **Koca Sinan Paşa** tarafından, Sinan Paşa veya İncili Köşk olarak bilinen yapı Topkapı Sarayı'nın en dış sınırı olan Ahırkapı'daki Bizans Döneminden kalan Marmara tarafı surlarının önüne inşa edilmiştir. Günümüze kadar ulaşmayan köşk, Mimar Davut Ağa'ya (ö. 1599) yaptırılmış ve Koca Sinan Paşa tarafından III. Murad'a hediye edilmiştir.³³

Ayrıca 1577 yılında Unkapanı köprüsünün başında ve tersane girişinin tam karşısında yer alan Azapkapı Camii'nin yapımı tamamlanmıştır. III. Murad'tan önce babası ve dedesine vezir-i azam olarak hizmet etmiş, Osmanlı Devleti'nin önemli devlet adamlarından biri olan **Sokullu Mehmet Paşa** tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan cami, halk arasında Sokullu Mehmet Camii olarak bilinmektedir. Mimar Sinan camide Edirne Selimiye Camii planını küçük ölçekli olarak uygulamıştır.³⁴

Mimar Sinan'ın Selimiye Camii'nden sonra yaptığı bir diğer büyük külliye ise İstanbul Toptaşı'ndaki Eski (Atik) Valide Camii'dir. Banisi II. Selim'in hasekisi ve III. Murad'ın annesi **Nurbânu Valide Sultan**'dır. 1583'de bitirilen yapı topluluğu cami, medrese, darüşşifa³⁵, kervansaray, tabhane, imaret, darülkura ve hamamdan ibarettir.³⁶

Genel Türk Tarihi...s. 64, Necdet Sakaoğlu, *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*...s. 243, Bekir Kütükoğlu, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*...s.176, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*...s. 401, Serpil Bağcı, Zeren Tanındı, *Arts of Ottoman Court, Turks: A Journey of A Thousand Years (600-1600)*, Catalogue of Royal Academy of Arts, London, 2005

³² Münir Atalar, "Türklerin Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cild 30, Ankara, 1953, s. 290.

³³ Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*...s.209, Kemal Altan, "Mimar Davut", *Arkitekt Dergisi*, Cilt:1935, Sayı:1935-11-12, s.342,

³⁴ Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Ali Sati Efendi, Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l Cevami: İstanbul Camileri ve Diğer Dini, Sivil ve Mimari Yapıları*, Hazırlayan: Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2001, s. 431-432, Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*...s. 317-368, Godfrey Goodwin, *History of Ottoman Architecture*...s.285, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*..., s. 1311, Oktay Aslanapa...s, 266-267, Adnan Turani, *Dünya Sanat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s.425-426, Turgut Cansever, *Mimar Sinan*...s. 365-369.

³⁵ 16. yüzyıl sonu, 17. yüzyıl başlarında İstanbul'da yapılan iki darüşşifadan biri Valide Sultan külliyesindeki, diğeri ise Sultanahmet Camii'nin yanındakidir. İstanbul dışında ise Manisa Muradiye Camii külliyesindeki darüşşifa binasıdır. Sultan Murad Han'ın şehzadeyken yaptırdığı cami ve medresenin yanına padişahlığı sırasında imaret ve darüşşüfa ekletmiştir. Bkz. Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*... s. 1585.

³⁶ Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Ali Sati Efendi, Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l Cevami: İstanbul Camileri ve Diğer Dini, Sivil ve Mimari Yapıları*..., s. 588-589, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*..., s. 1579, Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*..., s. 317-368, Godfrey Goodwin, *History of Ottoman Architecture*..., s.288, Turgut Cansever, *Mimar Sinan*..., s. 343, Abdulkadir Dündar, "XVI. Yüzyıl Bazı

Mimar Davud Ağa tarafından **Darüssaade Ağası Mehmed Ağa** için 1585 yılında yaptırılan Fatih'teki Mehmed Ağa Camii kare planlı camilerin küçük bir uygulamasıdır. Yine Fatih semtinde bulunan Ramazan Efendi Camii ise 1586 yılında Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. III. Murad'ın sadrazamlarından Mesih Mehmed Paşa tarafından yaptırılan Karagümrük'teki cami ile Cerrah Mehmed Paşa adına 1586 yılında yapılan Cerrahpaşa Camii dönemin önemli dini yapıları içinde sayılabilir.³⁷

Başkent dışında ise Konya Ilgın'da bulunan ve Mimar Sinan'ın yaptığı ve cami-imaret, bedesten ve kervansaraydan oluşan **Lala Mustafa Paşa** külliyesi önemli bir eserdir. Kayseri'deki Kurşunlu Camii ise 1581'de Mimar Sinan imzasını taşıyan bir başka önemli yapıdır. Ayrıca İzmit'teki Pertev Paşa Külliyesi, Tosya'daki Abdurrahman Paşa Camii ve Diyarbakır'daki Melek Ahmet Paşa Camii de İstanbul dışında yaptırılan dönemin diğer yapılarıdır.³⁸

Cami minarelerine Mevlit, Berat ve Regaib gibi mübarek gecelerde kandil asma geleneğini başlatan padişah III. Murad'dır. Selânikî Mustafa Efendi *Tarih-i Selânikî* eserinde bu olayı şöyle anlatır:

*“On ikinci gece isneyn gicesi, ki Server-i kâinat ve mefhar-ı mevcûdât-salla'llâhu aleyhi vesellem-hazretleri dünyaya gelüp arsa-i sahn-ı cihânı teşrif idüp, nûranî kılduğu gicedür, tâzîm u ihtirâm eylemek vâcibdür, cümle minareler de kanâdil yanup ve cevâmil ve mesâcidde mevlidler okunup, günâhkâr ümmet yanup yakılup, şefâ'at talep eyleyüb salavât ve teslîmât ile tesbîh ü tehlîle iştigâl göstereyinler ve şehr-i recebde Regâ'ib gicesi ve şehr-i şa'bûnda Berât gicesi gibi, minâreler kanâdil ile münevver olmak âdet olsun diyü ferman olundu.”*³⁹

Dönemin önemli bilimsel faaliyeti ise padişahın emri ve izniyle 1578'de Tophane Bayırı'nda inşa edilmeye başlanan ilk **gözlemevidir**. Müneccimbaşı Takiyüddin Efendi (1521-1585) Sultan Murad Han'a, gökbilimci olarak tanınan Timur sultanı Uluğ Bey (1393–1449) tarafından hazırlanmış eski gök tabloları ve takvimlerin yenilenmesi gerektiği söylemiş ve bir rasathane kurulması için ikna etmiştir. Padişahın emri üzerine Tophane

Osmanlı Mimarları”, A.Ü., *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XLIII, Sayı:1, 2002, Ankara, s. 249, Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre 16. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*...s.45.

³⁷ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*... s. 352.

³⁸ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 334-355

³⁹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânik-i II*... s. 197-198.

sırtlarındaki bir tepeye, masrafları hazineden karşılanmak üzere bir gözlem kuyusu inşa edilir. Gözlemevinin büyüklüğü tam olarak bilinmemekle birlikte, kaynaklarda astronomlar ve idari personel için çalışma odaları ve kalacak yerler olduğu yazmaktadır. Ayrıca binada bir de kütüphane olduğu belirtilmektedir. Takiyüddin Efendi önderliğinde yapılan rasat çalışmaları dönemin resimli kitaplarına konu olmuş ve minyatürlerle tasvir edilmiştir. 1575-1577 yılları arasında yazarı kesin olarak bilinmeyen ama Takiyüddin Efendi'nin yanında çalışan biri tarafından kalem alındığı düşünülen *Âlât el- Rasadiyye li Zic-i Şehinşâhiye* (TSMK. H.542) adlı eserde, gözlemevinde kullanılan astronomik aletlerden bahsedilmiştir. Ayrıca III. Murad'ın saltanat yıllarını anlatan *Şehinşahname-i Murad-ı Salis* (İÜK. FY.1404) adlı resimli elyazmasında Takiyüddin ve meslektaşlarının gözlemevindeki faaliyetlerini gösteren tasvirler yer almaktadır.⁴⁰ **(Resim 2)**

Osmanlı topraklarında kurulan ve İslam dünyasının en büyük gözlemevi olan İstanbul rasathanesinin ömrü uzun olmamıştır. 1577'de İstanbul semalarında bir kuyruklu yıldız görülmüş⁴¹ ve bazı kesimler tarafından 1578'de yaşanan veba salgınının habercisi olarak ileri sürülmüştür. **(Resim 3)** 21 Ocak 1580'de Şeyhülislam Kadızade Ahmet Şemsettin Efendi'nin (1512-1580) III. Murad'a “ ...gökleri rasat etmenin uğursuz ve her nerede bu işe teşebbüs edildiyse, devletin mahiv ve harap” olduğunu söylemesi üzerine, gözlemevi aynı gece Kaptan-ı Derya Ali Kılıç Paşa (1500-1587) tarafından top ateşiyle yerle bir edilmiştir. Güneş yüksekliğinin gölgesini ve yıldızların hareketini izlemek için hazırlanmış ipler kesilerek, çukur çöple ile doldurulmuştur.⁴²

⁴⁰ Emel Esin, “The Art Of Book” *Turkish Art*, (der. Emel Esin), Smithsonian Institution Press, Washington, D.C., and Harry N. Abrams, Inc., New York, 1980, s. 200-201, Ekmeleddin İhsanoğlu, *Ottoman Civilization Volume:1*, Hazırlayan: Halil İnalcık, Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 321-326, Hüsametdin Aksu, “Sultan III. Murad Şehinşahnamesi”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı*, IX-X, İstanbul 1981. s. 1-22.

⁴¹ 12 Kasım 1579 tarihinde görülen kuyruklu yıldız İstanbul'da büyük heyecan yaratmıştır ve minyatürlere konu olmuştur. Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Nusretnâme* (TSM.H1365), *Şehinşahname-i Murad-ı Salis* (İÜK.FY.1404) ve *Şecaatnâme* (İÜK. TY.6043) adlı eserlerde yıldızın geçişi tasvir edilmiştir. Bkz. Hüsametdin Aksu, “Sultan III. Murad Şehinşahnamesi”...s. 11, *Ottoman Empire in Miniatures*, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s.140-141,

⁴² Yavuz Unat, “Takîyüddîn El-Râsîd'in Gözlemleriyle İstanbul Semalarında Zaman”, *P Dünya Sanatı Dergisi*, Sayı:28, İstanbul, 2003, s.81-97, Ergun Türkcan, “Bilimsel Devrim ve Osmanlı Dünyası”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXIII, Sayı:218, Ankara, s.60-62, Cahid Şenel, “Nevizade Atâi'nin Hadaikü'l-Hakaik'inden Takiyüddin'in Biyografisi”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, İstanbul, 2009, 130-133, Remzi Demir, “İstanbul Rasathanesi'nde Yapılmış Olan Gözlemler”, *Belleten Dergisi*, Cilt: LVII, Sayı: 218, s. 161-172, Yavuz Unat, “Osmanlı Astronomisine Genel Bir Bakış”, *Osmanlı*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s. 411-420, Johannes Heinrich Mordtmann, “Takiyüddin'in Pera'daki Gözlemevi”, Çeviri: Cem Pulathaneli, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, , 2009, İstanbul, s.115-129.

III. Murad döneminde İstanbul'a kereste taşımak maksadıyla Karadeniz'i İzmit Körfezi'ne bağlayacak bir **kanal inşası** fikri ortaya atılır. Kanal açma düşüncesi Kanuni Sultan Selim zamanında gündeme gelmiş ancak dönemin savaşları nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Sinan Paşa'nın teklifi üzerine 11 Mart 1591'de İzmit'e otuz bin işçi gönderilir. Çalışmaları yürütmesi üzere Sokullu Mehmet Paşa'nın oğlu Hasan Paşa (ö. 1604) görevlendirilir. Ancak bazı kişilerin padişahı etkilemesi sonucu gözlemevinin akıbetine uğrar. Sultan Murad Han: *“Kanallar açmaktansa gemiler yapmak daha iyidir. İstanbul'a kereste nakli şimdiye kadar nasıl olmuşsa yine öyle olur”* deyince aksini düşünenler olsa da *“Padişahın sözleri, sözlerin padişahlarıdır”* demekten başka bir çare bulamamışlardır.⁴³

Kaleme aldığı şiirler ve hat sanatında verdiği güzel eserlerle sanatçı bir kişiliğe sahip olan III. Murad, tahtta kaldığı süre boyunca her daim sanata ve sanatçılara verdiği desteklerle sanatın en önemli koruyucusu olarak tarihe adını yazdırmıştır. Osmanlı Sanatı açısından III. Murad döneminin en önemli gelişmelerden biri ise Osmanlı Resim Sanatında görülmüştür.

2.4. Osmanlı Resim Sanatında III. Murad Dönemi

Sanat değeri yüksek, yapımı meşakkatli ve pahalı olan el yazması eserlerin hazırlanması sanat koruyucusunun (hamilerinin) varlığına bağlıdır. El yazması eserlerin yapılmasına destek verenler arasında padişahlar, vezirler, valiler, şehzadeler ve hanım sultanlar, paşalar ve darüssaade ağaları bulunmaktadır. Saray mensupları ve saraya yakın bu şahsiyetlerin koruyuculuğunda gelişen bu sanat dalı her dönemde bir saray sanatı olma özelliğini korumuştur. Üretilen el yazmalarının bazıları ise bizzat padişahlar tarafından sipariş edilmiş ve finanse edilmiştir. Padişahın emriyle yapılan veya şahsına ithaf edilen eserlerin diğer örneklere göre daha özenli ve süslü olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Musavvir, müzehhip, mücellit gibi birden fazla sanatçı tarafından, ortak çaba ve uyum içinde üretilen resimli el yazmaları, üretim süreci gereği her dönemde kurumsal bir yapıya ihtiyaç duymuştur. Osmanlı devletinin imparatorluk haline gelmeye başladığı yıllarda, saray teşkilatı içinde sanatçıları tek bir çatı altında toplayacak olan *Ehl-i Hiref* adı

⁴³ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 2... s. 201, Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt III, Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 1994, s.306.

altında sanatçı toplulukları oluşturulmaya başlanmıştır. Sarayın her türlü sanat ve zanaat işlerini maaş karşılığı yapan bu topluluğu bir grubunu da saray nakkaşları oluşturmaktadır. Osmanlı kitap sanatı eserlerini incelemeyen önce saray nakkaşlarının çalışma ortamından bahsetmek yerinde olacaktır.

Osmanlı sanatçı topluluğu adı verilen *Ehl-i Hiref*, mücellithane, imalathane ve nakkaşhane gibi belli başlı sanatçı gruplarına ayrılmıştır. Her grubun kendine has bir hiyerarşisi ve usta-çırak ilişkisi vardır. Ehl-i Hiref, Enderun-u Hümayun Hazinedarbaşısı altında çalışmıştır. Hazinedârbaşı, nakkaşhânedeki bulunan sanat ve zanaat sahiplerinin tayin, maaş, terfi, çıkış gibi işlemlerinin tahakkuku ve nakkaşhânedeki yapılması istenen işin ehil sanatkâra verilmesi gibi işlerden sorumludur. Nakkaşlar üç aydan üç aya maaş alır, ayrıca yaptıkları eserleri sunduklarında padişah tarafından altın, kilim, giysi ve hatta hil'at ile ödüllendirilmişlerdir.⁴⁴

Osmanlı sarayı içinde el yazma eserler üreten sanatçıların çalıştıkları yerle ilgili kesin bilgiler yoktur. Evliya Çelebi'ye göre hassa nakkaşhanesi, dünyanın çeşitli yörelerinden hediye gelen hayvanların (aslanlar, filler, zürafalar vb.) konulduğu Arslanhanenin üst katındadır. Matrakçı Nasuh'un 1534-1536 yılları arasındaki Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferini konu alan *Beyân-ı Menâzil-i Seferi Irâkeyn* (İÜK. T.5964) eserinde İstanbul'u tasvir eden minyatürün ayrıntısında nakkaşhânenin yeri görülmektedir.⁴⁵ **(Resim 4)**

Nakkaşhânenin kurumsal bir yapıya ulaştırma çalışmaları Fatih Sultan Mehmet zamanında başlamıştır.⁴⁶ Bu dönemde saray sanatçıları hâlihazırda bir topluluk haline gelmeye başlamış ancak tam olarak kurumsal bir yapıya kavuşturulması II. Beyazıt dönemine rastlamaktadır.⁴⁷

⁴⁴ Günsel Renda, "Minyatür", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 2. Baskı, Yem Yayın, İstanbul, 1997, s.1266, Çiçek Derman, "Osmanlı Tezhibine Çağdaş Bir Bakış", *Osmanlı Bankası Etkinlikleri, Obje ve Ritüel Söyleşileri*, 31 Ocak 2007, İstanbul, s.1-2, Sinem Erdoğan, "The Nakkaşhane", *Boğaziçi Üniversitesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 2009, s. 40.

⁴⁵ Filiz Çağman, "Saray Nakkaşhânesinin Yeri Üzerine Düşünceler", *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya, Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul, 1989, s.44.

⁴⁶ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s. 16, Aydın Çakırtaş, "İstanbul'un Fethi ve Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı İlim ve Sanatına Katkıları", *Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı:7, İstanbul, 2007, s.109.

⁴⁷ Günsel Renda, "Minyatür"...s.1266, Sinem Erdoğan, "The Nakkaşhane"...s.39-40, Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s.52.

Nakkaşhânenin kurumsal yapısına dair bilgiler hazinenin maaş, gider, hediyelerin kayıtlarının tutulduğu belgelerde geçmektedir. Bu belgelerden nakkaş isimleri, hiyerarşik görevleri, maaşları ve bazen kişisel bilgileri yer almaktadır. 1952 yılında Rıfki Melül Meriç tarafından yayınlanan “Nakış Tarihi Vesikaları” adlı makalede nakkaşhâne görev yapan nakkaşların yıllara göre listesi ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. Bu vesikalarda el yazmalarının içinde yer alan resimlerin bir baş nakkaş yönetiminde birden fazla nakkaşın yaptığı bilgisine ulaşılabılır. Ayrıca bitirilememiş resimlerdeki desenler göz önüne alındığında, sayfaya önce desenin çizildiğini daha sonra boyandığını görülmektedir. Bu bilgidenden ise desenin baş nakkaş tarafından çizildiği sonucuna ulaşılabılır.⁴⁸

Günümüze ulaşan en erken tarihli Osmanlı elyazmaları başkent Bursa'dan Edirne'ye taşınmasından sonraki döneme aittir. Bu eserler arasında 1455-1456 tarihli Dilsuznâme (OB. Qusleey.133), tarihsiz olan *Külliyât-ı Kâtibi* (TSMK. R.898) ve bir tıp kitabı olan *Cerrahiye-i İlhaniye* (MK Ali Emiri.79 ve BN. Supp. Turc) ile Ahmedi'nin (ö.1412/13) *İskendername* adlı eseri (VBM. Cod. Or. XC 57) bulunmaktadır.⁴⁹

Genç yaştan beri Batı kültürüne ilgi duyan **Fatih Sultan Mehmet**'in İstanbul'u aldıktan sonra şehri bir bilim ve sanat merkezi haline getirmeye çalışmıştır. Constanzo di Ferra ve Gentile Bellini gibi Avrupalı sanatçıları İstanbul'a çağırması ve kendisinin bir portresini yaptırmıştır.⁵⁰ Aynı dönemde Türk ressamlarından Sinan Bey'i Venedik'e göndermiş ve Maestro Polo'dan eğitim aldırılmıştır. Günümüzde Topkapı Sarayı'nda bulunan Fatih portresi Sinan Bey'e atfedilmektedir. Portre Rönesans tekniğine uygun olarak ¾ profilde (profil ile önden görünüm arası) resmedilmiştir. Padişahın bağdaş

⁴⁸ Günsel Renda, “Minyatür”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*... s.1266, Rıfki Melül Meriç, “Nakış Tarihi Vesikaları”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:4, Ankara,1952, s. 31-46.

⁴⁹ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı*...s. 21-25, Filiz Çağman, “Tarihi Gelişimi İçinde Osmanlı Saray Minyatürleri”, *Geleneksel Türk Sanatları*, Haz. Mehmet Özel, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 187, Günsel Renda, “Minyatür”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*,...s.1266, Zeren Tanındı, “Osmanlı Döneminde Türk Minyatürü”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 168, Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları 1: Minyatür*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.34, Esin Atıl, “The Art Of Book”,...s.155-156, Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, ...s.9-10.

⁵⁰ Gentile Bellini tarafından yağlıboya ile yapılan Fatih Portresi Londra'daki Ulusal Galeri'de bulunmaktadır. Ayrıca Constanzo di Ferra'ya portre dışında madalyon ve desenler yaptırmış ve Osmanlı resim sanatında portre geleneğini başlatmıştır. Bkz. Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı*...s. 25, Günsel Renda, “Minyatür”... s.1266, Önder Kaya, “Fatih'in Batılı Sanatkâr ve Âlimlerle İlişkileri”, *Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı 7, İstanbul, 2008, s.104.

kurmuş şekilde oturması ve İslam resmine özgü çizgilerin korunmuş olması ise tabloyu Doğu-Batı sentezi bir eser yapmaktadır.⁵¹

Sultan II. Beyazid devrinde saray nakkaşhânesinde geleneksel İslam resmine dönüş yaşanmış ve bu yönde eserler üretilmiştir. İstanbul'a gelip saray atölyesinde çalışan Doğu kökenli sanatçıların sayısı artması, Doğu İslam resim geleneğinin benimsenmesine yardımcı olmuştur. Dönemin eserlerinde hem Fatih döneminin Batı'ya dönük yüzü hem de Doğu'da yaygın olan Timurlu, Türkmen ve Memluk okullarının etkileri görülür. II. Beyazid döneminde portrecilik önemini yitirmiş ve edebi eserlerin resimlenmesinde bir artış görülmektedir. Tarih yazıcılığı da bu dönemde gelişmiş ve İdris Bitlis-i ve Neşrî gibi müverrihlerin eserleri yazılmaya başlamıştır. Derviş Muhammed b. Abdullah Nakkaş tarafından kopyalanmış ve resimlenmiş olması muhtemel *Şahnâme-i Melik-i Ümmî* (TSM.1123) adlı eser yedi minyatürlü manzum bir tarih kitabıdır. Bu dönemin diğer eserleri arasında; Hintli şair ve tarihçi Hüsrev-i Dehlevi'nin Hamsesi (TSMK. H 799), Kelile ve Dimne (Bombay, Prince of Wales Museum MS 51.34) gibi edebi türde eserlerdir.⁵²

Yavuz Sultan Selim'in Tebriz ve Mısır seferleri sonucunda İstanbul'a gelen Doğulu nakkaşlar ile Osmanlı minyatüründe 16. yüzyıla kadar dekoratif bir üslup gelişmiştir. Herat, Şiraz, Memluk ve Safevi Tebriz üslup etkileri özellikler ayrıntılarda, kompozisyon düzenlemesinde ve figürlerde hissedilmeye başlar. 1515 yılında Horasanlı ünlü şair ve mutasavvıf Feridün Attar'ın *Mantıku't-Tayr* (Kuşların Dili) (TSMK. E.H.1512) adlı Farsça mesnevisinin resimleri ile Herat'ta üretilen *Divân-Hüseyni*'nin (TSMK. E.H.1636) resimlerinin benzerlik göstermesi Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'i aldıktan sonra İstanbul'a Heratlı sanatçıları gönderdiğini düşündürmektedir.⁵³

⁵¹ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s. 36, Günsel Renda, "Minyatür", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi...* s.1266, Zeren Tanındı, "Osmanlı Döneminde Türk Minyatürü", ...s. 160-161, Banu Mahir, "Anadolu'da Türk Minyatürünün İlk Örnekleri", *Osmanlı Ansiklopedisi...* s. 168-169, Esin Atıl, "The Art Of Book", *Turkish Art*, ...s.157, Filiz Çağman, "Ottoman Miniature Painting", *Ottoman Civilization I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2004, s.893, Oktay Aslanapa, "Osmanlı Minyatür Sanatı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 151-152, Gülru Necipoğlu, "Osmanlı Sultanlarının Portre Dizilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış", *Padişahın Portresi-Tesavir-i Âli Osman*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, s. 28.

⁵² Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...*s. 42-45, Filiz Çağman, *Miniature*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1989, s. 11, Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, ...s.15, Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları I: Minyatür...* s.39.

⁵³ Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 204, s.50, Emel Esin, "The Art Of Book" *Turkish Art*, (Der. Emel Esin)..., s. 163.

46 yıl süren Kanuni Sultan Süleyman devrinde yapılan sefer ve fetihlerin çokluğu Osmanlı resim sanatı için yepyeni bir türün doğmasını sağlamış ve Osmanlı resminin İran ve Hindistan gibi diğer Müslüman resimlerinden ayrılması sağlamıştır. II. Beyazid döneminde *Şahnâme-i Melik-i Ümmî* ile başlayan ama en parlak devrini Kanuni zamanında yaşayan bu resimli tarihler, Osmanlı resim sanatının karakteristik yapısını ortaya koyan eserlerdir.⁵⁴ Tarihi konuda yazılmış üç önemli eser bu türün en erken örneklerini oluşturur. İlki İstanbul Üniversitesi'nde bulunan *Beyân-ı Menâzil-i Seferi Irâkeyn* (IÜKT.5964), diğer ikisi ise Topkapı Saray Müzesi'ndeki *Tarih-i Sultan Beyazid* (TSMK.R1272) ve *Süleymannâme veya Tarih-i Feth-i Sikloş Estergon Estolni Belgrad*'dır. (TSMK. H 1608)⁵⁵

Osmanlı resim sanatında 1537 yılından itibaren Matrakçı Nasuh (1480-1564) ile yepyeni bir ekol ortaya çıkmıştır. Topografik ressamlık olarak nitelendirilen bu ekolün etkileri, 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın ilk yarısına dek konusu tarih olan resimli el yazmalarında görülmektedir. Nasuh bazı tasvirleri için portolan adı verilen Avrupa deniz haritalarındaki kent betimlemelerini örnek almışsa da, menzilleri, kentleri, kale ve limanları kendine has bir üslupla resmetmiştir. Nasuh'un "çoğulcu bakış açısı" olarak nitelendirdiği bu anlayışa göre farklı bakış açılarından elde edilmiş görüntüler, şematik ve figürsüz tasvirler oluşturmaktadır. *Matrakçı'nın Beyân-ı Menâzil-i Seferi Irâkeyn* (IÜK. T.5964) eserinde Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan, Tebriz'e ve Bağdat'a kadar süren seferinde uğradığı şehir tasvirleri yer almaktadır.⁵⁶

Osmanlı resim sanatında Fatih Sultan Mehmed ile başlayan portrecilik geleneği, II. Beyazid döneminde bir duraklama evresine girer. Zira II. Bayezid'in hayatta iken yapılmış bir portresine rastlanmaz.⁵⁷ Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise portrecilik yeniden önem kazanmaya başlamıştır. 16. Yüzyılda Nigarî mahlaslı Haydar Reis bu dönemde tam profil veya ¾ profilde Kanuni Sultan Süleyman'ın, II. Selim'in ve Baybaros Hayreddin Paşa'nın portrelerini Avrupai tarzda ancak gelenekselden kopmadan yapmış ve kişilerin psikolojik durumlarını da resme yansıtmayı başarmıştır. Kanuni'ye ait portrede padişah

⁵⁴ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s. 48-49.

⁵⁵ Zeren Akalay, "Tarihi Konuda İlk Osmanlı Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Cilt II, İstanbul, 1968, s. 102, Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı*, ...s. 74-78.

⁵⁶ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 85-87, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, ...s.51, Zeren Akalay, "Tarihi Konuda İlk Osmanlı Minyatürleri", ...s. 115, Günsel Renda, *Ottoman Civilization II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2004, s.899.

⁵⁷ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı*, ...s. 83.

yaşlı ve zamanın yıpratmış yüzü ile karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu portrelerin Barbaros Hayreddin Paşa'nın Akdeniz seferleri sırasında Avrupa'ya ulaşarak Avrupa'da yapılacak olan padişah portrelerinin ilk modelleri olduğu düşünülmektedir.⁵⁸

Osmanlı minyatürü II. Selim ve III. Murad döneminde olgun ve verimli bir dönem yaşamış, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek nicelik gerekse de nitelik açısından Osmanlı Devleti'ne yakışır yüksek sanat eserleri üretilmeye başlanmıştır. II. Selim ve III. Murad saltanatının yaşandığı otuz sene içinde Osmanlı minyatürü dış etkilerden kurtulmuş ve kendine özgü bir dil ve üsluba kavuşmuştur. Osmanlı resim sanatının kendi içinde klasikleşmesine yön veren kişi Nakkaş Osman olmuştur.⁵⁹

III. Murad döneminde resimlenen eserlerin konularını, Osmanlı ordusunun zaferleri, padişahların adaleti ve avdaki hüneleri ile elçi kabulleri oluşturmaktadır. II. Beyazid döneminde *Şahnâme-i Melik-i Ümmî* ile başlayan ve Firdevsi'nin Şehnamesi ile biçimlenen şehnamecilik kurumu güç kazanmış, Seyyid Lokman ile Nakkaş Osman işbirliğiyle üst seviyeye taşınmıştır. Seyyid Lokman bir eserinin önsözünde Firdevsi'den övgüyle söz ederek Osmanlı sultanlarının şehnamesini kaleme aldığı için kendini daha şanslı hissettiğini yazmıştır.⁶⁰

II. Selim döneminde Nakkaş Osman'ın yalın üslubuyla resimlendirdiği ilk eser Nişancı Ahmed Feridun Paşa'nın kaleme aldığı *Nüzhetü'l Esrârü'l Ahbâr der sefer-i Sigetvâr* (TSMK.H.1339)'dır. Eser Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferini ve sefer sırasında ölümü üzerine oğlu II. Selim'in tahta çıkmasını konu almaktadır. Sigetvar seferi sırasında Ahmed Feridun'un maiyetinde yer alan Nakkaş Osman'ın kişisel üslubunun fark

⁵⁸ Günsel Renda, *Padişah Portreleri Mevlânâ Müzesi Albümü*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Konya, 1999, s. 14, Nurhan Atasoy, "Kıyafetnamelerin Doğuşu ve Fenerci Mehmed Kıyafetnamesi", *Osmanlı Kıyafetleri- Fenerci Mehmed Albümü*, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, 15, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı...* s. 55.

⁵⁹ Mehmet Başbuğ, XVI. Yüzyıl Minyatür Ustalarından Nakkaş Osman Minyatürlerinde At Tasvirleri (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1990, s. 26-27 Nurhan Atasoy, Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, R. C. D. Cultural Institute, İstanbul, 1974, s.31, Filiz Çağman, *Miniature...* s. 19, Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları 1...*s.60, Günsel Renda, "Minyatür", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi...* s.1266-1268, Richard Ettinghausen, *Turkish Miniatures From the 13th To The 18th Century*, Fontana Unesco Art Books, Italy, 1965, s.18.

⁶⁰ Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı...* s.36.

edildiği bu ilk eserin resimleri Kanuni döneminin bezemeci anlayışından uzak, yalın ifade biçimleri ve renklere sahiptir.⁶¹

Kanuni dönemini anlatan bir diğer eser, 1558-1566 yıllarını konu alan, 1579 tarihli *Tarih-i Sultan Süleyman* veya diğer adıyla *Zafernâme*'dir. (DCBL. T.413) III. Murad'ın özel kütüphanesi için, 1579 yılında Seyyid Lokman tarafından Farsça kaleme alınan eserin 25 adet resmi Nakkaş Osman'ın üslup özelliklerini yansıtmaktadır.⁶²

Seyyid Lokman ile Nakkaş Osman'ın ortak çalıştığı bir diğer şehname ise II. Selim'in saltanatını konu alan *Şehnâme-i Selim Han*'dır. (TSMK. A. 3595) Nakkaş Osman ile kayınbiraderi Nakkaş Ali tarafından resimlendirilen eser 1581'de tamamlanmıştır. Pek çoğu tam sayfa olarak 44 adet resim ihtiva eder. Eserin *Selimnâme* (BL. Or. 7043) adıyla bilinen yarım kalmış resimli bir nüshası ise İngiltere'deki British Museum'da korunmaktadır.⁶³ Bu nüshanın asıl eserin bir ön çalışması olduğu düşünülmektedir. Eserin ilginç resimlerinden biri ise At Meydanı'ndaki arslanhanenin yapımı ile ilgili olan betimlemedir. Bu resim arslanhanenin üstünde olduğu düşünülen Hassa Nakkaşhanesi ile ilgili bilgileri zenginleştirmektedir.⁶⁴

1574-1588 yılları arasındaki olayları ele alan ve iki cilt halinde hazırlanan *Şehinşahnâme* veya *Şehinşahnâme-i Murad-ı Sâlis* adlı eserin ilk cildi 1574-1581 yıllarını kapsamaktadır. (İÜK. F.1404) Eserin 1581-1588 yıllarını kapsayan ikinci cildi ise Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir. (TSMK. B. 200) Eser 1595'de ölen III. Murad'a yetiştirilememiş ve

⁶¹ Günsel Renda, "Minyatür", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, ...s. 57, Şebnem Tamcan, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Bulunan H.1339 No.lu Sigetvar Seferi Tarihi'nin Tasvirleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2005, s. 25

⁶² Vladimir Minorsky-J.V.S.Wilkinson, *The Chester Beatty Library, A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, Dublin, 1958, pp. 19-21, Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı*,... s. 119-120, Günsel Renda, "Minyatür", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*...s.1268, Zeren Akalay, "The Forerunners of Classical Turkish Miniature Painting", *5th International Congress of Turkish Art*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, s. 33, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*... s. 57, Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, ...s.35, Hilal Kazan, "Farklı Açıldan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXXV, İstanbul, 2010, 119-120.

⁶³ Filiz Çağman, "Şehnâme-i Selim Han ve Minyatürleri", *İ.Ü Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı V, İstanbul, 1973, s. 411-442, Yıldırım Özbek, "Şükrî-i Bitlisî Selimnâmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2004/2, Sayı:17, s. 152, Günsel Renda, "Minyatür", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, ...s.1268, Norah M. Titley, *Miniatures from Turkish manuscript: A Catalogue and Subject Index of Paintings in the British Library and the British Museum*, The British Museum, London, 1981, pp. 59-60, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*... s. 37.

⁶⁴ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı*... s. 121.

oğlu III. Mehmed'e sunulmuştur. *Şehinşahnâme* birinci cildinde 58, ikinci cildinde ise 95 adet resim vardır.⁶⁵

Eserin ikinci cildinin zahriyesinde yazar Seyyid Lokman, tasvirlerin çokluğu nedeniyle tamamlanmasının geciktiğini ve aceleyle bitirildiği belirtilerek bağışlanmasını istemektedir. Babasının yerine tahta geçen III. Mehmed bu duruma sinirlenmiş ve Lokman Seyyid'i görevinden azletmiştir. Farsça yazılan son **şehnâme** olan eserin resimlerinin Nakkaş Osman yönetimindeki bir grup nakkaş tarafından yapıldığı düşünülmektedir. 989/1581 tarihli Arşiv belgesine göre eserde yirmi iki kişi çalışmıştır. Belgede üstat Osman olarak adı geçen Nakkaş Osman dışında altı nakkaş ismi yazmaktadır.⁶⁶

Seyyid Lokman, kendinden önce saray şehnâmecisi olan Firdevsi-i Rumi'nin (d.1453-ö.?) başlayıp bitiremediği, Osman Gazi'den Kanuni Sultan Süleyman'a kadar olan padişahların yaşamlarının anlatıldığı *Hünernâme*'yi tamamlamıştır. Aslında eser sarayın ilk şehnâmecisi Ârifî tarafından yazılmaya başlanmış, halefi Eflâtun Şirvanî tarafından devam edilmiştir. Dört cilt olarak tasarlanan eserin üçüncü cildi II. Selim, dördüncü cildi ise III. Murad için ayrılmış ancak tamamlanamamıştır. Eserin birinci cildi, Kanuni'ye kadar olan padişahların tahta çıkışlarını, zaferlerini ve hünerlerini anlatır. (TSMK. H.1523) İkinci cilt ise tamamen Kanuni Sultan Süleyman'a ayrılmıştır. (TSMK. H.1524)⁶⁷

Zeren Tanındı'ya göre; *Şehnâme-i Selim Han, Şehinşahnâme-i Murad-ı Sâlis ve Hünernâme* eserleri sadece resimleriyle değil, cildi, tezhibi, hattı ve kitabın bütün tasarımı ile Osmanlı ordusunun haşmetinin saray törenlerinin şatafatının kâğıda aktarılarak belgelendiği birer güç gösterisidir.⁶⁸

Fatih Sultan Mehmed döneminde başlayan ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında Nigarî ile devam eden portrecilik geleneği III. Murad döneminde ilk padişah portresi

⁶⁵ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu...* s. 275, Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s. 152-153, Nurhan Atasoy, "III. Murad Şehinşahnâmesi, Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free Library'deki İki Minyatürlü Sayfa", İ.Ü. *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı V, İstanbul, 1973, s.359-360, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı...* s. 37, Esin Atıl, "The Art Of Book", *Turkish Art*, (der. Esin Atıl)...s.200.

⁶⁶ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı*, ...s. 154-155, Hilal Kazan, "Farklı Açıdan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXXV, İstanbul, 2010, 120-121.

⁶⁷ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Cilt I, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları No. 11, İstanbul, 1961, s. 225-226, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı...*s. 58-59, Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s. 140.

⁶⁸ Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, ...s.39.

albümü hazırlanmasıyla devam etmiştir. III. Murad, 1579'da Seyyid Lokman ile Nakkaş Osman'dan o güne kadar saltanat sürmüş on iki padişahın şahsi özelliklerini anlatan ve resimleyen bir eser yapmalarını istemiştir. İki sanatçının ortak eseri olan *Kıyâfetü'l-İnsâniye fî Şemâ'il ü'l-Osmâniye*'de portreler tam sayfa olarak düzenlenmiş ve padişahlar bağdaş kurmuş şekilde tasvir edilmiştir. Portrelerin çoğunda padişahlar ellerinde mendil tutmaktadır. Yıldırım Beyazid, Çelebi Mehmed ve Fatih Sultan Mehmed ise çiçek koklarken tasvir edilmiştir. Kitap sanatına düşkünlüğü ile bilinen III. Murad'ın elinde kitap tutan tasviri ise ayrıksı bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca ikonografik açıdan eserin onun için yazıldığını göstermektedir. **(Resim 6)** Eserin içindeki portreler, Fatih Sultan Mehmed'in portresi gibi Doğu-Batı sentezinde tasvirlerdir. Kitabın girişinde Nakkaş Osman'ın önceki padişahların portrelerini araştırdığı, hatta Avrupa'da yapılaş örneklerden yararlandığı yazmaktadır. Nakkaş Osman önceki dönemlerdeki padişahları tasvir etmekte zorlanınca, Sokullu Mehmed Paşa devreye girmiş ve Venedik Balyosundan padişahların portrelerini göndermelerini istemiştir. 1579'da tamamlanan *Kıyâfetü'l-İnsâniye fî Şemâ'il ü'l-Osmâniye'nin* iki nüshasında (TSMK. H.1563; İÜK. T.6087) Sokullu Mehmed Paşa için yardımları dolayı bir methiye yer alır ve ondan “bilginleri seven vezir-i âzâm” olarak bahsetmiştir. Eserde yer alan portrelerdeki giysilerin ayrıntıları için ise Hoca Saadettin'in *Tâcü't Tevârih*'inden yararlanılmıştır.⁶⁹

Düğün şenliklerinin konu edildiği ilk Osmanlı eseri Orhan Gazi'nin, 1298'de Yarhisar Beyinin kızı Holofira (Nilüfer Hatun) ile evlilikleri anlatan **Surname**'dir. Sünnet düğünü şenliklerinin konu edildiği ilk eser ise I. Murad'ın (1359-1389) şehzadesi Bayezid için yapılan sünnet düğününü anlatan Surnâmedir. Surnâmelerin resimli kitap olarak hazırlanması ise ilk kez III. Murad döneminde başlamıştır. İntizamî mahlaslı Bosnalı bir divan kâtibî tarafından Türkçe olarak yazılan *Surnâme-i Hümayûn* (TSMK. H.1344) adlı

⁶⁹Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s. 128-130, Günsel, Renda, *Padişah Portreleri Mevlânâ Müzesi Albümü*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Konya, 1999, s. 15, Günsel, Renda, “Avrupa Kültüründe Osmanlı İzleri”, *Türk Kültürü ve Kimliği*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 204, Nurhan Atasoy, “Nakkaş Osman'ın Padişah Portreleri Albümü”, *Türkiyemiz Dergisi*, Yıl:2, Sayı:6, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1972, s. 2, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, ...s. 60, Filiz Çağman, “İstanbul Sarayının Yorumu: Üstad Osman ve Dizisi”, *Padişahın Portresi, Tesavir-i Âl-i Osman*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, s. 171,

eser, III. Murad'ın şehzadesi III. Mehmed'in 52 gün süren görkemli sünnet düğününü anlatmaktadır.⁷⁰

Eserin günümüze ulaşan resim sayısı 437'dir. At Meydanı'ndaki Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı ve ikinci veziri olan Pargalı Damat İbrahim Paşa'ya (1493-1536) ait sarayın şahnişinde oturan padişah ve şehzadesinin önünden geçen ve mimarlar, camcılar, dönerciler, dericiler gibi kadar her türlü meslek erbabı ve lonca teşkilatının betimlendiği resimler film şeridi gibi sünnet şenliklerini günümüze aktarmaktadır. Nakkaş Osman padişah ve konukların oturduğu fonu şablon olarak değiştirmeden bırakmış yalnızca geçit yapan grupları değiştirmiştir. Eserin resimleri sünnet düğününü anlatmanın ötesine geçmiş Osmanlı ekonomisi, eğlencesi, tiyatrosuna dair eşsiz tarihi belgeler olmuştur.⁷¹

Sünnet düğününü anlatan bir diğer eser ise *Şehinşahnâme-i Murad-ı Sâlis*'tir (TSM. B.200). Koca Sinan Paşa'nın İran seferi, Ferhad Paşa'nın Revan seferi, Özdemiroğlu Paşa'nın İran mücadelesinin yanı sıra Şehzade Mehmed'in sünnet düğününü anlatan eserin ikinci cildinde yer alan doksan beş minyatürden elli sekizi şenliklere ayrılmıştır. Her ne kadar resimsiz de olsa sünnet düğününü konu alan bir diğer eser ise Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Câmîü'l Hubûr Der Mecâlis-i Sûr* adlı manzum eseridir. (TSM. B.203) 1583'de kaleme eserin ilginç bir yönü ise resim için dokuz adet boş yer ihtiva etmesidir. Mustafa Âli eseri Bağdat'tayken kaleme almış ve İstanbul'a dönüşünde ise resimlendirileceğini düşünerek resimler için boş alanlar bırakmış olabilir.⁷²

III. Murad döneminin siyasi ortamında çok önemli bir yere sahip olan ve 12 sene boyunca devam eden Osmanlı-Safevi savaşları kitap sanatında da etkisini göstermiş ve Doğu seferlerini anlatan **gazavatname** türünde eserler verilmiştir. Ayrıca savaşlar sırasında karşılıklı gönderilen elçi heyetleri aracılığıyla iki ülke arasında yoğun bir kültür alışverişi yaşanmıştır. Özellikle Osmanlı serdarları hediye veya satın alma yoluyla Safevi atölyelerinde üretilmiş çok sayıda resimli kitap edinmişlerdir. Serdarların kâtipleri seferleri gün be gün kaydederek Seyyid Lokman'a aktardıkları gibi, hizmet ettikleri Lala Mustafa

⁷⁰ Nurhan Atasoy, *Surnâme-i Hümayun: Düğün Kitabı*, Koçbank Yayınları, İstanbul, 1997, s. 5, Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi...* s. 232, Filiz Çağman, *Miniature...*s. 27-28, Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...*s. 143-145.

⁷¹ Günsel Renda, "Minyatür", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi...* s.1268, Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.42, Filiz Çağman, *Miniature...*s. 27-28.

⁷² Fehmi Edhem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu... s. 126, Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.246.

Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Ferhad Paşa gibi serdarları yücelten gazavatneler yazmışlardır. Aynı zamanda bu tür eserler saraydan hiç çıkmayan Sultan Murad Han için de olayların resimli tanıkları olmuş ve yaşananlara ışık tutmuştur.⁷³

Bu tür eserlerden biri olan Tarihçi Mustafa Âli'nin yazdığı *Nusretnâme* (TSM. H. 1365) Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Gürcistan, Azerbaycan ve Şirvan seferini konu almaktadır. Lala Mustafa Paşa'nın koruyuculuğunda sefere bizzat katılan Mustafa Âli'nin *Nusretnâmesi*'nde kırk üç adet resim vardır. Eserin British Library'de nüshası ise (LBL. Add. 22011) Topkapı nüshasından iki sene önce yapılmış olmasına rağmen beş çift sayfa ve bir tek sayfa olmak üzere altı adet resim ihtiva eder.⁷⁴

Bir başka **gazavatname** ise Harimzâde İbrahim Çavuş tarafından 1590'da yazılan *Kitab-ı Gencîne-i Feth-i Gence* (TSMK. R.1296) adlı eserdir.⁷⁵ Türkçe olarak yazılan bu eser Ferhad Paşa'nın 1588'deki Gence fethini konu alır. Küçük boyutta tasarlanan eserin içinde 20 adet resim vardır. Yazar, eserin önsözünde kitabın yazılması sırasında yaptığı katkılarından dolayı Dârussâde Ağası Mehmed Ağa'dan övgüyle bahsetmektedir.⁷⁶

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1578-1586 yılları arasında yaptığı Doğu seferini anlatan ve Asafî mahlasıyla bilinen Dal Mehmed Çelebi (ö.1600) tarafından Türkçe manzum olarak kaleme alınan *Şecaatnâme* (İÜK. T.6043) ise III. Murad döneminin bir diğer **gazavatnâme** örneğidir. Eserde 27 adet resim bulunmaktadır. Resimlerin bir kısmının yazarın sefer sırasında başından geçen olayları tasvir etmesi esere otobiyografik bir özellik kazandırmaktadır. Bu türde başka bir eser olmaması ise *Şecaatnâme*'ye Osmanlı resimli kitapları içinde benzersiz olma özelliği kazandırmaktadır. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Revan seferi ise Talikzâde Suphi Çelebi'nin *Gazavât-ı Osman Paşa* (TSMK. R.1300) adlı eserine konu edilmiştir.⁷⁷

⁷³ Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı...* s.44.

⁷⁴ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli-Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006, s. 108-109, Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu...* s. 231, Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.164, Norah M. Titley, *Miniatures from Turkish manuscript: A Catalogue and Subject Index of Paintings in the British Library and the British Museum*, The British Museum, London, 1981, pp. 27-28, Charles Rieu, *Catalogue of The Turkish Manuscripts in the British Museum*, London, 1888, pp. 61-62, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı...* s. 96.

⁷⁵ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Cilt I...s. 234.

⁷⁶ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.173.

⁷⁷ Gönül Kaya, Resimli bir Osmanlı tarihi: Âsafî Paşa'nın Şecaatnâme'si", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2006, s. 13,

III. Murad döneminde hazırlanmış resimli **gazavatnâmelerden** biri de Koca Sinan Paşa'nın Yemen ve Tunus fethinin anlatıldığı ve Mustafa Rumuzî tarafından kaleme alınan *Tarih-i Feth-i Yemen*'dir. (İÜK. T.6045) Yazılmasından yaklaşık 24 yıl sonra resimlendiğinde yazar ölmüştür ancak Koca Sinan Paşa hayatta ve veziriazamdır. Resimlendirildiği sırada olayların ikinci görgü tanığı olan Sinan Paşa'ya danışılmış olması kuvvetle muhtemeldir.⁷⁸

Osmanlı resim sanatında peygamberlerin hayatlarının konu edildiği çeşitli eserler de vardır. Bu türün ilk örneği “Tarihlerin Özü” anlamına gelen, Seyyid Lokman'ın; Firdevsi-i Rumi ve onun selefi olan Ârifi'nin rulo halinde *Tomar-ı Humayun* olarak yazmaya başladıkları genel dünya tarihi eseri *Zübdetü't Tevârih*'tir. (TİEM. T.1973) Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde dünyanın yaratılışı, cennet ve cehennem tasvir edilmiş, Hz. Âdem ve Havva'dan başlayarak Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerin öyküleri, Hz. Muhammed'in hayatı, İslam tarihinin ana hatlarıyla; Gazneli, Selçuklu ve Timurlu dönemlerinin önemli olayları anlatılmıştır. İkinci bölüm ise Osmanlı tarihine ayrılmış ve Osman Gazi'den III. Murad'a kadar hüküm sürmüş on iki padişahla ilgili olaylar anlatılmıştır. Eserde adı geçen peygamberler ve tarihi ünlü kişilerinin şecerelerinin III. Murad'a bağlanması eseri silsilenâme türüne sokar.⁷⁹

Eser, Nakkaş Osman tarafından resimlendirilmiş ve III. Murad'a sunulmuştur. III. Murad'ın sadrazamı Sivayuş Paşa için hazırlanan nüsha ise, sadrazamın görevinden azledilmesi üzerine ikinci sadaretine denk gelen 1586 yılında tamamlanabilmiştir. III. Murad nüshası ile aynı boyutta olan eserin resimleri de aynı atölyeden çıkmıştır. Eserin başka bir nüshası ise Dârüssâde Ağası Mehmed Ağa için yapılmış olup diğer iki nüshadan daha küçük boyutludur. Resimli kitaplar padişahlar, şehzadeler ve valide sultanlar veya veziriazamlar için hazırlanırken ilk kez bir saray ağası için hazırlanmış olması Mehmed

Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.170, Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Cilt I...s. 232-233.

⁷⁸ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.174-175.

⁷⁹ Osmanlı hükümdarlarının soyunu Âdem'den başlayarak tüm dini ve tarihi açıdan önemli kişilere bağlayan silsilenâmeler ilk kez III. Murad'ın oğlu III. Mehmed döneminde görülmektedir. Silsilenâmeler, *Zübdetü't Tevârih*'in adeta kısaltılmış çeşitlemeleri gibidir. Bu tür eserlerin en önemli özelliği ise metinde adı geçen peygamber ve hükümdarların madalyon içinde portrelerinin soy ağacı şeklinde birbirine bağlanmış olmasıdır. Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı...* s. 97, Günsel Renda, “Portaiture in Islamic Painting”, *Islamic Art Common Principles, Forms and Themes-Proceedings of the International Symposium Held in İstanbul, Damascus, 1989*, s. 225-235.

Ağa'nın saray nakkaşhânesinin yönlendirilmesinde etkili bir kişi olduğunu göstermektedir.⁸⁰

Peygamberler tarihiyle ilgili bir diğer eser ise, Hz. Muhammed'in hayatını konu alan Erzurumlu şair Mustafa Darîr tarafından Türkçe olarak yazılmış olan *Siyer-i Nebî (Tercümetü'd Darîr)*dir. Eser 1388'de dönemin Memluk Sultanı Berkuk'a (1382-1398) sunulmuştur. Darîr'in bu eseri 15. yüzyıldan itibaren saray çevresinde beğenilmiş ve III. Murad döneminde saray nakkaşhanesinde resimlendirilmiştir. Altı cilt olarak hazırlanan eserin beşinci cildi günümüze ulaşmamıştır. Birinci, ikinci ve altıncı ciltler Topkapı Sarayı Müzesi'nde (TSM. H.1221, H.1222 ve H.1223), üçüncü cilt New York'da (NYPL. Spencer Coll. turc. ms.3), dördüncü cilt ise Dublin'dedir. (DCBL. T.419)⁸¹

814 adet resim barındıran eserin metninde, Hz. Peygamber'in soyu, doğumu, çocukluğu, evliliği, vahiy alışı, mucizeleri, Miraç yolculuğu, savaşlar, Mekke'nin fethi ve ölümü anlatılmaktadır. Eser, Hz. Muhammed'in hayatının dışında erken İslam edebiyatının kahramanlık ve romantik aşk hikâyeleri ve Anadolu halkının sözlü kültür örnekleri olan kıssalarla zenginleştirilmiştir. Metnin büyük yazılarıyla uyumlu biçimde yapılan geniş resimler, anlatılan öykülerin görsel yorumunu içermektedir. Resimlerin üslup özellikleri incelendiğinde altı ayrı nakkaş tarafından yapıldıkları belirlenmektedir. Bu nakkaşlardan biri de kuşkusuz Nakkaş Osman'dır. Eser 1598 yılının Ocak ayında Sultan Murad Han öldüğünde henüz bitirilememiş, yerine geçen oğlu III. Mehmed zamanında tamamlanmıştır.⁸²

III. Murad döneminde resim sanatında yaşanan zenginlik; saray, İstanbul ve Edirne gibi ana merkezlerle sınırlı kalmamış, Osmanlı yönetimindeki Halep, Şam, Kahire ve Bağdat gibi **eyaletlere** kadar ulaşmıştır. Bu eyaletlerde görevli Osmanlı devlet adamları tarafından ya kendileri için ya da dönemin sultanlarına sunulmak üzere çeşitli eserler

⁸⁰ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.132-133, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı...* Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, Cilt I...*s. 222, Vladimir Minorsky-J.V.S.Wilkinson, *The Chester Beatty Library, A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, Dublin, 1958, pp. 21-25, Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl III, Sayı III, Bursa, 2002, 43-44.

⁸¹ Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebî (İslam Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı)*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 22-25, Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* , s.157.

⁸² Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı ...* , s.157-163, Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı...* , s.44-46, Banu Mahir, "Anadolu'da Türk Minyatürünün İlk Örnekleri",...s. 172,

hazırlattıkları görülmektedir. Zekerîyâ el-Kazvî'nin *Aca'îbü'l-Mahlûkât*'ının Topkapı nüshası (TMSK. H.408) bu eyaletlerde hazırlanan resimli kitapların ilk örneğini oluşturmaktadır. III. Murad devrinde Mustafa Âli'nin kaleme aldığı *Nusretnâme*'nin British Library nüshasının (LBL. Add. 22011) Halep'te hazırlandığı sanılmaktadır.⁸³

Bağdat eyaleti ise resimli kitap üretiminin yoğun yaşandığı bir sanat merkezi haline gelmiştir. 1590-1606 yılları arasında Osmanlı yönetimindeki şehirde resimli kitap üretiminde artış görülmektedir. Buradaki resim etkinliklerinin desteklenmesinde, o bölgede görevli valilerin, özellikle de Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa'nın rolü büyüktür. Suhreverdi'nin iki ciltlik *Camî'es-siyer* (TSMK. H. 1369, H. 1230) adlı eserini bizzat Sokulluzade Hasan Paşa ısmarlamıştır.⁸⁴

İstanbul'daki yoğun resim etkinliğinin yaşandığı yıllarda Bağdat'ta üretilen eserler gerek konu gerekse üslup açısından farklılıklar taşımaktadır. Bağdat'ta üretilen eserler; Fuzuli'nin *Hadikat el Sueda*'sı (İSK. Fatih 4321, ABD, Brooklyn, Nr. 143, KMM. Nr. 101), Mevlana'nın *Mesnevi*'si (NPL. Nr.12) gibi tasavvufi eserlerdir. Tasavvufi konuların seçilmesinin en önemli nedeni ise Bağdat'taki Mevlevi dergâhlarının kitap üretimindeki etkisidir. Başkent resimlerine göre, bu resimlerinde ilk bakışta göze çarpan farklılık, kalabalık figürlerin olduğu kompozisyonlardır. Bağdat'ta yaşayan farklı uluslardan insanlar ile tarikat şeyh ve dervişleri tasvir edilerek şehrin çok uluslu karmaşası resimlere yansıtılmıştır. Zengin bir hayal gücüne dayalı, halk üslubunun hâkim olduğu tasvirlerde; çerçeve dışına taşan, hareketli ve dağınık insan yığınlarının her bir kümesi başka bir işle uğraşır şekilde serpiştirilmiş olup Bağdat'ın kozmopolit ve canlı kent hayatı görselleştirilmiştir.⁸⁵

Osmanlı resimli kitapları her dönemde padişahlar başta olmak üzere, pek çok sanat koruyucusu tarafından desteklenmiştir. Bu eserlere olan ilgi neticesinde çeşitli konularda eşsiz el yazma kitaplar ortaya çıkmış ve 16. yüzyılın sonuna doğru kitap resim sanatı dış etkilerden kurtularak kendine has kimliğini kazanarak klasik dönemini yaşamıştır. Klasik dönemin en önemli sanat koruyucusu ise şüphesiz III. Murad'tır.

⁸³ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.243-245.

⁸⁴ Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı...*, s.49-50, Banu Mahir, *Türk Minyatür Sanatı...*, s. 67-68, Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları I: Minyatür...*, s.79.

⁸⁵ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.247-251, Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı...*, s.49-50, Banu Mahir, *Türk Minyatür Sanatı...*, s. 67-68.

3. BÖLÜM

OSMANLILARIN HAYAL DÜNYASI IŞIĞINDA UZAK DİYARLAR VE GARİP YARATIKLAR

3.1. Deniz Seferleri, Gemicilik, Haritacılık ve Coğrafya Konulu Kitaplar

Osmanlı resimli kitapları konuları bakımından çeşitli türlere ayrılabilir. Tarihi, edebi, coğrafi, astronomi, tıp, biyografik ve ansiklopedik eserler gibi... Bu araştırmanın konusu olan *Târih-i Hind-i Garbî veya Hadîs-i Nev adlı* el yazmasını içeriğinden ve resimlerinden dolayı tek bir gruplamaya tabi tutmak oldukça güçtür. İçindeki haritalar açısından coğrafi konulu kitaplar arasına girerken, evrenin yaratılışına dair bilgileri ile kozmografik bir eser olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca coğrafi bir bölgenin fauna ve florasına dair bilgiler içermesi de eseri ansiklopedik kitaplar türü içinde düşünülebilir. Bu nedenle eseri sağlıklı değerlendirebilmek için bu türden resimli yazmaların tarihsel gelişimini incelemek yerinde olacaktır.

Osmanlıların coğrafya bilgileri 14. yüzyıla kadar orta çağa ait coğrafya kitaplarından ibarettir. Osmanlı coğrafyacıları daha çok eski coğrafya kitaplarının tercümesi veya derlenmesi ile ilgilenmiş, nadiren yeni bilgiler ışığında eserler kaleme almışlardır. Osmanlı yazarlarının yazdığı bu kitaplar genel olarak üç kategoriye ayrılabilir: pratik ve faydacı coğrafya kitapları-ki buna en iyi örnek deniz coğrafyası kitaplarıdır- astronomi ve kozmografya kitapları gibi ilmi coğrafya kitapları ve seyahatnamelerdir.¹

İstanbul'un fethi Osmanlıların denizlere ve dolayısıyla Dünya Coğrafyasına olan ilgisinin başlangıç tarihi sayılabilir. Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) zamanında özellikle Osmanlı denizcilik faaliyetlerinde istikrarlı bir gelişme görülmektedir. Yabancı kaynakların tercümesiyle birlikte Dünyaya ve uzak ülkelere olan merak, bilgi birikimine dönüşmeye başlamıştır. Zaman içinde fethedilen yeni ülkelerle genişleyen Osmanlı

¹ Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 9-10.

coğrafyasını tanıma ve tanımlanma çabası coğrafya eserlerine olan ilginin artmasına yol açmış, Akdeniz ve Karadeniz’de kazanılan üstünlük denizcilik biliminde yeni araştırmalar yapmaya yöneltmiştir.²

15. yüzyıldan sonra Akdeniz’de varlıklarını iyice hissettiren Osmanlı denizcileri, Karadeniz ve Cebelitarık Boğazı’ndan geçerek Hint ve Atlantik okyanusuna yelken açmaya başlamışlardır. Jeopolitik konumları gereği sadece Hindistan yolu ile ilgilenmişlerdir. Bu nedenle Kızıldeniz’de bir donanma oluşturmuşlar ve uzun bir süre Portekizlilerle savaş içinde olmuşlardır. Uzun deniz savaşlarının sonunda iki ülke de yorgun düşmüş ve 1593 yılında bu yol İngiliz ve Hollanda filolarının egemenliği altına girmiştir. Osmanlı donanmasında uzun yola dayanıklı gemilerin olmaması ve denizcilik alanında bilgi ve beceri sahibi denizcilerin az olması gibi nedenlerle Hint Okyanusu kaybeden Osmanlılar, aynı zamanda Atlantik Okyanusuna hiç çıkamamışlardır. Atlantik ötesi ile bilgilerini ise seyahatleri esnasında tanıştıkları yabancı denizciler aracılığıyla ikinci elden edinmişlerdir.³

16. yüzyıla gelindiğinde Doğu eserlerinin tercümesi ile denizcilik alanındaki pratiklerin çoğalması coğrafya alanında daha ilmi temele dayanan zengin kitaplar yazılmasını sağlamıştır. 14. ve 15. yüzyılın dinî ve mitolojik kozmografya kitapçıkları yerine daha bilimsel ve sistematik eserler görülmeye başlamıştır. Bu dönemin eserlerinden pek çoğu yabancı kaynaklardan tercüme edilen ve yer bilgisine dayanan kitaplardır. 16. yüzyıldaki coğrafya kitaplarının bazıları: *Hıtay-name*, *Kitab-ı Bahriye*, *Tuhfetü’z-Zaman ve Hârîdetü’l-Evan*, *İlâmü’l-lbad fî Âlâmü’l-Bilâd*, *Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i, Irakeyn*, *Kitabü’l-Muhit*, *Evezhü’l-Mesalik ilâ Marifetü’l-Memalik*, *Tarih-i Hind-i Garbî*, *Menazirü’l-Avâlim* ve *Kühü’l-Ahbar*’dır.⁴

Osmanlı coğrafyacılığının ilk eseri denebilecek çalışma, **Ali b. Abdurrahman** (?) tarafından yazılan *Acâyibü’l Mahlûkat*’tır. Önceki yazarların eserleri ve yazarın gözlemlerine dayanılarak kaleme alınan kozmografik ve ansiklopedik türdeki eser iki

² Günsel Renda, “Sinan Döneminde Haritacılık: Ali Macar Reis Atlası ve Benzerleri”, *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, 24-27 Ekim 1988, Ankara, s. 359, *Tarih-i Hind-i Garb-i Veya Hadis-i Nev*, Tarihi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.15-16.

³ Remzi Demir, Mutlu Kılıç, “Târîh-i Hind-i Garbî’de Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı İle İlgili Düşünceler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Yeni Yurt Yayınları, 1999, Ankara, s.355.

⁴ Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*... s. 26.

bölümden oluşmaktadır. Evrenin yaratılışı, gökler, yıldızlar, anâsır-ı erbaa⁵ ve iklimler ile deniz, nehir ve dağlarla ilgili konular yanında, şehirler, kaleler ve insanlar ele alınmaktadır. 14. yüzyılın sade Türkçesiyle yazılmış eser Kazvini'nin aynı adlı eserinden farklıdır.⁶

1500'lü yıllarda Çin'e kadar gitmiş **Ali Ekber Hataî** adlı bir Osmanlı gezgin tarafından yazılan *Hıtay-name* (SK. No. 249) ise Farsça olarak yazılmıştır. Eser önce Yavuz Sultan Selim'e daha sonra ise Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur. III. Murad zamanında adı bilinmeyen bir kişi tarafından Türkçeleştirilmiştir. 1853 yılında ise *Kanun-nâme-i Çin-i Hıta* adıyla basılmıştır. Ali Ekber Hataî (1516'da sağ) bu eserinde Çinlilerle ilgili bilgiler vermiştir.⁷

Ülkeler coğrafyası ile ilgili başka bir eser ise Sultan Selim Camii muvakkiti **Mustafa b. Ali'nin** (ö. 1571) 1524'de yazıp Kanunî'ye sunduğu takdim ettiği *İ'lâmü'l-'ibâd ve A'lâmü'l-bilâd*'dir. (SK.No. 304/3) Yazar, Fas'tan Çin'e kadar 23'ü Anadolu'da olmak üzere 100 şehrin İstanbul'a uzaklığı ile her şehrin en uzun ve en kısa gün uzunlukları hakkında bilgi vermiştir. Türkçe ve nesih yazı ile yazılmış küçük boyutlu bir eserdir.⁸

Ünlü Osmanlı coğrafyacılarının eserlerinin saray nakkaşhanesinde çalışan nakkaşları da etkiledikleri görülmektedir. **Piri Reis**'in (1470-1554) *Kitab-ı Bahriye* isimli eseri bir bakıma haritacılığı resimli kitaba uygulama açısından öncü bir örnek sayılabilir. Amiral ve haritacı Piri Reis ünlü eseri *Kitab-ı Bahriye* ile Osmanlı Devleti'nin denizcilik ile ilgili bilgi zenginliğini tüm dünyaya kanıtlanmıştır. Kendisi bir denizci olduğu için eseri de deniz coğrafyasına dairdir. Dünya Atlası olarak da bilinen *Kitab-ı Bahriye*, Ege ile Akdeniz'i tasvir eden ve gerçekliğe uyan bir kılavuzdur. Piri Reis Avrupa kökenli deniz haritalarını incelemiş ve kendi gözlemleri doğrultusunda kaleme almıştır. Büyük Türk denizcisi, eserini 1521'de tamamlanan eser Sadrazam İbrahim Paşa'nın ilgisini çekince Piri Reis'in verdiği bilgiler doğrultusunda kısmen nazım haline getirilen ve haritaları çoğaltılan eser 1526'da Kanunî Süleyman'a sunulmuş ve onun takdirini kazanmıştır. Denizciler için el kitabı niteliğindeki *Kitab-ı Bahriye*'nin giriş bölümünde denizcilikle ilgiler bilgiler

⁵ Eski dilde dört element olan hava, toprak, ateş ve su anlamına gelmektedir.

⁶ Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Yazmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Der.*, Cilt: 2, Say: 4, 2004, s.164, Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s. 15-16.

⁷ Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s. 26, Yunus Uğur, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 25 (2011), s. 230, Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Yazmaları"...s.166.

⁸ Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s. 29-30, Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Yazmaları"...s.166.

verilmiştir. Kitabın diğer bölümlerinde ise Akdeniz kıyıları, adaları ve limanları ile ilgiler bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerin oluşturduğu metin kısmı bölümlere ayrılmış ve her bölümün sonuna bahsedilen bölgenin haritası çizilmiştir.⁹

Kitaptaki en önemli husus ise Amerika'nın keşfi konusudur. Yazar, Kristof Kolomb'un (1451-1506) bir harita ile yola çıktığını ve Antil Adaları sahillerini keşfettiğini anlatmaktadır. Pîrî Reis, Amerika'nın keşfinden ve böyle bir kara parçasının varlığından bahseden ilk Türk coğrafyacısıdır. 1513 yılında tamamladığı Dünya Haritası 1929 yılında bulunmuş ve bu haritanın Kristof Kolomb'un 1489 tarihli kaybolmuş haritasının bir kopyası olduğu iddia edilmektedir. Haritanın kenarındaki notlar arasındaki “*mezbur hartide bu kenarlar ve cezireler kim vardır. Kolonbun hartisinden yazılmıştır*” cümlesi bu iddiayı teyit edecek niteliktedir. Parşömen üzerine çizilmiş olan haritada dağlar, nehirler, denizlerdeki taşlık yerler, kumlu sığ yerler ve görülmeyen kayalık yerler gösterilmiş, bölgelere ilişkin notlar düşülmüş, bölgelere ait bitki ve hayvan resimleri verilmiştir. Bu notların en ilgi çekeni Amerika'nın keşfine ve kıyılarına ilişkin verilen bilgilerdir. Amerika kıtasıyla ilgili Piri Reis haritalarının gerçeğe son derece yakın bilgileri, bugün bile pek çok bilim adamını hayrete düşürmektedir. *Kitab-ı Bahriye*'nin 77-85 sayfalarında Amerika kıtası ile ilgili bilgiler şöyledir: “*Bahrı Magrip, Septe Boğazından batıya doğru 4000 mil eninde ulu bir denizdir. Bu denizin bir ucunda da Antilya kıtası bulunmaktadır.*” Kitaptaki bilgilere göre Piri Reis Antilya adı verilen kıtanın varlığını 1465 yılında yazmıştır ki bu Kristof Kolomb'un Amerika'yı bulmasından 29 sene öncedir. Gelibolu'da 1528 yılında çizerek Kanuni'ye takdim ettiği ikinci haritanın, sadece Kuzey Amerika, Grönland sahillerini gösteren parçası ele geçmiştir. Bu harita deve derisi üzerine sekiz ayrı renk kullanılarak çizilmiş olup bugünün ölçülerine uygundur. Bu ikinci harita, birincisine göre daha yeni bilgilere göre çizilmiştir. Piri Reis'in haritası 9 Kasım 1929'da Topkapı Sarayı'nda yapılan düzenleme esnasında fark edilmiştir. Kolomb'un haritası kaybolduğu

⁹ Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, TTK Yayınları, 2002, Ankara, s. xxxv-xxxvii, Günsel Renda, “Sinan Döneminde Haritacılık: Ali Macar Reis Atlası ve Benzerleri”...s. 361- 362, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (Resimli-Haritalı)...s. 1557-1559, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*...s.105, Zeren Akalay, “Minyatürlü Bir Coğrafya Kitabı”, *Kültür ve Sanat Dergisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, S.4, Tifdruk Matbaası, İstanbul, Haziran 1976, s.60, Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlıların Batı'da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi: Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları, İstanbul, 1992, s.133, Mine Esiner Özen, “Piri Reis ve Müntehab-ı Kitab-ı Bahriye”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt: VII, Sayı:2, Adnan Adıvar Özel Sayısı, 2006, İstanbul, s.121, Mahmut Ak, “Osmanlı Coğrafya Yazmaları”...s.167-168, Daha fazla bilgi için bkz. Afet İnan, *Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri*, TTK Yayınları, 1974, Ankara.

düşünüldüğünde bu haritanın önemi bir kat daha artmaktadır. Ayrıca bu harita, Amerika kıtasının keşfinden yaklaşık 10 yıl sonra çizilen en eski Amerika haritasıdır.¹⁰

Piri Reis'in eserleri bu döneme hâkim olmuş daha sonraki yıllarda Akdeniz kıyılarını gösteren üç önemli portolan haritası daha hazırlanmıştır. **Ali Macar Reis** (1567'de sağ) tarafından hazırlanan iki önemli atlastan günümüzde Topkapı Sarayı'nda korunan *Atlas-ı Humayun* Thomas D. Goodrich tarafından İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmuştur. (TSMK.H644) Macar bir aileden geldiği düşünülen, korsanlıktan gelme ve Osmanlı donanmasının gönüllü levent reisi Ali Macar Reis tarafından hazırlanan bu atlas dokuz parşömen yapraktan oluşmaktadır. Portolan özelliği taşıyan Akdeniz, Karadeniz ve Avrupa kıyılarıyla ilgili altı haritayla birlikte bir dünya haritası içermektedir.¹¹

Seydi Ali Reis ibn Hüseyin (1498- 1562) *Kitâbü'l-Muhît fi'l- 'ilmi'l-eflâk ve'l-ebhur* (TSMK-R.1643) adlı eserini ise 1554'te Hindistan'da Ahmedâbad'da kaleme almıştır. Eser sadece çeşitli kitaplardan alınan bilgilerin derlenmesiyle oluşturulmamış aynı zamanda Ali Macar Reis'in kişisel tecrübelerini aktardığı bir kaynak olmuştur. Kitap on bölümden oluşmaktadır. Eserin dördüncü bölümünde Hindistan kıyıları, Hint Okyanusundaki adalar, takımadalar, Amerika'ya dair bilgiler yer almaktadır. Selefî olan Piri Reis'in yeni kıta ile verdiği bilgileri toparlamış ve hatta yeni bilgiler eklemiştir. Macellan Boğazı'ndan geçilerek Amerika kıtasında gidildiğinden ve rivayete göre 8 parmak boyunda ve köpek şeklinde insanların yer aldığından söz etmiştir. Denizciler için rehber niteliğindeki eserini Hindistan dönüşü uğradığı Bağdat'taki arkadaşlarının ısrarıyla yazmaya başlamış ve macera dolu yolculuğunda başından geçenleri aktarmıştır. **Seyid Ali Reis**'in coğrafya alanında yazdığı bir başka eser ise *Ülkelerin Aynası* olarak bilinen

¹⁰ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s. 1559, Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s. 26-27, Can İklim, "Kitab-ı Bahriye ve Piri Reis Haritaları", *İlgi Dergisi*, Yıl:10, Sayı: 22, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1976, s. 26, Elenor G. Sims, "The Turks and Illustrated Historical Texts", *Fifth International Congress of Turkish Art*, Budapest, 1978, 750-751, Yavuz Unat, "Osmanlılarda Coğrafya", *Bilim ve Ütopya Der.*, Mayıs 2002, Sayı 95, İstanbul 2002, s. 3, FSTC Research Team, "Piri Reis: A Genius 16th-Century Ottoman Cartographer and Navigator", <<http://www.muslimheritage.com>>(21.08.2012).

¹¹ Svat Soucek, "The Ottomans and Their Rivals, Galleys and Galleons, Portolan Charts and Isolarii," from his *Piri Reis & Turkish Mapmaking After Columbus: The Khalili Portolan Atlas*, Nour Foundation, 1995, s. 32-33, Günsel Renda, "Sinan Döneminde Haritacılık: Ali Macar Reis Atlası ve Benzerleri"...s. 336-364, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi (Resimli-Haritalı)*...s. 1560, Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s. 30-31, Thomas D. Goodrich, "Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Tarih-i Hindi Garbi Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma", *Belleten Dergisi*, Sayı:195, Yıl:1986, s. 671, Salim Ayduz, "Ottoman Contributions to Science and Technology: Geography and Astronomy", <<http://www.muslimheritage.com>>(20.05.2012), Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*...s.105, Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi...* s. 1560, Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlıların Batı'da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri"... s.135.

Mir'âtü'l-Memalik 'tir. Hint Denizi'nde Edirne'ye gelene dek geçirdiği üç seneyi kaleme alan yazarın bu kitabı seyahatname niteliği taşımaktadır.¹²

16. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru, İslam kitap resim sanatında kompozisyon düzeniyle **Matrakçı Nasuh**, haritacılık anlayışını kitap resmine uygulayan ilk ressam olur. Matrakçı Nasuh'un 1535 yılında kaleme aldığı *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, Osmanlı resim sanatında tarihi gerçeklik açısından önemli bir eser olmasının yanında coğrafya alanındaki temel kaynaklardan biridir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak seferini konu alan eser, İstanbul'dan Tebriz'e ve Tebriz'den Irak'a kadar pek çok şehrin özenle çizilmiş resimlerini ve kuşbakışı krokilerini içermektedir. Özellikle Bağdat ve Diyarbakır'a ait resimler, gerçeğe oldukça yakındır. Cevdet Türkay Osmanlı Türklerinde Coğrafya kitabında eser için şunları belirtmektedir: “*Pîrî Muhiddin Reisin Deniz atlası, denizler için ne ise, Beyanı Menazil-i Sefer-i Irakeyn de, karalar için aynı derecede önemli bir coğrafya eseridir.*”¹³

Aslen Bursalı olan **Sipahizade Ahmed bin Ali** (ö. 1589) tarafından Arapça yazılan *Evezhü'l-Mesalik İlä Marifetü'l-Memalik* adlı eser ise Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle Türkçeye çevrilmiş ve gerek Arapçası gerekse çevrilen nüshası kendisine takdim edilmiştir. Eserin mukaddimesinde Dünyanın yuvarlak olmasından bahsedilmiş, diğer bölümlerinde ise denizler, göller, ırmaklar, dağlar ve şehirler anlatılmıştır.¹⁴

16. yüzyıl Osmanlıların coğrafya ilimi alanında yükseliş yaşadıkları bir dönemdir. Coğrafya alanında yazılan kitaplar ve çizilen atlaslar haricinde pek çok yabancı kaynak çevrilmiştir. Çevrilen bu kitaplar arasında en önemlisi Mahmut el Kazvini'nin (ö. 1283) *Acâ'ibü'l-Mahlûkat ve Garâ'ibül-Mevcûdat* 'dır. Bu eserin Osmanlı Devleti'ndeki ilk tercümesi 15. asırda yapılmış olup daha sonraki yüzyıllarda defalarca kez kaleme alınmıştır. Dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman için hazırlanan ve Kahire'de resimlendirilen *Acâ'ibü'l-Mahlûkat* 'ın resimleri nakkaşın özgürce kullandığı renkleri ve

¹² Günsel Renda, “Sinan Döneminde Haritacılık: Ali Macar Reis Atlası ve Benzerleri”...s. 365, Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlıların Batı'da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri”... s.135, Mahmut Ak, “Osmanlı Coğrafya Yazmaları”...s.168.

¹³ Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*... s. 30, Filiz Çağman, *Traditional Turkish Arts: Miniature*, Ministry of Culture and Tourism, Apa Ofset, İstanbul, 1989, s.12, Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*... s.23, Mahmut Ak, “Osmanlı Coğrafya Yazmaları”...s.174.

¹⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, Cilt:1, IRCICA, İstanbul, 2006, s. 45, Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*... s. 33, Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford University Press Inc, New York, 2010, s. 120.

dışavurumcu üslubuyla daha sonraki *Acâ'ibü'l-Mahlûkat*'ların ön örneğini oluşturmaktadır.¹⁵

Acâ'ibü'l-Mahlûkat'ın 16. yüzyıldaki en önemli çevirisini kaleme alan kişi **Sürurî Efendi**'dir. Sürurî, *Acâ'ibü'l-Mahlûkatı* 1552'de tercüme etmeye başlamış, fakat öğrencisi olan Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine eksik kalmıştır. Bu eksik kitabın adı, *Şerh-i Kitab-ı Acâib-i Garâib*'dir. Kitap sadece tercümeden ibaret değildir. Eserde, fazla olan kısımlar atılmış ve yerine faydalı bazı bilgiler eklenmiştir. Yazar, Dünyanın yuvarlaklığından ve güneşin gerek iklim, gerekse ırklar üzerindeki etkilerinden bahsetmektedir. Aynı eserin Nakkaş Hasan atölyesinde 1595 yılında resimli bir nüshasının (TSMK.A.3632) hazırlandığı düşünülmektedir. Eserde gök cisimleri, hayvanlar, yaratıklar, bitkiler ve coğrafya ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Aynı eserin 127 resimli başka bir nüshasının ilgili sayfası koptuğu için başlığı, yazarının adı ve tarihi bilinmemektedir. Eserin adı bilinmediğinden önce British Museum, sonra British Library'de bulunan yazmaya İngilizler *Wonders Art and Nature* adını koymuşlardır.¹⁶

16. yüzyılın son çeyreğinde, **Ebülfidâ**'nın (ö. 1331) 1321 yılında yazdığı *Takvîmu'l-buldân*'ı tercüme edilmiştir. Eserin tam bir Türkçe tercümesi yoktur. Sipahizade Mehmed b. Ali'nin (ö. 1589) 1572 tarihinde Arapça olarak telif ve tasnif ettiği *Evezhu'l-mesâlik ilâma'rifeti'l-buldân ve'l-memâlik'inde Takvîmu'l-buldân*'ı güzel bir mukaddime ile tanıtır burada geçen şehirleri başka kaynaklarla tamamlayarak okuyucuların işini kolaylaştırmak için alfabetik olarak sıralamıştır. Eser beş bölümden oluşmaktadır. Daha sonra Sokollu Mehmed Paşa'nın emriyle, yazar tarafında Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin hem Arapçası hem de Türkçesi Sultan III. Murad, Sokollu ve Siyavuş Paşalara ayrı ayrı sunulmuştur.¹⁷

Osmanlı coğrafyacılığının 16. yüzyılın ulaştığı seviye sonraki yüzyıllardaki coğrafyacılar için uygun bir ortam sağlamıştır. Özellikle 17. yüzyıl **Kâtib Çelebi** (1609-

¹⁵ Filiz Çağman, *Traditional Turkish Arts: Miniature...* s.44, Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s. 37.

¹⁶ Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı...* s. 106, Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları I: Minyatür...* s.78.

¹⁷ Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Yazmaları"...s.172, Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s. 37.

1657) ve **Evliya Çelebi** (1611-1682) gibi isimler sayesinde Osmanlı Devleti'nin coğrafya alanında zirveye ulaştığı bir devir olmuştur.¹⁸

Bu devrin en önemli eseri sayılan ve “Cihan gösteren” anlamına gelen, Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ*'sı kaynak ve düzenleme açısından iki farklı nüsha olarak yazılmıştır. Yazar *Cihannümâ*'nın ilk nüshasını yazmaya 1648 yılında başlamış ve iki kısım halinde kaleme aldığı eserin birinci kısmında denizlerle nehirleri ve adaları ele almıştır. İkinci kısmında ise ülkeler ve şehirler ile ve 13. yüzyıldan sonra keşfedilen iklimler konu edilmiştir. 1654'te ise mevcut bilgilerin yetersizliği karşısında eseri yarım bırakıp Batılı kaynaklardan çevirilerle besleyip yeniden yazmaya başlamıştır. Bu ikinci nüshadaki coğrafi bilgiler Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Avustralya ve kutuplar olmak üzere altı kıtaya göre sistematik olarak düzenlenmiştir. Bir Osmanlı yazarı tarafından kaleme alınmış ilk ve tek sistematik coğrafya kitabı olan *Cihannümâ*'nın her iki nüshası da yoğun ilgi görmüş ve 17 ile 19. yüzyıllarda Latince, Fransızca ve Almancaya çevrilmiştir.¹⁹

17. yüzyılın en ünlü isimlerinden biri de Evliya Çelebi'dir. Yaklaşık olarak 44 yıl süren seyahatleri boyunca yalnızca Osmanlı toprakları değil, pek çok yabancı ülke gezmiştir. On cilt olarak kaleme aldığı seyahatnamesinde gördüğü yerlerin tarihi, coğrafyası, idarî ve iktisadî durumu, insanları ve gelenekleri hakkında çok geniş bilgiler vermiştir. Yazar, eserini yazmaya 1630'da başlamış, aralıklı olarak ve açıklayıcı notlar ekleyerek 52 sene sonra yani 1682'de tamamlamıştır. Evliya Çelebi'yi diğer müelliflerden ayıran en önemli özellik ise yaptığı uzun seyahatleri ve gördüklerini en ince ayrıntısına kadar yazmasıdır. Cevdet Türkay'a göre onun üstünlüğü gördüğünü “gördüm”, işittiğini ise “işittim” diye yazmasıdır.²⁰ Nüktedan bir mizaca sahip olan Evliya Çelebi gezilerini anlatırken yer yer abartıya başvurmuş, böylece okuyucuların bizzat görmedikleri yerleri gözlerinin önüne sermeye çalışmıştır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si bugün bile tarih,

¹⁸ Mahmut Ak, “Osmanlı Coğrafya Yazmaları”...s.173, Cengiz Orhonlu, “18. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlas'ı”, *İ.Ü. Tarih Der.*, Cilt: 14, Sayı:19, İstanbul, 1964, s.115.

¹⁹ Mahmut Ak, “Osmanlı Coğrafya Yazmaları”...s.173, Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*... s. 44-49, Mesut Elibüyük, “Tarihi Coğrafya Bakımından Önemli Bir Kaynak: Cihannüma”, *A.Ü Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, Ankara, 2009, s. 94-95, Fikret Saraçoğlu, “Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri”, *İ.Ü.Tarih Der.*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, s. 298, Kâtip Çelebi, *The Balance of Turth*, Çev. G. L. Lewis, George Allen and Unwin Ltd., London, 1957, s.11, Ramazan Şeşen, “Osmanlı İlimi, Osmanlılar'ın İlimlere Yaklaşımı”, *İ.Ü. Tarih Der.*, Sayı:37, İstanbul, 2002, s.335-336, Faruk Sümer, “Türk Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış”...s.237.

²⁰ Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*... s.51.

coğrafya, edebiyat, folklor gibi alanlarda çalışma yapan araştırmacılar için temel bir başvuru kaynağı olmaya devam etmektedir.²¹

18. yüzyıla gelindiğinde coğrafya alanındaki en önemli isim **İbrahim Müteferrika**'dır. (1674-1745) Sahip olduğu coğrafya bilgisi nedeniyle "El Coğrafi" lakabıyla anılan Müteferrika ilk Türk matbaacısı olarak ün kazanmıştır. Coğrafya alanında kendisinin yazdığı ve tercüme ettiği pek çok eser bulunmaktadır. Yazdığı ilk eser *İcalet* adını taşıyan bir coğrafya kitapçığıdır. Eserde coğrafyanın ve haritaların devlet adamları açısından faydalarından bahsetmiştir. *Cihannümâ*'nın ikinci nüshasını, kendisinin yazdığı *Usûlü'l-hikem fî-nizâmü'l-ümem* ile çevirisini yaptığı *Füyûzât-ı Mıknâtiyye ve Mecmû'a-i Hey'eti'l-kadîme ve Cedîde* adlı iki yabancı eserden yararlanarak yaptığı ilâvelerle ve eklediği haritalarla birlikte genişletilmiş biçimde yayımlamıştır. Bu eser 18. yüzyıl ve sonrasında yapılacak olan pek çok coğrafi çalışmaya temel oluşturacak niteliktedir. İbrahim Müteferrika yaşamı boyunca 17 adet eser basmıştır. Bunların biri de bu araştırmanın konusu olan *Târih-i Hind-i Garbi*'dir.²²

19. yüzyıl ise 17. yüzyıl gibi tercümelerin yoğun olduğu bir dönemdir. Genellikle Arapça ve Farsça eserlerin çevrildiği 17. yüzyıldan farkı ise bu dönemde daha çok Batılı özellikle İngiliz eserlerinin çevrilmiş olmasıdır. Yenileşme hareketleriyle birlikte devrin ilk coğrafya eseri **Mahmud Raif Efendi** (ö. 1807) tarafından kaleme alınmıştır. Mahmud Raif Efendi Londra sefaret kâtibi iken büyük kısmını çeşitli kaynaklardan derlemek suretiyle sefâretnâme türünde *Journal du voyage de Mahmoud Raif Efendi en Angleterre, écrit par lui-même* adıyla bir Fransızca kitap yazmıştır. Eser, dönemin Viyana maslahatgüzarı tarafından *İcâletü'l-coğrafya* adıyla Türkçeye çevrilmiş ve Üsküdar matbaasında basıldığında yirmi dört harita ihtiva eden atlas (Cedîd Atlas Tercümesi) eklenmiştir. Ayrıca 19. yüzyılın yoğun siyasi ortamı arttıkça, daha ziyade askerî amaçlarla ve genellikle yabancılar tarafından Osmanlı ülkeleri hakkında pek çok harita hazırlanmıştır.²³

²¹Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s.50-53, Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Yazmaları"...s.174-175, Ertuğrul Önalp, "Un Viajero Incansable: Evliya Çelebi", *OTAM Dergisi*, Sayı:8, Ankara, 1997, s.222.

²² Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s.57-59, Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939, s.66s.78-80, Hüseyin Gazi Topdemir, "Kültür dünyamızda çığır açtı: İbrahim Müteferrika", *Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Dergisi*, Sayı:12, Aktif Matbaa ve Reklam, İstanbul, 2009, s. 29.

²³ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri", *OTAM Dergisi*, Sayı:7, Ankara, 1997, s. 322-323, Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Mahmud

Genel olarak Osmanlı coğrafya kaynakları incelendiğinde, ilk yüzyıllarda İslâm coğrafyacılarının eserlerinin tercümesi yapılırken öte yandan Osmanlı müelliflerinin kendilerine özgü denemelere giriştiği görülmektedir. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı siyasî tarihindeki canlılık ve coğrafi genişlemeyle orantılı olarak coğrafya alanındaki çalışmalar nitelik ve nicelik olarak artmaya başlamıştır. Bu dönemde yabancı dillerden tercüme eserler hazırlanırken öte yandan uzak ülkeler, yeni keşifler, deniz coğrafyacılığı, seyahatnâmeler, haritacılık konusunda coğrafya kitapları yazılması hız kazanmıştır. Kâtib Çelebi, Evliya Çelebi ve İbrahim Müteferrika'nın verimli çalışmaları sonucu coğrafya külliyatı doruk noktasına ulaşmış ve daha sonraki yıllarda hazırlanacak olan eserlere öncülük etmişlerdir. 16. yüzyılın Osmanlı Devleti'nin coğrafya alanındaki verimli ve zengin ortamı *Târih-i Hind-i Garbi* gibi özgün, ilginç ve deneysel bir eser için oldukça uygun zemin oluşturmuştur.²⁴

3.2. Osmanlı Kitap Resim Geleneğinde Garip Yaratıklar

Osmanlı kitap sanatında garip yaratıklara ait resimler, peygamberlerin yaşam öykülerinin anlatıldığı eserlerde, Dünya üzerindeki hayvan ve bitki örtüsünü konu alan kitaplarda ve cifr konulu resimli el yazmalarında görülmektedir. Sultan Murad Han'ın tarihe, gizli bilimlere, fala, rüya tabirlerine ve dünyanın acı ve garaibine olan tutkusu bilinmektedir. 1580'lerden itibaren I. Ahmed (1590-1617) saltanatına kadar üretilmiş bu tür kitapların günümüze ulaşan örnekleri, Osmanlı ressamı için öncül örnekleri olmayan eserlerdir. III. Murad devrinde saray kadınlarının ve harem ağalarının politik olarak güçlenip iktidarlarının artmasıyla bu tür eserlerin üretilmesi arasında bir bağ kurulabilir. Ayrıca her eserin çok sayıda nüshasının üretilmiş olması da bu eserlere olan talebin arttığının bir göstergesidir.²⁵

Tasvirlerle konu olan efsane yaratıklardan birisi **Zümrüd-ü Anka** olarak bilinen kuştur. Uzun boyunlu, boynunda daima bir gerdanlık taşıyan ve çok yükseklerden uçan bir kuş olarak düşünülmüş, gövdesi yeşil olduğu için Zümrüd-ü Anka adıyla tanınmıştır. Balıkçıla benzeyen, çok yükseklerden uçan ve daima kemikle beslenen Hûma yani Devlet Kuşu ile Zümrüd-ü Anka'nın çoğu zaman aynı kuş olduğu sanılmaktadır. Efsane

Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797), *OTAM Dergisi*, Sayı:5, Ankara, 1994, s.398, Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...*, s.61.

²⁴ Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Yazmaları"...s.174-175

²⁵ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.187.

kahramanlarını Kaf Dağı'na götüren bu kuş Firdevsi'nin *Şehnamesi* ve *Falnâme* gibi pek çok esere konu olmuştur. British Library'de bulunan *Sanat ve Doğa Harikaları*'nda (BL. Harleian 5500) küllerinden yeniden doğarken, *Şehname*'de ise albinolu Zal'ı babasına geri getirirken tasvir edilmiştir. *Falnâme*'de ise Hipokrat'ı ilaç getirmek için Kaf Dağı'na götürmektedir. Zümrüd'ü Anka kuşu tasviri *Târih-i Hind-i Garbi* 'nin Beyazıt Kütüphanesi nüshasında da yer almaktadır.²⁶

Tarihi bilinmeyen ancak II. Beyazid'e (1447-1512) ithaf edilen *Süleymannâme* (DCIB. T.406) adlı eserde resimleri açısından ilginç bir örnektir. Anadolu şair ve yazar Uzun Firdevsi (1453-?) tarafından yazılan eser Tevrat hükümdarı Süleyman Peygamber'in hayatını konu almaktadır. Eserin takdim sayfalarında Süleyman Peygamber efsanevi saray ve saray halkı, Magrip'in veya Yemen'in kudreti, bilgeliği ve Süleyman ile ilişkisi ile bilinen hükümdarı Belkıs ile birlikte canlandırılmıştır. Resimde peygamber Belkıs ile birlikte ünlü tahtında oturmakta ve etrafında çeşit çeşit hayvanlar, doğaüstü yaratılar, cinler, devler yer almaktadır. Bu portre İslam öncesi ve sonrası dini ve tarihi metinlerin, anlatımların oluşturduğu mitolojiye dayanmaktadır.²⁷

İslam Dünyasında garip yaratık ve bitkilerle ilgili en ünlü ve eski eserlerden birisi ise Fars bilgini Zekeriya bin Mahmut el Kazvini'nin ünlü eseri *Acâ'ibü'l-Mahlûkat ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat* (Tuhaf Yaratıklar ve Acayip Varlıklar) adlı eseridir. İslam Dünyasını Herodot ve Plinius'u olarak ün salan Kazvini'nin bu eseri defalarca kez Farsça ve Türkçeye çevrilmiştir.²⁸ Eserde Dünya'nın küre şeklinde olduğundan bahsetmiş ve yerküre üzerindeki hava, su, bitki, hayvan ve madenlerle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Eser Türkçeye Çelebi Sultan Mehmed devrinde çevrilmiş olup Osmanlıların coğrafya alanında verdiği önemli eserlerden biri haline gelmiştir. Aynı eser 1520-1521 yılında Kahire'de Kanuni Sultan Süleyman için hazırlanmış olup, daha sonra hazırlanacak olan nüshalara örnek teşkil edecek farklı renk tonlarıyla boyanmış minyatürler içermektedir. (TSMK. H.408) Günümüzde Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan 3109 numaralı *Acâ'ibü'l-Mahlûkat ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat*'ın resimlerinde acayip yaratıklar arasındaki ejderhalara, kanatlı kaplumbağalara ve belden aşağısı bir, üstü iki insanlara rastlanmaktadır. Eser

²⁶ Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları I: Minyatür...* s.392, Mehmet Önder, "Kubâd Âbâd Sarayı ve Harpi ve Simurgları", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, Sayı: 10, TTK, Ankara, 1968, s. 6-7.

²⁷ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.46-47.

²⁸ Kazvini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cevat İzgi, "Kazvini, Zekeriyyâ b. Muhammed" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, 160.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında oğlu Şehzade Mustafa'nın isteği üzerine tercüme edilmeye başlanmış ancak şehzadenin ölümü üzerine 1701 yılında tamamlanabilmiştir. Yaklaşık iki yüzyıllık bir serüveni olan eserin geçen zaman içinde Osmanlı resim geleneğinde tuhaf yaratık tasvirlerinin geçirdiği evrimi göstermesi açısından ilginç bir örnektir. Ayrıca resimlerin arka planındaki mavi ve kırmızı çiçekli düzenleme ve balık tasvirleri incelendiğinde Amerika kıtasının acayip yaratıklarını konu alan *Târih-i Hind-i Garb'i* resimleriyle konu, renk ve kompozisyon açısından bir takım benzerlikler göze çarpmaktadır.²⁹

Topkapı Sarayı'nda bulunan ve 15. yüzyıla ait olduğu tespit edilen çeşitli rulolarda özellikle hayvan tasvirlerinin yer aldığı bir takım figürlere rastlanmıştır. Bu parçaların *Şehname*, *Acâ'ibü'l-Mahlûkat* ve *Siyer-i Nebi* gibi eserlere ait olduğu tespit edilmiştir. **Üstat Siyah Kalem**³⁰ imzası taşıyan minyatürler konu ve üslup açısından gruplara ayrılmaktadır. Yan yana geldikleri zaman resimli roman tarzında bir hikâyeye anlatmaya çalıştıkları gözlenmiştir. Türkistan ve Çin'de popüler olan konular işlenmiştir. 15. Yüzyıla tarihlendirilen tasvirler konu açısından; orman âlemi, hayvan tasvirleri gibi gruplara ayrılabilir. Hazine 2160 numara ile kayıtlı rulo Siyah Kalem imzası taşımaktadır. Ruloda ormanın güzel ve korkutucu yanında bir arada ve tam bir uyum içinde resmedilmiştir. Ejder ve Simurg gibi hayali yaratıkların yanı sıra aslan, kurt, yaban keçisi, geyik, maymun, kuş ve kelebekler gibi çeşitli hayvanlar grup grup dolaşmakta ve birbirleriyle mücadele etmektedir. 2153 numaralı albüme ise çoğu sırtlan olmak üzere çeşitli hayvanlar değişik duruş ve hareket anlarında tasvir edilmiştir.³¹

Osmanlı Resim sanatında pek çok nüshası bulunan *Zübdetü't Tevârih*'in içinde yer alan peygamber hikâyelerinin konu edildiği resimlerde de çeşitli hayvan ve efsanevi yaratık figürleri bulunmaktadır. III. Murad döneminde hazırlanan ve bugün Türk İslam Eserleri Müzesi'nde 1973 numara ile kayıtlı nüshanın ilk resmi yuvarlak tasarlanmış Dünya ve etrafındaki yedi kat cennet, burçları gösteren Zodyak, ayın evreleri kozmosu

²⁹Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s. 12, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı...* s. 104, Gül Güney, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan 3109 No'lu Minyatürlü Yazma Eserdeki Mitolojik Yaratıkların İkonografisi (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi), İzmir, 2006, s. xxvii, A. Alikberov, E. Rezvan, *Manuscripta Orientalia*, International Journal for Oriental Manuscript Research, Vol:1, No:1, July 1995, pp.4.

³⁰ Üstad Siyah Kalem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mine Haydaroğlu, *Ben Mehmed Siyah Kalem İnsanlar ve Cinlerin Ustası*, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

³¹ Beyhan Yörükhan, "Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Albümlerde Bulunan Bazı Rulo Parçaları", *İ.Ü. Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı:1, Yıl: 1964-1965, İstanbul, s.191.

simgelemektedir. *Zübdetü't Tevârih'teki* Yunus peygamber hikâyesindeki balıklar, Nuh Peygamber'in gemisinin her penceresinden görünen hayvan türleri, Hz. İsa'yı göğe çıkararak melekler ve Kayumers'in etrafındaki çeşitli hayvan türleri Osmanlı nakkaşının hikâye resmetme becerisini gözler önüne sermektedir. Eserin içinde yer alan 91 resim insanın yaratılışından başlayarak İslam mitolojisinin önemli hikâyelerini görselleştirmiştir. Eserde Nuh'un gemisi tasviri ise birkaç hayvanın birleşiminden yola çıkarak tasarlanmıştır. Tanrı'nın buyruğuna göre başı horoz, gövdesi kuş karnı, kuyruğu ise horoz kuyruğu gibi tasarlanmıştır.³²

Yine III. Murad döneminde yazılmış ve resimlenmiş olan ve Topkapı Müzesi'nde 1321 numara ile kayıtlı *Silsilenâme*'nin bir resminde ise Zekeriya peygamberin ölümü anlatılmıştır. Zekeriya kendini öldürmek isteyen Herodias'tan kaçıp bir ağaç gövdesinin içine saklanmıştır. Şeytan onun yerini söyler ve ağacın gövdesi kesilmek üzere Zekeriya öldürülür. Resmin tam ortasındaki ağaç testere tutan iki adam tarafından kesilmektedir. Resmin sol tarafında ise Zekeriya'yı ele veren keçi gibi boynuzları olan küçük bir figür şeytanı simgelemektedir.³³

III. Murad'ın kıssahan Cenâni'den acaib hikâyeler derlemesini istemesi sultanın bu merakını yansıtmaktadır. Cenâni'nin *Cevâhirü'l-Garâ'ib ve Tercemetü'l-Bahrü'l-Acâib* adlı eserinin 1582 tarihli resimli nüshasını (LACMA, M.85.237) bu istek üzerine hazırlanmış olabilir. Masal kahramanlarının yanı sıra, dini kişiliklerin mucizelerini ve peygamber hikâyelerini basit bir Osmanlıca Türkçesi ile anlatan metnin resimleri parlak renkli ve sert çizgilere sahiptir. Saray nakkaşları eseri görselleştirirken *Zübdetü't Tevârih*'te kullandıkları ikonografik ve biçimsel temaları tekrar etmiştir.³⁴

III. Murad'ın kızları Ayşe ve Fatma sultan için yaptırdığı *Matâlîü'l-saâde et yanâbiü'l-siyâda* (PBNF. Suppl. Turc. 242; NYPML.149.5 R01) adlı eserin iki nüshası da birbirinin aynısıdır. Bu eser Arap gökbilimcisi Ebû Mâşer el Belhi'nin (öl. 886) *Kitabü'l-*

³² Günsel Renda, "İstanbul Tarih ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki *Zübdetü't Tevârih*'in Minyatürleri, *Sanat Dergisi*, Sayı:6, İstanbul, 1977, s. 58-59, Günsel Renda, "New Light on the Painters of the "Zubdet Al-Tawarikh" in the Museum of Turkish Painters and Islamic Arts in İstanbul", *IV. Congrès International d'art Turc, Université de Provence, Aix-en Provence, France, 10-15 Eylül, 1971*, s. 183, Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, R.C.D. Cultural Institute, İstanbul, 1974, s.42-44, Metin And, "Tarihin En Eski Gemisi: Nuhun Gemisi, *Antik Dekor Der.*, Sayı:47, Antik A.Ş., İstanbul, 1998 s. 86, Günsel Renda, "The Miniatures of the Zubdat al Tawarikh", *Turkish Treasures Der.*, Sayı: 1, Yıl: 1978, Kültür Bakanlığı, 1978, 26-27,

³³Günsel Renda, "Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki H.1321 No.lu Silsilename'nin Minyatürleri", *İ.Ü. Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı:5, Yıl: 1972-1973, İstanbul, s.455.

³⁴ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.188.

bulhan'ı ve çeşitli fal metinlerden oluşan bir fal kitabıdır. İki nüshanın da unvan sayfalarında yuvarlak şemseler içinde altın yıldızla Sultan III. Murad'ın kızları Ayşe ve Fatma sultanların hazineleri için yapıldığı yazmaktadır. Eserin içindeki resimler çeşitli gruplara ayrılmaktadır. Burçları gösteren resimler bir resminde kişilerin doğdukları tarihe göre hangi gezegenin etkisi altında oldukları ve hangi meslek grubuna dâhil olduklarını gösteren bir çizelge bulunmaktadır. Eser 1582 yılında tarihlendirilmiş olup içindeki 68 resmin bazılarının Nakkaş Osman'ın elinden çıkmış olması muhtemeldir. Ayrıca içindeki büyü yapan iblislerin Üstat Siyah Kalem'in resim geleneğini devam ettiren bir nakkaş tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Eserin tercümesini müderris ve şair Seyyid Muhammed b. Emir Hasan veya bilinen adıyla Suûdi (ö.1591) yapmıştır ki *Târih-i Hind-i Garbî veya Hadîs-i Nev'in* yazarı olarak da ismi zikredilmektedir.³⁵

III. Murad'ın isteği üzerine hazırlanan ve Hz. Muhammed'in hayatını konu alan *Siyer-i Nebî*'de de İslam mitolojisine dair garip yaratıklara rastlanmaktadır. Bu yaratıklardan biri Hz. Muhammed'in üstüne binip göğe yükseldiği Burak'tır. Burak bir katırdan alçak, bir eşekten daha yüksek olan kanatlı ve insan yüzlü dişi bir binek hayvanı olarak tarif edilmektedir. İslam resim geleneğinin miraç konulu örneklerin hemen hemen hepsi peygamberi Burak'a binmiş meleklerin eşliğinde çoğu kez Kâbe'nin üzerinde gece yolculuğu yaparken gösterir. Dârüssaâde ağasına sunulan *Zübdetü't Tevârih*'te de bu gelenekten kopulmamıştır. Hz. Muhammed'i Burak üzerinde Miraç yolculuğunda gösteren bir başka resim ise 1594-1595 tarihli *Siyer-i Nebî'nin* III. cildindedir.³⁶

16. yüzyıl sonu 17. Yüzyıl başlarında cifr konulu kitaplarda bir artış görülmektedir. Cifr gelecek ile ilgili bilgilere değişik yöntemlerle ulaşmanın ilmidir. III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'in emriyle hazırlanan *Tercüme-i Cifrü'l-Câmî'nin* (TSMK. B.373) I. Ahmed (1590-1617) ve I. Mahmud (1696-1754) dönemlerinde tasvirli nüshaları hazırlanmıştır. Eserde kıyametin kopup Dünyanın yok olacağı, hesap ve hüküm günü gelmeden önce bazı olayların ve alametlerin ortaya çıkacağı anlatılır. Kıyametle ilgili bir diğer eser ise Anadolu Türkçesiyle kaleme alınmış *Ahvâl-i Kıyamet*'tir. Eserin iki nüshası günümüze ulaşmış olup

³⁵ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.190-191, Nurhan Atasoy, Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, R.C.D. Cultural Institute, İstanbul, 1974, s.42, Eva Bear, "Representations of "Planet Children" in Turkish Manuscripts", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 31, No. 3, 1968, s. 526.

³⁶ Gül Güney, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan 3109 No'lu Minyatürlü Yazma Eserdeki Mitolojik Yaratıkların İkonografisi...s.40, Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.137.

(SK. Halid Efendi 139, BDS. Ms. Or. Oct. 1596), Bağdat'ta hazırlandığı düşünülen bir başka nüshaya ait bazı sayfalar Philedelphia Free Library'de korunmaktadır. I. Ahmed için hazırlanan *Fâlname*³⁷ (TSMK.H.1703) ise Tevrat ve Kur'an'da anlatılan peygamber öyküleri, cennet, cehennem tasvirleri ve kıyamet alametleri gibi sahneler içermektedir.³⁸

Bu tür eserlerde derin, karanlık bir kuyu, canavar homurtulu betimlenen cehennemde; kızgın su, ateş, yılan, çıyan, akrep, zakkum dikenleri ile kapıda bekçi olan zebaniler bulunmaktadır. Ahval-ı Kıyamet'te zebaniler yüzleri kapkara, gözleri kedigözüne benzer yaratıklar olarak ağız ve burunlarından alev saçarak resmedilmiştir. BSB Or. Oct. 1596'daki *Ahvâl-i Kıyâmet* nüshasında, zebaniler çıplak cehennemlikleri sürüklemektedir. Vücutları benekli, gövdeleri insan, başları yaratık olarak tasvir edilmiştir.³⁹

Osmanlı kitap resminde pek çok el yazmasında garip yaratıklara rastlamak mümkündür. Bu tasvirlerin bazıları İslam mitolojisine ait yıllar içinde nakkaşlar tarafından tekrarlanan figürler, bazıları ise Osmanlı sanatçılarının bilinmeyen uzak diyarlara olan merakı ve hayal gücüyle geliştirdikleri yeni arketiplerdir. Bu araştırmanın konusu olan *Târih-i Hind-i Garbi*'nin resimleri ise yepyeni bir kıtanın acaip ve garaibinin Osmanlı sanatındaki yansımaları olması açısından incelemeye değer niteliktedir.

³⁷ Falnâmeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Serpil Bağcı, Massumeh Farhad, *Falnama: The Book of Omens*, Washington D.C.: Smithsonian Institution, Arthur M. Sackler Gallery, 2009, Akar, Zuhul. Topkapı Sarayı'nda Bulunan İki Falname ve Resimleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2002.

³⁸ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.192, Bahattin Yaman, "Dini Kültürün Resimle İfadesi: Deccal Örneği", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 2007, Sayı: 1, s.141-143, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı...* s. 101-103, Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları I: Minyatür...* s.84.

³⁹Bahattin Yaman, "Ahval-ı Kıyamet Yazmaları Resimlerinde Kıyamet Sonrası Hayat", *Hacettepe Ün. Edebiyat Fakültesi Der.*, 2007/2, Ankara, s.230, Necla Kaplan, "Osmanlı Resim Sanatında Cehennem Tasvirleri", *Mardin Artuklu Ü. Sos. Bil. Ens. Mukaddime Der.*, Sayı:4, 2011, s. 186.

4. BÖLÜM

BATI HİNDİSTAN'DAN YENİ BİR HABER: *TÂRİH-İ HİND-İ GARBİ* *VEYA HADİS-İ NEV*

4.1. Eserin Adı

Pek çok kaynakta *Târih-i Hind-i Garbi* olarak geçen kitabın ismiyle ilgili bilgiler net değildir. Söz konusu el yazmasının tıpkıbasımının yazarları tarafından hazırlanan önsöze göre kitap ününü kazandığı ismi *Târih-i Hind-i Garbi veya Hadis-i Nev*'den başka *Ahval-i Cedid, Kutr-ı Nev* veya *İklim-i Cedid* isimleriyle de bilinmektedir.

4.2. Eserin Yazarı

Yeni Dünya ile ilgili bilgiler içeren *Târih-i Hind-i Garbi*'nin (TSM.1488) yazarı ile kesin bilgi yoktur, ancak araştırmacılar iki isim üzerinde durmaktadır. Cevdet Türkay yaptığı araştırmalar sonucunda Süleymaniye Esad Efendi Kitaplığında *Tarih Hindi'l Garbi el-Müsemmi bi-Hadis-i Nev* adlı eserin yazarının Mehmed bin Yusuf Herevî, Nuruosmaniye Kütüphanesinde *Hadis-i Nev* isimindeki kitabın yazarının ise Emir Mehmed bin Emir Hasanü's-Suûdî (ö. 1591) olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kâtip Çelebi ve onu kaynak olarak kullanan Franz Taeschner, kitabın yazarının Herevi olduğundan söz etmişlerdir. Metin içinde ise isim belirtilmeden on beşten fazla farklı yerde yazar için zavallı günahkâr adam anlamına gelen “Fakir-i pür taksir” terimi geçse de kimliğine ilişkin bilgi bulunmamaktadır.¹

Târih-i Hind-i Garbi ile en geniş araştırmaya yapan Thomas D. Goodrich, yazarla ilgili olarak kim olduğu bilinmeyen bir Osmanlı coğrafyacısının 1570'lerin ortasında Yeni Dünya, yeni ticaret ve deniz yollarına ilgi duymaya başladığından bahsetmektedir. Goodrich'in tahminine göre bu kişi, bazı haritalar ve konu ile ilgili küçük ciltlerden oluşan İtalyanca birkaç kitap bulmuş ve muhtemelen kitapları ona açıklayacak biri ile tanışmış

¹ Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s.33, *Tarih-i Hind-i Garb-i Veya Hadis-i Nev*, Tarihi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.17.

olmalıdır. Kitabın yazarı eseri yazmasındaki sebeplerini şöyle açıklamıştır: “*Bu sayfaların yazılmasının ve düzenlenmesinin sebebi şudur: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu” ayetinin anlamı gereği uzun süredir dünyanın sıkıntılarından ve eziyetlerinden fırsat buldukça ömrüm ve sağlığım elverdiği kadarıyla ilim ve fen eğitimiyle uğraşıp, aklımı ve zihnimi bazı şeylerin derinliğini öğrenebilmek için meşgul ederdim... Derken, insanların dilinde ve halk arasında dünyada yeni bir kıta daha bulunduğu haberi dolaşmaya başladı... İşte “yeni olan her şey tatlıdır” sözünde olduğu gibi ben de o kıta ile ilgili bilgilenmek istedim.”²*

4.3. Eserin İçeriği

Eserin yazarı kitabının üç bölümden oluştuğunu belirtmiştir. Doğulu coğrafyacı ve tarihçilerin eserlerinin kıyaslanmasından oluşan birinci bölümde, yazar kısaca dünya, evren ve doğanın yaratılmasından ve dört elementin (hava, su, toprak, ateş) anlamlarından bahsetmektedir. Daha sonra Dünyanın ve Yedi İklim Kuşağının coğrafi tanımını vermektedir. Üçüncü bölümde ise Yeni Dünya'nın coğrafi tanımını yapmaktadır.

Tarih-i Hindi Garbi'nin yazarı Amerika ile ilgili araştırmasında iki grup yazılı kaynak kullanmıştır. İlk iki bölümde coğrafik bilginin örnek kitapları haline gelmiş Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerden bahsetmektedir. Kitapta adı en çok alınan İslam bilginini El-Mesudi'dir. Bilginin günümüze ulaşan iki eserini de kullanılmasına rağmen *Murûc el-Zeheb* adlı eseri, *Kitab el-Tenbih ve'l-Işrâf*'ından daha çok kullanılmıştır. *İbn el-Werdî*'nin coğrafya kitabı *Haridat el-Aca'ib*'i sıkça kullanmasına rağmen yazarın adını zikretmekten kaçınmıştır.³

Esere kaynaklık eden diğer grup ise dört ayrı yazarın beş farklı kitabından oluşmaktadır. Goodrich'e göre kitabın kaleme alındığı yıllarda Amerika ile ilgili fazla kitap olmaması bu tespiti kolaylaştırmaktadır. O dönemde Amerika ile kitapların çoğu gezi ve keşiflerle ilgili olan kişisel kitaplar olduğu için yazarın görüşü her zaman ön plandadır. *Tarih-i Hindi Garbi*'nin yazarı bu tür kitaplardan yararlandığından, kendisi de metinde görüşlerini belirtmekten çekinmemiş hatta zaman zaman eski bilginlerin görüşlerine ters düşen yorumlar yapmıştır. Esere kaynaklık eden en önemli iki kitap Gonzalo Fernandez de

² Thomas D. Goodrich, “Osmanlı Amerika Araştırmaları... s. 674, *Tarih-i Hind-i Garb-i Veya Hadis-i Nev...* s.31-33.

³ Thomas D. Goodrich, “Osmanlı Amerika Araştırmaları... s. 676-681.

Oviedo y Valdés'in (1478-1557) "De la Historia Natural y General de las Indias"ı (Batı Hind Adalarının Doğal ve Genel Tarihi) ile Francisco López de Gómara'nın iki ciltlik eseri "La Historia de las Indias" (Batı Hind Adaları Tarihi)'dir. Ayrıca kitapta geçen erkeklerin olmadığı bir adada yaşayan kadınların anlatıldığı bölümden Pietro Matire d'Anghiera'nın (1457-1526) "De Orbe Novo" (Yeni Dünya) kitabını kullandığı anlaşılmaktadır. Zira bu hikâye sadece "De Orbo Novo"ya özgüdür.⁴

Sonuç olarak esere kaynaklık eden beş kitabı sıralamak gerekirse; Gonzalo Fernandez de Oviedo y Valdés'in "Batı Hind Adalarının Doğa ve Genel Tarihi", Pietro Matire d'Anghiera'nın "Yeni Dünya", Agustín de Zárate'nin "Peru'nun Keşfi ve Fethi Tarihi" ve Francisco López de Gómara'nın (151-1566) iki ciltlik eseri "Batı Hind Adaları Tarihi" ile "Tarih ve Fetih" kitaplarıdır.⁵

4.4. Eserin Fiziksel Özellikleri

Eser, İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Bölümü'nde 1488 katalog numarası ile kayıtlıdır. 24 cm boyunda ve 14 cm eninde aharlı kâğıda yazılmıştır. 118 yaprak olup, her sayfada nesih yazı ile 7,8 cm uzunluğunda 19 satır yer almaktadır. Eserin kenar cetvelleri yaldızlıdır. İçinde 2 harita ve 13 adet tasvir yer almaktadır. Eserin vişneçürüğü rengindeki cildi mikleplidir. Cildin iç tarafında ebruli süslemeler vardır. Eserin 2a yaprağında tezhipli bir serlevha bulunmaktadır.

4.5. Eserdeki Kayıtlar

Eserin tezhibi ve kâğıtlarında herhangi bir işaret (filigran) yoktur. Eserin 1. a yaprağına bazı notlar alınmıştır. Daha sonra bunlardan bir kısmı müstensih tarafından Ankara Milli Eğitim Kitaplığı'ndaki nüshanın kenarlarına, 1673 yılında Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi'ndeki 2572/3007 numaralı nüshanın asıl metnine alınmıştır. Bu notların bir kısmı eski Anadolu muhasebecisiyken 1685 yılında ölen Eflâklı Mustafa Efendi'nin yazısı, çoğunluğu ise devrin âlimlerinden eski Şeyhülislâm Bahâî Efendi'nin kaleminden çıkmıştır.⁶

⁴ Thomas D. Goodrich, "Osmanlı Amerika Araştırmaları... s. 679-680.

⁵ Thomas D. Goodrich, "Osmanlı Amerika Araştırmaları... s. 679.

⁶ Thomas D. Goodrich, "Osmanlı Amerika Araştırmaları... s. 690, *Tarih-i Hind-i Garb-i Veya Hadis-i Nev...* s. 25.

Eserin 1b yaprağının üst kısmında eserin yaprak sayısının 118 olduğu yazmaktadır. Ortada ise II. Mahmud'un mührü ve onun altında Hâfız Mahmud Mustafa'ya ait “*Bize Hidâyet yolunu bahşeden Allah'a şükürler olsun. Eğer Allah'ın hidâyeti olmasaydı biz doğruyu bulamazdık*” cümleleri yer almaktadır. En altta ise “Batı Hind Adaları Tarihi veya Göklerin ve Yerlerin Durumlarıyla İlgili Yeni Bilgiler” şeklinde kitabın adı yer almaktadır.

4.6. Eserin Nüshaları

Eserin Türkiye ve yurtdışındaki kütüphanelerde olmak üzere günümüze ulaşan resimli ve resimsiz 13 nüshası bulunmaktadır. Asıl nüshayla ilgili çelişkili bilgiler vardır. Goodrich, en eski ve en güzel yazmanın Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunan olduğunu belirtmektedir. Bu nüsha III. Murad'a sunulmak üzere çok güzel bir şekilde yeniden yazılmıştır. Ciltlendiği sırada ise yapraklar karışmış ve bir kaçısı kaybolmuştur. Eserin tıpkıbasımını hazırlayan araştırmacılara göre 4969 no.lu nüshanın 1850'de II. Mahmud'un (1785-1839) eşi ve Abdülaziz'in (1830-1876) annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın (1812-1883) emriyle hazırlandığı yazmaktadır.⁷

Eserin nüshaları ve bulunduğu koleksiyonlar şöyle sıralanabilir⁸:

- 1- İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi No.4969
- 2- İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan No. 1488
- 3- Chicago: Newberry Library: Edward E. Ayer Koleksiyonu, Ms. No. 612
- 4- Ankara: Milli Eğitim Genel Kitaplığı: Eski Eserler Bölümü: No. 10024
- 5- New Haven: Yale Üniversitesi: Library of the American Oriental Society, no. JKn/N22
- 6- Paris: Bibliotheque Nationale: Manuscrit turc, no. 521
- 7- İstanbul: Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi. No. 2571/3007
- 8- İstanbul: Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi. No. 2572/3219
- 9- İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan No. 1644
- 10- İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi: Esat Efendi, no. 3715/3

⁷ *Tarih-i Hind-i Garb-i Veya Hadis-i Nev...*s. 16-17.

⁸ Thomas D. Goodrich, “Osmanlı Amerika Araştırmaları... s. 679-680, Thomas D. Goodrich, “Tarih-i Hind-i Garbi: An Ottoman Book on the New World”, *Journal of American Oriental Society*, Vol. 107, No. 2, April-June 1987, p. 318-319.

11- İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İbnu'l-Emin Mahmut Kemal Kitaplığı, no. T 3380/4

12- İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan No. 1499

13- Indiana: Pennsylvania Özel Koleksiyon

Bu nüshaların 1, 2 ve 3 numaralı olanları resimli, diğerleri ise resimsiz olarak tespit edilmiştir. Beyazıt No.4969'daki yazma biri harita olmak üzere beş resim içermektedir. Bu araştırmanın konusu olan TSM. R.1488 nüshasında ise 2 harita 13 resim olmak üzere 15 tasvir yer almaktadır. Newberry Ayer.612 nüshasında ise 3 harita ve 13 resim olmak üzere toplam 16 tasvir vardır.

Tarih-i Hindi Garbi matbaada basılan ilk renkli coğrafya kitabıdır. Eser 1730'da matbaanın kurucusu İbrahim Müteferrika tarafından basılan dördüncü kitap olmuştur. Matbaada basılmak için Beyazıt Kütüphanesi'ndeki 4969 no.lu nüsha kullanılmıştır. Yazmanın asıl adı *Kitab-ı İklim-i Cedid*'tir. Kitap basılırken yazmanın resimleri kullanılmamıştır. Zira yazmada dört adet resim bulunurken basılı nüshada 1 cetvel, 3 harita ve 13 tahta baskı gravür olmak üzere toplam 17 tasvir yer almaktadır. Kitap filigranlı Avrupa kâğıda 500 adet basılmış ve üç kuruştan satılmıştır.⁹

⁹Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya...* s. 33, Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı...* s.66, Emin Nedret İşli, “Şevket Rado Koleksiyonunda Müteferrika Baskıları”, *P Dünya Sanatı Dergisi*, Sayı: 35, İstanbul, 2004, s. 69, Hüseyin Gazi Topdemir, “Kültür dünyamızda çığır açtı: İbrahim Müteferrika”...s. 27-28, Yaşar A. Tonta, “Ahmet Rasim'in İbrahim Müteferrika ve Matbaacılık Üzerine Yazdıklarının İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 3 Sayı:1, Ankara, 1985 s.164.

4.7. *Târih-i Hind-i Garbi* veya *Hadîs-i Nev* (TSM. R.1488) Resimleri

4.7.1. Yerküre ve Ekvator

Y. 7a, 5 cm çapında daire (**Resim 6**)

Dairesel şekil, tam sayfa olarak değil, metnin sol tarafına doğru yazıların arasına yerleştirilmiştir. İnce kırmızı renkte çizgilerle, bir daireden ibaret olan şekil ilk bakışta daha sonra doldurulmak üzere bir resim alanı olarak görünse de, metinden yerküre ve ekvator çizgisinin göstermek üzere çizildiği anlaşılmaktadır.

Yazar şekli şu şekilde izah etmektedir: “*Yerküreden, gökteki bu dairevi çizgiyle aynı hizada paralel olarak geçtiği kabul edilen en geniş çizgiye ekvator demişlerdir. Böylelikle yerküre, olduğu kabul edilen daire çizgi ile iki kısma ayrılmıştır. Bu dairenin üst kısmında olan yerlere kuzey yarımküre ve çizginin altında kalan yerlere de güney yarımküre denir. Daha sonra gökyüzünde iki kutba doğru uzanarak ekinoks ile iki yerde kesişen büyük bir dairevi çizgi daha olduğunu kabul etmişlerdir. Bu daireye ufuk dairesi deyip ekinoks ile doğuda olan kesişme noktasına doğu eşitlik noktası ve batıdaki kesişme noktasına da batı eşitlik noktası demişlerdir. Yerküre üzerinde bu daireye paralel bir daire çizgi olduğu kabul edilirse daha önce sözü edilen iki kısmın (güney-kuzey) herbiri ikişer kısma ayrılıp bütün yerküre dört eşit parçaya bölünüş olur. Bu parçalardan ikisi anlatıldığında geri kalan ikisi bunlarla kıyaslanmak suretiyle kendiliğinden anlaşılır.*”¹⁰

¹⁰ y. 6b

4.7.2. Yerküre ve İklim Kuşakları

Y. 12a, 13 cm çapında daire (**Resim 7**)

Şekilde yerküre iklim kuşaklarına göre yedi bölgeye ayrılmış ve her bölgenin coğrafyasına ve yer şekillerine dair bilgiler verilmiştir. Buna göre en üst ve alt yatay çizgiler Batlamyus'a göre son yaşam çizgisidir. Yerküreyi tam ortadan bölen çizgi ise **Resim 6**'da çok basit şekilde çizilmiş olan ekvator çizgisi yani Dünyanın merkezidir. Bundan sonraki çizgiler ise yedi iklim kuşağının başlangıcı olarak belirtilmiştir. Resimdeki en ilginç ayrıntı ise her iklim kuşağının üstüne o bölgede kaç adet dağ ve nehir olduğu yazılması ve bu kuşakta yaşayan insanların ten renginden bahsedilmesidir. Örneğin; dördüncü iklim kuşağının açıklamasında şunlar yazar: “*bu iklimde otuz üç dağ ve yirmi iki nehir vardır ve ehali buğday emildir.*”¹¹ Bu açıklamaya göre o iklim kuşağında yer alan insanların buğday tenli oldukları anlaşılmaktadır.

Metinde yedi iklim kuşağının Dünya üzerinde hangi alanları kapsadığını şöyle betimlenmiştir: “*İklimlerin başlangıcını ekvator çizgisinden başlatanlara göre yedinci iklimin sonu aynı zamanda yerleşimin bittiği yerdir... Kurtubi, Mesâlik adlı kitabında: “Dünyanın doğusu esas alındığında birinci iklim kuşağı Çin sahillerinden Pakistan ve sonra da Hint Okyanusu'nun batısı açıklarına uzanıp Kük Adası'na ulaşır. Daha sonra rap Yarımadası, Yemen ve Kuzey Afrika çölüne geçerek Atlas Okyanusu'nda son bulur... İkinci iklim kuşağı doğudan başladığı kabul edildiğinde Yemen, Hindistan, Pencap'tan Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'ne ulaşır Necid ve Tihame üzerinden Arap Yarımadası'na geçer... Üçüncü iklim kuşağı, Çin ve daha sonra Hindistan üzerinden geçer... Afrika'dan da geçerek Atlas Okyanusu'nda son bulur. Trablus, Kayveran, Fas bu iklim kuşağındadır... Dördüncü iklim kuşağı, Tibet ve Horasan üzerinden geçer... İlim adamlarına göre İspanya'da Kordoba ve civarı da bu bölgededir... Beşinci iklim kuşağı, Çin'den geçip Horasan'ın bazı kısımlarını içine alır. Sonra Anadolu üzerinden Malatya yakınında Hareşne'ye ulaşır Şam sahillerinden geçer... Altıncı iklim kuşağı Hazar civarından Taberistan Denizi ve Anadolu üzerinden Burcan'a geçip Atlas Okyanusu'nda son bulur... İstanbul ve Avrupa'nın son kısımları bu iklim kuşağındadır. Yedinci iklim kuşağının da doğudan başladığı kabul edilirse, Çin'in kuzeyinden Türkistan'a doğru*

¹¹ y. 10a-12 a

devam eder... İklim kuşakları bu şekilde sıralanıp yazıldığında kıtaların dağılımı ortaya çıkar.”

4.7.3. Vakvâk Ağacı

Y. 18 b, 9 x 15,5 cm (**Resim 8**)

Sayfanın beşte dörtlük kısmını kaplayacak şekilde yerleştirilmiş resimde Vakvâk ağacı tasviri vardır. Kahverengi tondaki zemin üzerinde, kompozisyonun tam ortasına gelecek şekilde bir ağaç tasviri vardır. Ağacın kabuklu gövdesi kırmızıya çalan kahverengi tondadır. Yaprakların olduğu üst kısım yuvarlak biçimde ve stilize olarak resmedilmiştir. Ağacın arkasında, açık mavi renk üzerine kırmızı ve mavi tonlarından noktalarla buluta benzer bir dağ tasviri yer almaktadır.

Ağacın dallarından yedi adet kadın figürü sarkmaktadır. Kadınların saçlarının ağaçla bağlantısı sarı hatlı büyük yapraklarla sağlanmış, ağacın diğer yaprakları ise daha küçük boyutta çizilmiştir. Çıplak kadın figürlerinin göğüsleri birer nokta şeklinde, cinsel organları ise çizgilerle şematik olarak resmedilmiştir. Metinde bu ağacın bir adada yetişen Vakvâk ağacı olduğundan bahsedilmektedir. Ağacın adının meyvesi olan güzel kadınların zaman zaman “vak vak” sesi çıkarak bağrıışmalarından geldiği belirtilmiştir. Metinde bu adada insan yaşamadığından ancak bazen adayı merak eden gemicilerin uğradıklarından söz edilmektedir. Cariyelerin güzelliği metinde şu şekilde belirtilmiştir: “*Güzelliklerini ve hoş vücutlarını görenler hayran olurlar. Hepsinin diğer kadınlar gibi göğüsleri ve cinsel organı vardır. Ağacın dallarında meyve gibi saçlarından asılıdırlar.*”¹² Ayrıca metinde dallarından koparılan cariyelerin ancak iki gün canlı kaldığından ve daha sonra güzelliklerini yitirip öldüklerinden söz edilmektedir. Adaya gelenlerin ara sıra bu cariyelerle cinsel ilişkiye girdiklerinden ve hoş kokular içinde büyük bir zevk aldıklarından bahsedilmektedir.

¹² y. 18 a

4.7.4. Doğu Yarımküre Haritası

Y. 35b -36 a, 21,5 cm. çapında harita (**Resim 9**)

Harita Dünyanın Doğu yarımküresini yani Avrupa, Afrika ve Hint Okyanusu'nu göstermektedir. Dikey olarak 180 derece ters durmakta yani dünyanın güneyi yukarıda, kuzeyi aşağıda yer almaktadır. Harita üzerindeki yazılar ve yelkenli gemi tasvirleri göz önüne alınırsa bu şekilde bir yerleştirmenin bilinçli olarak yapıldığı ihtimali güçlenmektedir.

Harita incelendiğinde bazı yanlışlar göze çarpmaktadır. Buna göre; Afrika kıtasının kuzeyinde kalan kısmı Doğu- Batı yönünde fazla uzatılmıştır. Kuzey-Doğu Asya sahilleri Yengeç Dönencesine fazla yakın çizilmiştir. Antarktika ve Avusturalya kıtaları birleşik olarak resmedilmiştir.¹³

Metinde yazar, güneşin yörüngesinin yeryüzüne yaklaştığı bölgelerde yerleşim yerlerinin yoğunluğundan bahsetmektedir. Güneşin yörüngesinin dünyaya yakınlığına göre dünyadaki yerleşim yerlerinin zamanla kuzeyden güneye doğru kayabileceğini yazmış ve yeni kıta ile ilgili olarak: “*Ancak batılıların gücü yeni kıtaya ulaştığında dünya yeni bir şekle daha girdi. Allah izin verirse yeri geldiğinde o yeni kıtanın da durumu bilinecek, şekil ve resmi çizilecektir.*”¹⁴ diye belirttikten sonra anlatmaya çalıştığının harita üzerinde daha iyi anlaşılabilceğini yazmıştır.

Harita kullanımı konusunda ise kâinat ve yerkürenin yapısı ile ilgili araştırma yapanların yerin yüzeyini, bütün denizleri ve dağları ile birlikte belli bir üslupla çizdiklerini; ancak kendisinin farklı bir üslup seçtiğini belirtmiştir. Üslubuna dair herhangi bir açıklama bulunmamakla birlikte söz konusu şeklin birçok yönüyle eskilerin görüşlerine ve filozofların düşüncelerine uygun olduğunu yazmıştır.

¹³ Remzi Kılıç, Mutlu Kılıç “Târîh-i Hind-i Garb-î’de Hind Okyanusu, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı İle İlgili Düşünceler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, “Bilim” Cilt:8, Ed. Güler Eren, Yeni Yurt Yayınları, 1999, Ankara s. 363-364.

¹⁴ y.35 a

4.7.5.Batı Yarımküre Haritası

Y. 39 b-40 a, 21,5 cm çapında harita (**Resim 10**)

Eserin içinde yer alan ikinci harita Batı yarımküreyi (Amerika Kıtası) göstermektedir. İki sayfanın tam ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Doğu yarımküreyi gösteren harita ile aynı ölçülere sahiptir. Doğu yarımküreyi gösteren diğer harita gibi baş aşağı yerleştirilmiştir.

Harita incelendiğinde bazı yanlışlar göze çarpmaktadır. Örneğin; Antarktika kıtası Güney Amerika'ya çok yaklaştırılmış ve Oğlak Dönencesinin güneyinde bulunan küre parçasının büyük bir bölümünü kapsayacak şekilde çizildiğinden dolayı Büyük Okyanus'un yayıldığı alan çok küçülmüştür. Diğer haritadaki gibi bu defa Kuzey-Batı Amerika sahilleri Yengeç Dönencesine çok yaklaştırılmıştır. Ayrıca Bering Denizi ile Kuzey Buz Denizi gösterildiği halde, Bering Boğazı çizilmemiştir.¹⁵

Haritayla ilgili olarak yazar şunları yazmıştır: “ ...16 yüzyılın başlarında İspanyollardan bir topluluk o korkunç okyanusa açıldılar. Bu hazinenin kilidini açarak engin denizin sonuna ulaştılar... Meğer Atlas Okyanusu batıda büyük bir kara parçasında son bulmaktaymış... Bu kara parçasının ekvator çizgisine yakın olan kısmında iki okyanusun arası daralarak ve neredeyse Atlas Okyanusu, Hint Okyanusu'na ulaşarak birbirlerine karışacak derecede yaklaşmıştır.”¹⁶ Bu metinden anlaşılacağı üzere yazarın bahsettiği yer Panama Kanalı olabilir. Bu toprak parçasını iki kıta olarak ortaya çıktığından bahsetmiş ve ekvatorun güneyindeki kara parçasının her tarafının insanlar tarafından bilindiğinden ve “Peru” olarak adlandırıldığından söz etmiştir. Kuzeydeki kıtanın ise “Yeni İspanya” olduğunu ve her tarafının tam olarak keşfedilmediğini yazmıştır.

Kartografi ile ilgili olarak yazar, kuzeydeki kıtanın çizilmesinde bilginlerin anlaşmazlığa düşüp farklı çizdiklerini belirttikten sonra kendisine en doğru gelen haritayı seçtiğini belirtmiştir.

¹⁵ Remzi Kılıç, Mutlu Kılıç “Târîh-i Hind-i Garb-î’de Hind Okyanusu, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı İle İlgili Düşünceler”...s. 364.

¹⁶ y. 38 b-39 a

4.7.6. Guava, Nemayis ve Avakado ve Tapirler

Y. 59 b, 9 x 10 cm (Resim 11)

Resim sayfanın yarısını kaplayacak şekilde metnin altına yerleştirilmiştir. Arka plandaki üç ağacın önünde iki adet hayvan tasviri bulunmaktadır. Yazar metinde ağaçlar ve hayvanlar hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre; resmin en solundaki ağaç Guava ağacıdır. Kendisi küçük, yaprakları ise büyük olan bu ağacın iki çeşit meyvesi vardır. Biri elma gibi yuvarlak, diğeri ise hıyar gibi uzundur. Resimde tıpkı yazarın tasvirine uygun olarak resmedilmiş guava ağacının meyvesi ile ilgili bilgiler de verilmektedir. Ortadaki ağaç yazara göre Nemayis ağacıdır. Kozağacı gibi uzun boylu ve geniş enli olarak tarif edilmiş ve tarife uygun olarak tasvir edilmiştir. Metinde ağacın meyvesinin şeftaliye benzetilmiş ve nakkaş şeftali gibi resmetmiştir. Sağdaki ağaç ise avakado ağacıdır. Yazarın; “*servi gibi düzgün ve uzun olup insan başı büyüklüğünde ve yuvarlak meyveler verir.*”¹⁷ cümlesi resimde sarı büyük meyveleri olan bir servi ağacı olarak karşımıza çıkar. Ağaçların önünde iki hayvan tasviri tıpkı yazarın kaleminden çıktığı gibi resmedilmiştir. Yazarın; “*Bu bölgelerde bulunan ineklerin boynuzları yoktur ve burunları filin hortumu gibi uzundur. Şekil ve vücutları at gibidir.*”¹⁸ cümlelerinden yola çıkan nakkaş veya nakkaşlar vücudu ve ayakları ata benzeyen fil hortumlu tuhaf bir hayvan çizmiştir.

¹⁷ y.58 b

¹⁸ y. 59 b

4.7.7. Tarçın ve Karanfil Ağacı

Y. 68 b, 9 x 9,5 cm (**Resim 12**)

Resim sayfanın yarısını kaplayacak şekilde üst kısma yerleştirilmiştir. Molluk Takımadalarından biri olan Zimbuyun Adası'ndaki iki tür ağaç ve üç tür kuş tasviri vardır. Metinden soldaki ağacın karanfil ağacı olduğunu anlaşılmaktadır. Kırmızı meyveli bu ağacın üstünde sarı tüyleri olan bir kuş vardır. Ortada sarı bir ağaç kökünün üstünde ise gri renkli bir kuş tasviri vardır. İki kuş aynı familyaya ait kuşlar olabilir.

Sağdaki ağaç metinde karanfil ağacı olarak geçmektedir. Yazar ağaçların üstündeki kuşları şöyle tarif eder: *“Bu bölgelerde bir çeşit kuş yaşıyordu. Cüssesi çok ufak, eti az ancak boynu ve gagası çok uzun, kafası küçük ve ayağı bir karıştı. Kanatları yerli yerinde değildi ama her zaman havada durup yaşadığı müddetçe yere inmez. Bazen karanfil ve tarçın ağaçlarına konup onların yapraklarını yerlerdi. Rüzgâr esmediğinde ağaçlara konarlar. Rüzgâr estiğinde tekrar uçarlar. Tüyleri hoştur, onlarla süslü sorguçlar yaparlar. Etilerinin bazı hastalıklara iyi geldiğini söylerlerdi.”*¹⁹

¹⁹ y. 68 a

4.7.8. Armadillo, Pelikan ve İki Kaz

Y. 71 a, 9 x 10 cm (**Resim 13**)

Resim sayfanın üst kısmına yarım sayfa olarak yerleştirilmiştir. Resimde dört adet hayvan tasviri vardır. Arkada bir armadillo, önde ise iki ördek ve bir pelikan vardır. Metne göre hayvanların bulunduğu yer Acuzamil Adası'nda Papalogan Nehri'dir. Resmin ortasından geçen akarsu yazarın bahsettiği nehir olabilir.

Yazar armadilloyu şöyle tasvir etmiştir: “*Armadillo adında bir hayvan vardır. Büyüklüğü kedi kadardır. Başı ve gagası ördek gibidir. Ayakları koyun gibi toynaklıdır. Kılırları kirpi gibi keskindir. Tepesinde kemikten bir çıkıntı vardır. Sirtında yine kemikten bir zırhı bulunur... Kuyruğu kedi gibi uzundur. Bu hayvanın şekli resimdeki gibidir.*”²⁰ Armadillo tıpkı yazarın anlattığı gibi resmedilmiştir.

İki kazdan biri ot yerken, diğeri yıkanırken resmedilmiştir. Her iki hayvan form ve renk açısından benzerlikler taşımaktadır. Her ne kadar yazar kazların vücutlarının siyah, kanatlarını beyaz olduğunu belirtmişse de tasvirde tam ters bir renklendirme yapılmıştır. Yazara göre bu kazlar o kadar değerli bir hayvanlardır ki bir esire bedeldir. Suyun aşağı yakasında ise ördeğe benzeyen bir hayvan vardır. Metinde büyük saka kuşu olarak geçen bu hayvanın üç yaşındaki bir çocuğu yiyecek güçte olduğundan bahsedilmektedir.

²⁰ y. 70 b

4.7.9. Kaynanadili veya Dikenli Armutlar

Y. 80 a, 9 x 10 cm (**Resim 14**)

Resim sayfanın altına yarım sayfa şeklinde yerleştirilmiş olup üç adet bitki tasviri barındırmaktadır. Yazar bu bitkilerin Meksiko’da kaktüs adı verilen bir çeşit ağaç olduğunu yazmıştır.

Kompozisyonda eserin bütün resimlerine zemin oluşturan yeşil alan üzerine aynı uzunluk ve kalınlıkta üç adet bitki vardır. Bitkiler adeta şablon kullanılmış gibi çizilmiş olup aralarındaki farklardan biri meyvelerinin rengidir. Soldakinin beyaz, ortadakinin kırmızı, sağdakinin ise sarı meyveleri vardır. Metinde bu ağacın incire benzeyen, notlu (Frenk inciri) adında renk renk meyvelerinin olduğunu yazmaktadır. “İçi ve dışı incir şeklindedir ancak biraz uzuncadır.” Bu cümle hem meyvelerin inciri andıran şeklini hem de farklı renklerini açıklamaktadır.

Yazar üç ayrı renkteki meyvelerin tadına ait bilgiler de vermiştir. “Bu meyve çeşitli renklerde yetişir. Sarı olanlar çok lezzetlidir ve tadı armudu andırır. Beyaz olanların tadı üzüme benzer. Kızıl olanlar ise hepsinden önce olgunlaşır ama çok fazla tadı olmaz. Meyvenin suyu nereye damlarsa leke yapar. İnsanın hararetini kestiğinden sıcak günlerde kullanılması faydalıdır”.²¹ Ağaçların arkasında eserin diğer resimlerdeki gibi pembe bir bulutu andıran bir dağ tasviri vardır.

²¹ y. 80 a

4.7.10. Bighorn Koyunu ve Buffalo

Y. 98 b, 9 x 12 cm (Resim 15)

Resim sayfanın üçte ikisini kaplayacak şekilde yerleştirilmiştir. Resimde pembe bir zemin üzerinde iki insan, iki hayvan olmak üzere dört adet tasvir vardır. Üstte Bighorn Koyununu boynuzundan tutan bir erkek figürü, alta ise bir buffalo ve arkasında bir başka insan figürü bulunmaktadır. Perspektif gözetilmeden çizilen ve havada duran figürler herhangi bir coğrafi mekân içine yerleştirilmemiştir. Tasvir bu yönüyle eserin diğer resimlerinden ayrılmaktadır.

Üstte koyu tenli genç erkek figürünün cinsel organını kapatan sarı bir kumaş parçasından başka bir giysisi yoktur. Bir eliyle koyunun boynuzunu tutarken diğer elini hayvanı sakinleştirmeye çalışır gibi uzatmaktadır. Hayvan ise ön ayaklarından biri havaya kaldırmıştır. Metinde koyun şöyle anlatılmıştır: *“Kuivira’da ata benzer bir hayvan bulunur. Yünü gayet güzel ve yumuşaktır. Boynuzları çok büyük olur, genellikle ikisi 56 kilo gelir. Bu hayvana koyun derler.”*²²

Altındaki hayvan ise yazara göre buffalodur. Buffaloyu sığira benzeten yazar boynuzlarının küçük olduğundan bahsetmiş ve sırtında deve hörgücü gibi bir çıkıntı olduğunu yazmıştır. Göğsünde ve dizinin altındaki kılları çoktur. Boğazının altındaki kılları ise at yelesi gibi sallanır. Kuyruğu ise uzun ve püskül gibidir. Bu tasvirde yola çıkan nakkaş; sığır, at ve deve gibi bildiği hayvanların özelliklerini resme aynen yansıtmıştır. Bizonun arkasında duran figür ise metinde tarif edildiği gibi uzun, geniş hırkaya benzeyen bir kıyafet giymiştir. Elinde ise sarı bir asa tutmaktadır.

²² y.92 b-93 a

4.7.11.Patosi Şehri

Y. 101 a, 9 x 13 cm (**Resim 16**)

Patosi şehrinin tasvir edildiği resim sayfanın üçte ikisini kaplayacak şekilde yerleştirilmiştir. Mimari öğeler barındıran yegâne resim olması onu diğerlerinden ayırmaktadır. Patosi Şehri Bolivya'nın güneyinde bir şehirdir. Yeni İspanya denilen bölgede zengin gümüş kaynağı olan “Cerro de Patosi” ya da Cerro Ricco (Zengin Dağ) olarak bilinen dağın eteğinde yer almaktadır.

Gonzalo Pizarro y Alonso (1502-1548) adlı İspanyol fatihi 1546 yılında Peru valisi Blasco Núñez Vela (1490-1546) ile yaptığı Añaquito Savaşı'nda yenerek Peru'nun tek hâkimi olmuştur. Bu sırada Diego Centeno adlı bir başka İspanyol fatihi ise Villa del Plata bölgesinde isyan eder. Bunun üzerine Gonzalo, “Andların Şeytani” lakabıyla nam salan Francisco de Carvajal'ı (1464- 1548) 500 kişilik bir orduyla isyanı bastırmak için gönderir. Centeno askerlerinden ellerinde kurtulup kaçmaya başlar ve üç kişiyle beraber bir dağa gizlenir. Carjaval sefer sırasında bir dağ eteğinde, yanından nehir akan bir şehir görür. Yöreden yedi bin kişi toplatır ve her birine dört altın değerinde gümüş vererek geri kalanını kendi alır.²³ Bu resimde Patosi Şehri'nde maden çıkaran insanlar resmedilmiştir.

Nakkaş, Patosi Şehri'ni resmederken surlarla çevrili bir kent tasviri yapmıştır. Arkada pembe ve yeşil renkte buluta benzeyen dağlar Cerro Patosi'dir. Dağlardan gelen nehir, su dolu bir hendek misali şehri düşmanlardan koruyan bir işlev üstlenmektedir. Şehre girişin sağlandığı yuvarlak kemerli kapının önünde tahta bir köprü vardır. Altı adet gözetleme kulesi olan surların içinde çatıları görünen evler ve üç adet ağaç tasviri bulunmaktadır.

Şehrin surlarının dışında ise maden çıkaran ve işleyen figürlerin telaşı resmedilmiştir. Kompozisyonun sağ alt köşesinde dikdörtgen çizgiler içinde maden çıkaran bir erkek figürü vardır. Pedro Cieza de León'un Patosi resminde dağın içinde maden çıkaran insan ayrıntısını, nakkaş bu şekilde vermek istemiştir. Yerin altında çalışan birinin resmedilmesi Osmanlı resim üslubunun gerçekçiliğe uygun anlatım özelliğinin görsel bir örneğini oluşturmaktadır. Madencinin kesit halinde çizgilerle kompozisyonun diğer unsurlarından

²³ *Tarih-i Hind-i Garb-i Veya Hadis-i Nev...s.* 419.

ayrılması perspektif açıdan uygun olmayabilir ancak filmlerdeki paralel kurgu kullanımı gibi öyküye hizmet etmektedir.

Madene doğru giden eli kürekli figür ve onun arkasında arkasındaki at madendeki faaliyetin dinamik birer ögesidir. Resmin sol alt köşesinde ise yanan bir ocak vardır. Ocağa doğru ilerleyen iki figür sırtlarındaki küfelerle ham gümüş taşmaktadır. Ocağın arkasında ise altıgen çatısı olan baldekenin içinde iki erkek figürü vardır. Oturan kişi metinde adı geçen Francisco de Carvajal olmalıdır. Carjaval maden faaliyetini oturduğu yerden takip ederken bir taraftan da saygıdan dolayı ellerini kavuşturmuş huzurunda duran kişiden bilgi alıyor olabilir. Carjaval'ın arkasında duran erkek figürü ise tebaasından birisi olmalıdır.

4.7.12. Jaguar, Karıncayiyen ve Armadillo

Y. 109 a, 9 x 13 cm (**Resim 17**)

Sayfanın üçte ikisini kaplayacak şekilde yerleştirilmiş resimde dört çeşit hayvan ve bir insan figürü vardır. Perspektif gözetilmeden yerleştirilen figürler boşlukta asılı şekilde kalmış ve fizik kurallarına aykırı bir görüntü sergilemektedir. En altta armadillo, ortada karıncayiyen ve en üstte ise bir jaguar vardır. Çerçevenin sağına dayalı bir şekilde yerleştirilmiş erkek figürü elindeki yayı jaguara doğru yöneltmiş biçimde havada durmaktadır.

Ağaca doğru hamle yaparak kafasını adama çevirmiş olarak resmedilen jaguarı yazar yırtıcı bir hayvan olarak anlatmış ve fiziksel özelliklerinden bahsetmiştir. 120 cm boyunda ve 70 cm eninde olan bu hayvanlar çok çeviktir. Kendisine saldırılmadığı sürece zarar vermez ancak yakaladığı yerlileri öldürür. Yerliler ise fırsatını buldukça jaguarı öldürüp yerler.

Ortakdaki hayvan ise bir ayı türü olarak şu şekilde anlatılmaktadır: “*Gövdesi küçüktür ve kuyruğu yoktur. Burunları uzundur. Gözleri donuk bakar ve gündüzleri iyi göremezler... Gündüzleri ağaçların içinde saklanıp gece olunca avlanırlar. Yiyeceği genellikle küçük karıncalardır.*”²⁴ Uzun burunlu ve kuyuksuz bir ayı gibi resmedilmiş bu hayvan hareket halinde resmedilmiştir.

Yazarın semer takmış bir ata benzettiği armadillo tasviri ise kompozisyonun en altında yer almaktadır. Hareket halindeki diğer iki hayvandan farklı olarak yönünü öteki tarafa dönük ve dingin bir biçimde çizilmiştir. Bunun nedeni yazarın şu cümleleri olabilir: “*Kimseye bir zararı yoktur. Ayağıyla hendekler kazıp içine yatar.*”²⁵ Ayrıca armadilloyu gri renkli ve kuyruğu yılan gibi etli olarak tarif eder. Vücudu köpek kadar olan hayvan güçlü bir tür değildir. Eti ise oğlak eti kadar lezzetlidir.

²⁴ y.108 b

²⁵ y.108 b

4.7.13. Tembel Hayvan ve Keseli Sıçan

Y. 110 n, 9 x 13 cm (**Resim 18**)

Resim sayfanın üçte ikisini kaplamaktadır. Kompozisyon oldukça fazla sayıda hayvan türünü barındırmaktadır. Sol üst köşede havada gibi duran kümese doğru hamle yapan hayvan, metine göre Gürge diğer adıyla Opposum hayvanıdır. Opposumların vücudu tavşan kadar, tüyleri çok yumuşak ve kestane rengindedir. Burnu çok ince ve uzun kulakları ise fareninkine benzer. Geceleri evlere girer ve tavukları boğar. Resimde de tavuk kümesine doğru hamle yaparken tasvir edilmiştir. Tavuğun biri yem olmamak için kümeden aşağı uçarken kafasının üstündeki tüy detayı resme hareketlilik kazandırmaktadır. Diğeri ise kümesin içinde çizilmiştir. Yazar oposumların yavrularını keselerinde taşıdıklarını yazmıştır. Bu bilgiden yola çıkan nakkaş da hamle yapan hayvanın kesesindeki minik yavru detayını resme taşımıştır.

Sol tarafta ağaca tırmanmış iki maymun ve onları vurmaya çalışan bir adamdan oluşan kompozisyon, yazarın cümleleriyle anlamlı hale gelmektedir. Yazara göre bu bölgede maymunlar çok çeşitlidir. Akıllı oldukları için insanları taklit edebilme yetenekleri vardır. İnsanlar maymunların bölgelerine girerse topladıkları taşlarla ağaçlara tırmanıp insanların kafasına atarlar. Resimde okunu maymunlara doğrultmuş erkek figürü tek dizini yere koymuş şekilde dengede durmaktadır. Belinde okların olduğu sadağı vardır. Serviye benzeyen ağacın üzerinde ise topladıkları taşları aşağıya atan iki tane maymun vardır.

Erkek figürünün solunda bir dalın üstünde duran hayvan ise yazara göre pericoligero ya da bilinen adıyla tembel hayvandır. Yazar, bu hayvanın özelliklerini uzun uzun sıralamıştır. İnce ayakları, oldukça kalın olan gövdesini zar zor taşımaktadır. Çok yavaş hareket eden tembel hayvanlı yazar metinde şöyle tarif etmektedir: “*boynuyla başı görünürde sanki başı bulunan bir mezar taşı gibidir. Yüzü başına kazanmış gibidir, gözleri yuvarlak ve küçüktür... Eğer bir ağaç bulursa çıkar, bulamazsa yüksek bir yere çıkar ve ağzını rüzgâra karşı açar.*”²⁶ Tembel hayvan yazarın tarifine uygun olarak bir ağaç kökünün üzerinde resmedilmiştir. Kafası yuvarlak ve yüzü baykuşa benzer. Boynu ize upuzun bir mezar taşı gibi çizilmiştir.

²⁶ y. 110 a

4.7.14. Tarçıneması ve Santa Domingo Şeftalisi (Mamey)

Y. 113 a, 9 x 15 cm (**Resim 19**)

Resim sayfanın üçte ikisi kaplayacak şekilde yerleştirilmiştir. Resimde yeşil bir dağın önünde iki ağaç ve iki hayvan tasviri yer almaktadır. Soldaki ağaç uzun ince gövdesi ve büyük yapraklarının arasında meyveleri olan tarçın elması ağacıdır. Metinde Guanabano olarak geçen ağacın yaprakları kavuna benzer. Görünüşü hurma ağacı gibidir ve yaprakları doğrudan doğruya gövdesinden çıkar. Bu meyve dalından koparıldığı zaman yerinde maymun kafası şeklinde bir boşluk kalır. Yazarın uzun uzun tarif ettiği bütün özellikleri kâğıda aktaran nakkaşın, yerde duran iki meyvenin yerini de maymun kafası gibi çizmesi metinle resim arasındaki sıkı ilişkiyi göstermektedir.

Sağdaki ağaç ise Santa Domingo Şeftalisi olarak da bilinen Mammee ağacıdır. Çok uzun boylu olarak tarif edilen bu ağacın meyvesi iki elin yumruğu kadar meyve verir. Kavun gibi üç dilimlidir. Meyveli bir servi gibi resmedilen ağacın büyük boyuttaki meyveleri ise yeşil renkli kavun gibi çizilmiştir. Ağacın üstündeki küçük kuş ise yazarın tarifine göre ağaçkakan olabilir. Yazara göre; gagası çok uzun bu kuş türü ağaç gövdelerine açtığı oyuklarda yaşar.

Ağaçların önündeki iki kuştan soldaki pelikandır. Yazar pelikanı şu şekilde tarif etmektedir. *“Pelikan kuşu yaşar. Kazdan büyüktür. Kül rengidir. Gagası 45 cm. olup, kökü kalın, ucu gayet ince ve keskindir. Boğazında büyük bir torbası vardır. Bu kuş en çok Panama’da yaşar.”*²⁷ Yazarına tarifine uygun olarak nakkaş gri renkli uzun gagalı bir kuş çizmiş ve torbasını portakal kabuğu renginde resmetmiştir.

Metinde bu bölgede çok sayıda tavus kuşu yaşadığından bahsedilmektedir. Yazarın horozibiğine benzettiği kafasının üzerindeki çıkıntıdan resimdeki bir tavus kuşu olduğu anlaşılabilir.

²⁷ y. 110 a

4.7.15. Şifalı Jobo ve Guayacan Ağacı

Y. 114 b, 9, 5 x 14 cm (**Resim 20**)

Resim sayfanın ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. El yazmasının son resmi olan tasvirde iki ağaç türü ve bir erkek figürü kompozisyonu oluşturmaktadır. Erkek figürü deri renginden ve kıyafetinden dolayı o yörenin yerlilerinden olabilir.

Yazara göre soldaki ağaç Jobo ağacıdır. Uzun boyuyla iyi bir gölgesi olan bu ağaç iğde ağacını andırır. Yazar yerlilerin bu ağacın kabuğunu suda kaynattıktan sonra başlarını ve ayaklarının bu suyla yıkadıklarını yazmıştır. Yorgunluğa çok iyi gelmektedir. Yerlinin ağacın gövdesinden kabuk toplarken resmedilmesi bu bilgiler ışığında görselleştirilmiştir.

Diğer ağaç ise tek bir yaprağa benzeyen Karayip Adaları'nda yetişen bir ağaç türüdür. Boyu üç adam boyuna eşittir. Bu bitki ezilip, kemikleri kırılmış veya parçalanmış bir kişiye sarıldığında on beş günde iyileşir.

4.7.16. Yavrusunu Besleyen Denizayısı

Y. 49 b, 9 x 11 cm (Resim 21)

Resimde Haiti Adası'nda yaşayan ilginç bir hayvan yavrusunu emzirirken tasvir edilmiştir. Yavrusu suyun içinde annesi ise suyun kenarındadır. Metindeki “*Dişisinin inek memeleri gibi memeleri bulunur. Yavrusunu denizin içinde ve kıyısında emzirir.*”²⁸ cümlesi tasvirde görselleştirilmiştir.

Yazar hayvanın isminden bahsetmez ancak fiziksel özelliklerini şöyle anlatır: “*Bu adanın denizinde bir hayvan vardır ki şişirilmiş tuluma benzer. Başu öküzü başu gibidir, çenesi sarkıktır, iki omzunda iki yuvarlak ayağı vardır ve her ayağında fil gibi dört tırnağı bulunmaktadır. Gözleri çok küçük ve tüyleri fare gibidir. Sirtında kaba ve uzun kılları vardır.*”²⁹ Bu ayrıntılı tariften yararlanan nakkaş tıpkı yazarın tarif ettiğı gibi şişkin vücutlu, öküz başlı, dört parmaklı bir hayvan resmetmiştir. İnek memesine benzeyen memelerinde yavrusuna süt vermektedir. Hayvanın arkasında ise bir ağaç tasviri vardır. Metinde ağaçla ilgili bir bilgi olmadığından ne tür bir ağaç olduğunu saptamak güçtür ve kompozisyonu zenginleştirmek için çizilmiş olabilir.

²⁸ y. 49 a

²⁹ y. 49 a

4.7.17. Balıkadam

Y. 62 a, 9 x 6 cm (**Resim 22**)

Cubagua Adası'nda yaşayan altı balık üstü insan olan bu garip yaratık şöyle tasvir edilmiştir: *“Margarita'dan yirmiyedi mil uzaklıkta bir adadır. Çevresi oniki mildir. Coğrafi yapı olarak adanın her tarafı düzlüktür. Margarita'dan suyu sandallar ile getirip inci karşılığında satarlar. Bu adada tavşan, tuz ve inci bulunur. (İnciler) çoğu kez iri ve ağırdır. Bu kadar büyük ve değerli incilerden çok çıkarmışlardır. Sedef yılda üç defa tohumunu döküp çoğalma sırasında bölgedeki deniz kıpkırmızı olur. O denizde bir çeşit balık vardır. Bazen ortaya çıkar. Üst tarafı insan gibidir ve saç, sakalı vardır. Kolları insan gibidir ve resimde görüldüğü gibi kıllıdır.”*³⁰

Metne uygun biçimde suyun içinde duran balıkadamın bedeninin alt kısmı, kahverengi pullardan oluşan balık kuyruğudur. Çıplak kollarının üstünde siyah kılları vardır. Uzun saçları ve sakalı vücudundaki kıllarla aynı renktedir. Balıkadamın kuyruğunun bittiği yerin az ötesine pembe renkli bir balık yerleştirilmiştir.

³⁰ y. 62 a

4.7.18. Balıkadam ve İki Avcı

Y. 62 b, 9 x 10 cm (Resim 23)

Sayfanın üst bölümüne yerleştirilmiştir. Bir önceki resimdeki balıkadamın başka bir kompozisyon içine yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Şekil ve renk olarak ilk resimle pek çok ortak özellik taşıyan balıkadam, burada biraz daha hacimli çizilmiştir. Kahverengi kuyruk kısmı iri pullardan oluşmaktadır. Çıplak gövdesinin karın kısmı yapılı olup, kollarından çizgi şeklinde kılları sarkmaktadır. Uzun saçları ve sakalı vardır.

İki yerli, garip yarattığı ağ ile yakalamaya çalışmaktadır. Balıkadamın gövdesi suyun dışındadır. İki eliyle balıkçıların kendisini yakalamak için attıkları ağı tutmuştur. Önde duran yerli, ağı çekmek için oldukça çaba sarf etmektedir. Sarf ettiği çabayı ve dinamizmini göstermek için nakkaş yerliyi ayakları havada çizmiştir.

Balıkadamın arkasına bir, önüne iki tane olmak üzere yerleştirilmiş istiridyelerin o bölge insanın yiyecek ihtiyacını karşıladığı metinde şöyle anlatılmaktadır: “*Ada halkının en gözde yemeği istiridyedir. İspanya’dan gelen Castellon, 1523 yılında bu adayı istila edip Caliz adında bir kale yaptırdı. Adadan topladığı incilere iki yüz milyon altın değer biçtiler. Bu ada görünüşte küçük ancak değeri elbette büyük bir adaydı.*”³¹ İstiridyeler yuvarlak ve sarı renktedir.

Suyun kenarındaki figürler yazmanın diğer resimlerindeki yerlilerle aynı ten rengine sahiptir. Üzerlerinde yalnızca edep yerlerini örtecek kadar küçük kumaşlar giymişlerdir. Önde ağı çekmeye çalışan figürün üzerinde sarı, arkadakinin ise pembeye çalan açık renkte kumaş parçaları vardır.

Kompozisyonun tam ortasında duran ağaç ise Vakvak ve Nemayis ağacı ile benzerlikler taşımaktadır. Ağaçla ilgili metinde her hangi bir bilgi olmadığından sadece kompozisyonu zenginleştirmek amacıyla çizilmiş olması mümkündür.

³¹ y. 62 b

DEĞERLENDİRME

Gerek konusu gerekse resimleriyle *Târih-i Hind-i Garbi*, III. Murad döneminin Osmanlı Resim sanatında özel bir yere sahiptir. İçerik açısından coğrafi, kozmografik ve ansiklopedik eserler arasına dâhil edilmesi mümkün olan el yazması, Osmanlı sarayının ilginç konulu eserlere olan ilgisinin bir nişanesidir. Bu kitap III. Murad ve daha sonraki dönemlerde başta saray halkı olmak üzere pek çok üst düzey kişi tarafından sipariş edilmiş ve kopyalanmıştır.

Bu çalışmada resim-metin ilişkisi araştırılmış, elyazmasının içindeki resimler, renk, kompozisyon ve üslup açısından incelenmiş ve üretildiği dönemin sanat anlayışı içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca resimler, aynı eserin 1600'lü yıllarda yapılmış olan Chicago Newberry ve İstanbul Beyazıt Kütüphanelerindeki resimli nüshaları ile karşılaştırılmıştır. Ayrıca bu dönemde üretilmiş diğer el yazmalarının resimleri de göz önüne alınmıştır.

Eserin içindeki 17 resim incelendiğinde, **konularına** göre gruplara ayırmak mümkündür. İlk grup **yerküre şekilleri ve haritalardır**. Eserde yerküre ve iklim kuşaklarını gösteren iki şekil yer almaktadır. Yerküre ve ekvatoru gösteren **Resim 7** basit çizgilerden oluşmaktadır. İklim kuşaklarını gösteren şekil (**Resim 8**), Kâtip Çelebi'nin 1650'lerde kaleme aldığı Cihannüma adlı Dünya Coğrafyası kitabındaki, iklimleri saat ve dakika cinsinden gösterdiği şekil ile benzerlik taşımaktadır. (**Resim 26**) Eserin 51 ve 52. Yapraklarında “Cedvel-i Ekalim” başlığıyla bir çizelge ve bir şekil bulunmaktadır. Çizelgede iklim sayısı, daire sayısı, iklimlerin saat ve dakika, derece ve dakika olarak konumları yazılmıştır. Böyle bir benzerliğin sebebinin *Târih-i Hind-i Garbi*'nin içinde yer alan bilgilerin Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserine kaynaklık etmiş olması olarak açıklanabilir.¹

Eserde Doğu ve Batı yarımküreye ait iki **harita** bulunmaktadır. Beyazıt nüshasındaki tek harita, günümüz haritalarına uygun olarak elips şeklindedir. Haritalarda gösterilen yeryüzü şekilleri açısından en ayrıntılı olan Newberry nüshasıdır. Beyazıt nüshasında ise

¹ Gottfried Hagen, “Kâtip Çelebi and *Târih-i Hind-i Garbi*”, *XIth CIEPO Conference*, Amsterdam, 1994, s.101.

belli başlı akarsular ve nehirler çizgilerle belirtilmiştir. Haritalarda ünlü Türk haritacı Piri Reis'in haritalarındaki bölgenin flora ve faunasına dair detaylar yer almamaktadır.

Eserdeki Doğu yarımküreyi gösteren haritanın aynı yüzyılda üretilen *Zübdetü't Tevârih*'in (CBL. Turkish.414) içindeki harita ile benzerlik taşımaktadır. **(Resim 29)** Zira bu haritada da güney-kuzey yer değiştirmiş ve yerkürenin şekli baş aşağı yerleştirilmiştir. İki haritanın da neden baş aşağı yapıldığına dair bir açıklama bulunmasa da yazarın eski filozof ve bilginlerinden yararlandığını yazmış olması haritaların benzerliğini açıklayabilir. İki haritaya da kaynaklık eden harita, ünlü Arap gezgin, haritacı ve coğrafyacısı El-İdrisi'nin (ö. 1166) *Nüzhetü'l-Müşâk fi İhtirâkı'l-Âfâk* adlı eserindeki baş aşağı yerleştirilmiş haritasıdır. Thomas Goodrich ise ilgili eserin üretildiği 1580 ile matbaada basıldığı 1730 yılına kadar haritacılık biliminde önemli gelişmeler olmasına rağmen haritaların aynı kalmasının nedenini haritaların kopyalanmasının kitap çevirilerinden daha kolay olmasına ya da İslam kültüründe kutsal metinlere karşı olan saygıyla açıklamaktadır.

Newberry nüshasındaki Doğu yarımküreyi gösteren haritada, Topkapı nüshasındaki haritada yapılan yanlışlar tekrar edilmiştir. **(Resim 30)** Bu haritada nehirler daha belirgin çizilmiş ve yeryüzü ile ilgili fiziksel özellikler daha ayrıntılı verilmiştir. Örneğin Afrika kıtasının üzerinde, Nil Nehri'nin bütün kolları çizilmiş ve detaylandırılmıştır. Newberry Kütüphanesi nüshasının Batı Yarımküreyi gösteren haritada da yine asıl nüshadaki haritada yapılan yanlışlar tekrar edilmiştir. **(Resim 31)** Örneğin Antarktika, kıtanın güney ucuna çok yaklaştırılmıştır. Diğer haritadan farklı olarak Kuzey Amerika ile Güney Amerika'nın dikey olarak konumu gerçeğe daha yakın çizilmiştir. İlk haritada yapılan en önemli hatalardan biri olan Bering Boğazı'nın çizilmemiş olması burada da tekrarlanmış, iki kıta arasındaki yakınlık hiç gösterilmemiştir.

Haritalarda renk açısından Topkapı nüshasına göre daha soluk renkler tercih edilmiş ve yeşil ve mavinin açık tonları seçilmiştir. Bu haritayı diğerinden en önemli ayrıntılardan biri ise üstte tek parça olarak Kuzey Kutbu'nun çizilmesidir. Daha geç bir nüsha olmasına rağmen Topkapı'daki nüshada yapılan hataların tekrar edilmiş olması, coğrafik gelişmelerin takip edilmediğini ya da asıl nüshadaki haritanın tıpatıp kopyalanmasının tercih edildiği düşüncesini akıllara getirmektedir. Ayrıca bu haritada batıküre yuvarlak alanın üst kısmına sıkışmış ve ayrıntıların çoğu yansıtılmamıştır.

İkinci resim grubu **ağaç** tasvirlerinden oluşmaktadır. Ağaç konulu resimleri ise **sadece ağaç, ağaç-hayvan** ve **ağaç-insan** tasvirlerinin olduğu resimler olarak gruplara ayırmak mümkündür. Eserin sadece ağaç barındıran tek resmi dikenli armutlar tasviridir. **(Resim 14)** Topkapı ve Newberry nüshalarındaki dikenli armut tasvirleri arasında pek çok ortak nokta vardır. Newberry nüshasında da üç bitki bir dağ tasvirinin önünde yan yana sıralanmıştır. Bu resimde üzerinde kırmızı çiçekler olan dağ açık mavi renkte iken diğer nüshada pembe renk tercih edilmiştir. Topkapı nüshasında bitkiler yeşilliklerle dolu bir tümseğin üzerinde iken burada zemin düz, bitkiler ise daha sıktır. İki tasvir arasındaki en önemli fark ise Newberry nüshasında sarı meyveleri olan bitkinin üzerindeki mavi tüylü kuş figürüdür. Dikenli armutlar konulu **Resim 14**'ün Newberry nüshası armutların sayfada kapladığı açısından farklıdır. Bu resimde armutlar Topkapı nüshasına göre daha büyük resmedilmiştir. **(Resim 36)**

Ağaç ve insan figürünün bir arada olduğu resimlerden ilki Vakvâk ağacı tasviridir. **(Resim 8)** Vakvâk ağacı tasvirini değerlendirmeden önce Vakvâk adası ile arasından bir ayırım yapmak gerekmektedir. Arap ve Asyalı yazarlar Vakvak adası ile ilgiliengin bilgiler vermiş ancak bu adanın yeri konusunda çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimilerine göre ada Hint Denizi'nde, kimine göre ise Afrika'dadır. Başka yazarlar ise Çin'in doğusunda veya Irak'ın güneyindeki Komor Adası yakınında olduğunu belirtmiştir. Buranın 400 bakiresi olan bir kraliçesi olduğu söylenmiştir.²

Vakvâk ağacı ile ilgili en eski kaynak 8. yüzyıla ait bir Çin kaynağıdır. Araplar sekiz yıl denizde gittikten sonra kaya üzerinde bir ağaç görürler. Ağacın dalları kırmızı, yaprakları yeşildir. Üstünde el, ayak ve başlarından ağaca yapışık altı yedi parmak boyunda çocuklar vardır. Konuşmazlar ancak güler ve hareket ederler. Dalından koparıldıklarında kuruyup, siyahlaşırlar. Bazılarına göre meyveleri kadına benzeyen Vakvâk ağacı ise Hindistan'da bulunmaktadır. Tıpkı yazarın anlattığı gibi, bu ağacın yemişleri saçlarından asılı kadınlardır. Hep vak vak diye bağırlar ve birisi tutulursa susup ölürler. Bu ağacın adı Arap Edebiyatı'nın en güzel örneklerinden biri olan Binbir Gece Masallarında iki ayrı hikâyede adı geçmektedir. Camasb'ın serüvenlerindeki Bulukiye masalında, Bulukiye altıncı denizde, iki çeşit ağaç görür. Birinin meyveleri saçlarından asılmış insan başları, diğerinin meyveleri ayaklarından asılmış kuşlar gibidir. Cevahirci

² Turgay Yazar, "Ortaçağ Anadolu Türk Mimari Bezemesinde Vakvak Üslubu", *Ahmet Yesevi Ün. Bilig Der.*, Sayı:42, 2007, s.11, Metin And, *Osmanlı Mitologyası*, YKY Yayınları, İstanbul, 2007, s. 310.

Basralı Hasan masalında ise, dalları insan başı gibi olan ve “Vak vak” diye ses çıkararak tanrıyı öven bir ağaçtan söz edilir.³

Yazarın ”*Bu ağaç diğer bazı kitaplarda da resimde görüldüğü gibi anlatılıp çizilmiştir.*”⁴ cümlesinde bahsedilen bazı kitaplar yukarıda adı geçen kaynaklar olabilir. Özellikle Vakvâk adasının Hindistan’da olduğu düşüncesinin yaygınlığı, Batı Hindistan’dan yeni haberler (Hadis-i Nev) veren kitabın içindeki Vakvâk ağacı tasvirini daha anlamlı kılmaktadır.

Kompozisyon açısından Topkapı ve Newberry nüshalarındaki Vakvâk ağacı tasvirleri arasındaki en temel fark, yere düşen cariyeye meyvelerinin vahşi hayvanlar tarafından yenmesidir. Topkapı nüshasındaki resimde böyle bir ayrıntı yoktur. Metinde bu kadınların koparıldıktan kısa bir süre sonra solup, öldükleri yazmaktadır. Ölen kadınların artıklarının hayvanlar tarafından yenildiğini göstermek için bu şekilde resmedilmiş olabilir. Ayrıca ağacın kökünün olduğu yerin altındaki koyu alan denizi temsil etmektedir. Bu alanda aynı renk ve ölçülerde üç adet balık yerleştirilmiştir. Topkapı nüshasında ise bu alan kayalık bir alan gibi tasvir edilmiştir. Ağaçta asılı cariyeye sayısı diğer resimdeki gibi yedidir. İki resimdeki çıplak kadın figürlerinde bazı ufak farklılıklar bulunmaktadır. Newberry nüshasındaki cariyelerin göğüsleri daha dolgun iken diğer resimde kadınların cinsel organları daha belirgin çizilmiştir. Öte yandan Newberry’deki resimde figürlerin yüzleri çekik gözleri, kırmızı dudaklarıyla daha belirgin tasvir edilirken, Topkapı nüshasındaki figürlerin yüzleri silik ve belirsizdir.

Vakvâk Ağacı’nın bir başka örneği ise 17. yüzyıl başlarında Sultan I. Ahmed döneminde hazırlanan *Falname*’de (TSM. H.1703) görülmektedir. **(Resim 28)** İskendername’ye göre İskender Vakvâk adasına gider. Ağacın iki yanında İskender ile Hz. Hızır vardır. Ağacın meyveleri ise çeşitli hayvan başlarından oluşmaktadır. Kompozisyon açısından *Tarih-i Hind-i Garbî*’de (TSM. R.1488) resimle aynı şekilde düzenlenmiştir. Bir dağ tasvirinin önünde ve ortada yer alan ağacın sol tarafından İskender, sağda ise Hz. Hızır yer almaktadır. Ağaç yeşil otlar ve kırmızı çiçekli bir alanın üzerindeki renkli kayalıkların üstüne yerleştirilmiştir. *Tarih-i Hind-i Garbî*’deki ağaca göre daha doğal bir üslupla çizilmiş ağacın meyveleri ise çıplak cariyeler değil, çeşitli hayvan ve insan başlarıdır.

³ Metin And, *Osmanlı Mitologyası...* s. 313-315.

⁴ y.18 a

Tarih-i Hind-i Garbî veya *Hadis-i Nev'in* Chicago Newberry Library'deki nüshasındaki Vakvâk Ağacı tasvirinde hem kompozisyon hem de renk açısından bazı farklar göze çarpmaktadır. (**Resim 27**) Newberry nüshasındaki tasvirlerde daha soluk renkler tercih edilmiştir. Sarı ve yeşilin açık tonları kullanılmış, arka plandaki çiçeklerde kırmızı kullanılarak zıtlık yaratılmıştır.

Ağaç ve insan figürünün bir arada olduğu son resim ise Jobo ve Guayacan ağaçlarının görselleştirildiği **Resim 20**'dir. Newberry nüshasında kompozisyon iki ağacın yan yana resmedilmesiyle oluşturulmuştur. (**Resim 47**) Topkapı nüshasından farklı olarak insan figürü yoktur. Thomas Goodrich'e göre her iki resme de kaynaklık edebilecek tek yapraktan oluşan ağaç tasviri Oviedo Valdez'in "Historia de L'Indie Occidentale" kitabında yer almaktadır. (**Resim 48**) Kitaptaki resimde ağacın yanında elinde aynı yaprağı tutan yarı çıplak bir yerli kadın bulunmaktadır.

Eserde **ağaç-hayvan** tasvirlerinin bir arada olduğu üç adet resim vardır. Bunlardan ilki tapirler konulu **Resim 11**'dir. Newberry nüshasındaki kopyası kompozisyon açısından bazı küçük ayrıntılar dışında benzerlik göstermektedir. (**Resim 33**) Ağaçların ve hayvanların resim içindeki yerleşimi aynıdır. Arka plandaki dağ tasviri benzer çizilmiş olup renklendirme açısından farklıdır. Hayvan tasvirlerinde ise göze çarpan en büyük fark, açık renkli tapirin bakış yönüne göre önde, kahverengi olanın ise arkada çizilmiş olmasıdır. Topkapı nüshasındaki resim çerçevenin içine sıkışık şekilde yerleştirilmiştir. Guava ağacınının bazı yaprakları çerçeve dışı kalmışken, Newberry'deki resimde daha ferah bir yerleştirme görülmektedir. Hayvanlarda kullanılan renkler her iki resimde de aynı tonlardadır. Ağaçların yeşilleri Topkapı nüshasına göre daha soluk, meyveler ise daha az iştah açıcıdır.

Kuşlar konulu **Resim 12** ağaç ve hayvanların bir arada resmedildiği bir diğer tasvirdir. Topkapı ve Newberry nüshalarındaki iki resim incelendiğinde **Resim 12**'nin Newberry nüshasında, iki farklı tür olan ağaçlar şekil bakımından tıpatıp çizildiği görülmektedir. (**Resim 34**) Her ikisinin de mavi renk gövdesi ve yuvarlak yaprakları vardır. Soldaki ağacın büyük kahverengi meyveleri yeşil yaprakların arasında güçlükle seçilmektedir. Ağacın üstünde siyah tüylü kuş ise metinde bahsedilen uzun gagalı ve kuyruklu bir kuş türüdür. Diğer ağacın üstünde de aynı türden bir kuş çizilmiştir. Bu kuşun gövdesi diğerine göre daha uzundur. Kuşların gagasında ise kırmızı renk kullanılmıştır.

Topkapı nüshasındaki gibi ortada yer alan ağaç kökünün üstündeki kuş mavi renklidir. Ayrıca Topkapı nüshasındaki karanfil ağacının yere yakın olan dalının üzerindeki sarı renkli kuş bu resimde çizilmemiştir. Sayfa üzerindeki konumu açısından Topkapı'daki resim, yazıların üstünde yer alırken Newberry'deki resim yazıların altına yerleştirilmiştir. Ayrıca yerdeki bitki örtüsü Topkapı'daki nüshadan farklı olarak daha sık ve daha doğal bir üslupla resmedilmiştir. Arka alan kahverengiye çalan bir renktedir ve diğer resimdeki aksine daha belirsizdir.

Ağaç- hayvan konulu son resim ise Jobo ağacı resmidir. (**Resim 19**) Newberry nüshasında ise resimde sadece tarçın elması ağacı yer almaktadır. Hayvan figürlerine rastlanmaz. (**Resim 46**) Kompozisyonun tam ortasına yerleştirilmiştir. Yere düşmüş dört adet meyvenin yerinde maymun başı şeklindeki kabuklar ise yine metne sadık kalınarak görselleştirilmiş ayrıntılardır.

Bir başka resim grubu ise **hayvan tasvirlerinin** olduğu resimlerden oluşmaktadır. Bu resimler de **sadece hayvan** ile **hayvan ve insan figürlerinin bir arada** olduğu tasvirler olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Yalnızca hayvanların olduğu ilk resim armadillo konulu **Resim 13**'tür. Newberry nüshasında hayvanların resim içindeki konumu aynen kopyalanmış olup sadece ufak ayrıntılarda farklılıklar göze çarpmaktadır. (**Resim 35**) Her iki resimde de pembe bir dağ tasvirinin önüne yerleştirilmiş derenin etrafında dört adet hayvan tasviri yer almaktadır. Armadillo tasviri Topkapı'daki nüshaya nazaran daha büyük tasvir edilmiş ve bakış yönü diğer tarafa çevrilmiştir. Topkapı nüshasındaki armadillonun sırtındaki zırhı daha belirgin iken, diğer resimdeki zırh özensiz ve ince çizilmiştir. Kafasındaki çıkıntı ise yazarın tarif ettiği gibi kemik bir çıkıntıdan çok horozibiğini andırmaktadır. Pelikan tasviri ise diğer resimdeki tasvire benzemektedir. Aralarındaki birkaç fark bulunmaktadır. Newberry'deki pelikan biraz daha büyük resmedilmiştir. Ayrıca Topkapı nüshasındaki oturan pelikan burada ayakta. Kazların renkleri ise diğer resimdeki kazlar ile zıt renklerde. Topkapı nüshasında kazların gövdesi beyaz, kanatları siyah iken bu resimde gövde siyah kanatları ise beyazdır. Topkapı nüshasındaki boynunu uzatan kaz, dere kenarında iken burada suyun içindedir. Diğer kaz ise suyun içine değil derenin kenarına yerleştirilmiştir.

Sadece **hayvanlardan oluşan** kompozisyonlar açısından Topkapı ve Beyazıt nüshalarında farklı bir düzenleme görülmektedir. Sadece 5 tasvirden oluşan Beyazıt

resimlerinden ikisi tam sayfa olarak hayvanlara ayrılmıştır. **Resim 53**'te ise garip kuşlardan oluşan bir kompozisyon vardır. Ortada yer alan kuş İslam mitolojisinde Simurg veya Zümrüd-ü Anka'dır. Simurg'un Farsça anlamı otuz kuş demektir. Ferideddin-i Attar'ın *Mantkü't Tayr* adlı eserine göre bu kuş, otuz çeşit kuşun tüylerinden oluşmaktadır. Başta peygamberlerin hayatını anlatan eserler olmak üzere pek çok kitapta bu mitolojik kuşun tasviri görülebilir. Bu garip kuş *Acâibü'l-mahlûkat* eserinde (BL. Or. 7315) tek başına uçarken, *Şehname*'de (TSM. H. 1490) ise albino bir bebek olan Zâl'i babası Sam'a getirirken tasvir edilmiştir.⁵ Simurgun yanında rengârenk tüyleri olan başka bir kuş uçmaktadır. Kuşun tam altında geyiği andıran bir hayvan tasviri vardır. Horoza benzeyen beş adet kuş dağlık alanın çeşitli yerlerine serpiştirilmiş şekilde tasvir edilmiştir. Resmin sol üst köşesindeki metinde bir ağaç ya da yüksek bir yere çıkıp, ağzını açarak, havayla beslenen bir kuştan bahsedilmektedir. Topkapı nüshası ile karşılaştırıldığında bahsedilen hayvanın **Resim 18**'deki tembel hayvan olarak geçen yuvarlak gövdeli ve uzun boyunlu hayvan olması muhtemeldir. Ancak resimde bu tarife uygun bir hayvan yer almamaktadır.

Beyazıt nüshasında **hayvan tasvirlerinin** yer aldığı diğer resim ise dağlık alanda pek çok hayvan türünü bir arada gösteren kompozisyonudur. (**Resim 54**) Pembe, sarı ve gri renklerde üç dağlık alan arka arkaya yerleştirilmiş ve resmin sol arka alanına iki adet ağaç tasviri yapılmıştır. Kompozisyonda 25 hayvan figürü yer almaktadır. Bir tanesi hariç, her türden ikişer adet çizilmiştir. Ağacın üstünde gri renkli iki maymun vardır. **Resim 18**'deki maymunlara benzemektedir. Ağaçların dibindeki maymunların rengi ise pembedir. Maymunların tam önünde koyu renkli başka bir hayvan ve onun arkasında altın renginde bir başka tür vardır. Duruşuyla yırtıcı bir hayvan olduğu anlaşılan bu tasvirin diğeri kompozisyonun en önünde ve tek satırlık açıklama metninin altındadır. Ortadaki sarı alanın tam solunda, yüksek bir tepede gri renkli iki hayvan vardır. Tavşana benzeyen hayvanlar karınlarının önündeki keselerinin içinde yavrularını taşımaktadır. Topkapı nüshasından **Resim 18**'deki oposumların keselerinde yavrusunu taşıyan hayvanlar olduğu bilinmektedir ancak iki çizim arasında benzerlik kurmak oldukça güçtür. En arkadaki gri alanın tam ortasındaki ağaçların önünde açık kahverengi postuyla iki hayvan figürü vardır. Kısa kuyrukları ve vücut biçimleriyle geyiği andırmaktadırlar. Ağaçların arkasında ise

⁵ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...* s.193, ⁵ Metin And, *Osmanlı Mitologyası...* s. 315.

benekli postlarıyla iki jaguar vardır. Gerek Topkapı gerekse Newberry resimlerinde tasvir edilen bu hayvanlar av peşinde koşarken resmedilmiştir.

Ortadaki sarı zeminin sağ tarafında uzun boynuzuyla resmedilen hayvan bighorn koyunu olabilir. Zira metne göre bighorn koyunlarının en ilgi çekici özelliği upuzun ve kavisli boynuzlarıdır. Orta alanın sol tarafında ise altın renginde iki aslan vardır. Üstteki aslan yatar halde diğeri ise ayakta resmedilmiştir. Öndeki pembe alanda ve metnin tam üstünde ise büyük ayaklı ve koyu renk postlu iki hayvan **Resim 17**'deki karıncayiyen hayvanını andırmaktadır. Ayıya benzeyen bu hayvanların biri şahlanmış halde iki ayağının üstünde durmaktadır. Pembe alanda sol tarafa yerleştirilmiş gri renkli dört hayvanın türünü ise belirlemek güçtür.

Sadece hayvan tasviri barındıran bir başka resim **Resim 21'dir**. Newberry nüshasında su kenarında yavrusunu emziren hayvanın biçimsel özellikleri diğer resimle aynıdır. (**Resim 49**) Kompozisyon açısından ise bazı farklar göze çarpmaktadır. Gerek annenin gerekse yavrunun bakış yönü diğer resme göre terstir. Annenin arkasında yer alan ağaç ise daha geniş yapraklı ve pembe gövdeli bir ağaçtır. Hayvanın önünde uzun ve kırmızı çiçekleri olan bir bitki yer almaktadır ki bu ayrıntı Topkapı nüshasında resimde görülmez. Annesinin inek gibi memelerinden beslenen yavru suyun içindedir. Ayrıca suyun içinde Topkapı'daki nüshada olmayan gri renkte iki adet balık tasviri vardır. Arkadaki iri balık ise açık renkli başka bir balığı yutarken resmedilmiştir.

Beyazıt nüshasındaki aynı konulu tasvir ise oldukça farklı şekilde düzenlenmiştir. Tam sayfaya yerleştirilen tasvirde yavrularını besleyen denizayısıyla birlikte çeşitli insan figürlerine yer verilmiştir. (**Resim 52**) Resmin sol üst köşesindeki metinde denizayısının tasviri şu şekilde yapılmıştır: “*Her ayağında fil gibi dört tırnağı vardır. Gözleri çok küçük, kaba ve uzun kılları vardır. Mâdesinin (dişisinin) sığır gibi memeleri vardır ki beççelerini (yavrusunu) ka'r-ı deryâda (denizin dibinde) ve sâhil-i bahrde (deniz kenarında) emzirir genellikle uzunluğu yirmi ayak olur.*” Metin açısından Topkapı nüshasıyla aynı olmasına rağmen buradaki kompozisyon oldukça farklıdır. Diğer iki nüshada yalnızca denizayısı ve yavrusunun tasviri bulunurken burada daha büyük bir kompozisyon vardır. Resmin alt kısmında su kenarında yavrusunu besleyen denizayısı vardır. Suyun sol tarafında ise bir başka yavru annesine doğru gelmektedir. Suyu dökülen akarsu kompozisyonunun tam ortasından geçmektedir. Suyun sol tarafında ellerinde meşaleler tutan iki figür İspanyollara

has kıyafetler giymişlerdir. Suyun sağ tarafındaki kayalıkların dibinde ise koyu renkli giysisiyle başka bir figür vardır. Elinde kanatlarının altından ışık saçan bir kuş tutmaktadır. Metne göre adadaki İspanyollar bu kuşları görmek için gece karanlığında gezintiye çıkmışlardır.⁶

Eserde **hayvan ve insanların** bir arada resmedildiği üç adet tasvir yer almaktadır. Bunlardan ilki bufalo ve bighorn koyunun resmedildiği **Resim 15**'tir. Aynı resmin Newberry nüshası farklı bir kompozisyona sahiptir. İnsan figürü yoktur. Thomas D. Goodrich, **Resim 15**'teki buffalo tasviriyle, Lopez de Gomora'nın "La Historia General de La Indias" kitabındaki bizon tasviri arasındaki benzerliğine dikkat çekmiştir. (**Resim 37**) (**Resim 38**) Bu resimde Arkada koyun, önde buffalo olmak üzere iki hayvan tasviri vardır. Perspektif kurallarına göre arkadaki cismin daha küçük olması gerekirken hayvanların büyüklükleri aynıdır. Açık mavi tonda, üzerinde kırmızı küçük bitkiler bulunan bir alana yerleştirilmişlerdir. Topkapı nüshasında bu alan pembe olarak resmedilmiştir. Hayvanların bulunduğu engebeli arazinin arkasında üç adet ağaç bulunmaktadır. Sol tarafta yuvarlak üst kısmı görülen bir ağaç, sağda ise serviye benzeyen iki ağaç vardır. Her iki hayvanın renklendirilmesinde de kahverenginin tonları tercih edilmiştir. Koyunun metinde geçen uzun tüylerinin bulunduğu gövdesi ve ayakları açık kahverengidir. Uzun boynuzu ve toynakları ise siyahtır. Buffalonun gövdesi ise daha koyu bir kahverengi ile renklendirilmiş, sırtındaki hörgüce benzeyen çıkıntısı, gözleri, boynuzu ve toynaklarında ise siyah renk kullanılmıştır.

İkinci resim jaguar, karıncayıyen ve armadillo hayvanlarının tasvir edildiği **Resim 17**'dir. Newberry nüshasındaki tasvirde sadece metinde adı geçen üç hayvan çizilmiştir. İnsan figürüne rastlanmaz. (**Resim 42**) Bu hayvanlar aynı boyutta ve aynı hizada perspektiften yoksun resmedildiği için üst üste durmaktadır. En altta Jaguar tasviri çizgi ve desen açısından Topkapı nüshası ile benzerlikler taşımaktadır. Jaguari nakkaş yeşillikler içinde dolaşırken tasvir etmiş herhangi bir av sahnesi içine yerleştirme gereği duymamıştır. Ortadaki karıncayıyen ise diğer resimdekine benzer bir duruşta ön ayakları havadadır. En üstte ise beyaz renkli armadillo diğer resimdeki gibi gezinirken resmedilmiştir.

Nakkaşın eserde adı geçen hayvanlarla ilgili bilgisi metinden ibarettir ancak buna rağmen tasvirlerde Osmanlı resimlerindeki bazı hayvanların izlerini taşıdıklarını görmek

⁶ Zeren Tanındı, Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda, *Osmanlı Resim Sanatı...*s.191.

mümkün olabilir. Örneğin; resimde Jaguar hayvanının postu, *Zübdetü't Tevârih* (TİEM. T.1973) adlı eserin içindeki “Kaplan postu giyen Keyumers ve Askerleri” tasvirinde karşımıza çıkmaktadır. (**Resim 43**) Beyaz üzerine siyah noktalar şeklindeki postun Jaguar’ın üstünde olması, nakkaşın metinden Jaguarın yırtıcı ve çevik bir hayvan olduğunu bilgisinden yola çıkarak kedigillerden kaplan ile bağlantı kurmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Ayrıca aynı postun bir benzerini *Terceme-i Miftâh-ı Cifrü'l-Câmi* (TSM B.373) adlı resimli elyazmasındaki Dabbetü'l-arz tasvirinde görmek mümkündür. (**Resim 44**) Jaguarın başı avcısına doğru arkaya dönük duruşunun bir örneği ise *Fâlname*'deki (TSM. H. 1703) Selmânü'l-Fârisî ve Atı Üzerindeki Hz. Ali tasvirinde görülmektedir.

Hayvan ve insan figürlerinin bir arada olduğu son resim ise **Resim 18**'dir. Aynı resmin Newberry nüshası sayfanın yarısını kaplayacak şekilde daha küçük bir alana sıkıştırılmıştır. (**Resim 45**) Topkapı nüshasının aksine taş atan maymunlar ve onları avlayan insan kompozisyonda yer almamaktadır. Ağaç kökünün üstündeki oposum kompozisyonun öne çıkan figürüdür. Uzun boynunun üstündeki yuvarlak başının içindeki yüz detayları belirsizdir. Arka alanda yer alan ev tasvirinin yanındaki tavuk kümesinin içine bir tavuk çizilmiştir. Önde ise kesesinde yavrusunu taşıyan keseli sıçan tavuğu kovalamaktadır. Tavuğun telaşlı ve korkmuş hali arkaya çevirmiş kafasından ve havalanmış kanatlarından anlaşılmaktadır.

Eseri içinde iki **balıkadam** resmi ise bir başka resim grubunu oluşturmaktadır. **Resim 22** ve **Resim 50**'deki balıkadam tasvirleri arasında bazı farklar bulunmaktadır. Suyun içinde duran balık adamın kollarının duruşu iki resimde de benzerdir. Saçı, sakalı, kollarındaki kıllar iki resimde de aynı şekilde çizilmiştir. Newberry'deki balık adamın kuyruğu orta kısımda daha dolgun olup, rengi gridir. Ayrıca saçları çok uzun olup sırtından doğru suya doğru uzanmaktadır. Çevre ayrıntılarına bakıldığında iki resim arasındaki temel farkın doğa tasvirinde olduğu görülmektedir. Newberry'deki resimde balıkadamın arkasında yeşil bir alanın uzak ucunda üç adet ağaç tasviri yer alırken, diğer resimde doğa tasvirlerine yer verilmemiştir. Suyun kenarındaki küçük bir yeşil alan dışında yaratığın yaşadığı çevreye dair ayrıntı bulunmamaktadır. Balıkadam konulu bir diğer resim ise Newberry nüshasında yer almamaktadır. (**Resim 23**)

Resimler arasında yer alan Patosi Şehri tasviri ise tek başına ayrı bir gruba dâhil edilebilir. **(Resim 16)** Patosi şehrinin bilinen en eski tasviri 16. yüzyılda yaşamış İspanyol seyyah ve Vak'a-inüvis olan Pedro Cieza de León'un (1520-1554) "La Chronica de Peru" adlı kitabında yer almaktadır. **(Resim 39)** Aynı resmin Newberry yazmasındaki nüshası incelendiğinde bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. **(Resim 40)** Şehir tasviri küçük ayrıntılar dışında benzerlik göstermektedir. Topkapı nüshasında surlar şehrin sınırını oluştururken, burada dağdan gelen nehri de içine almaktadır. İç kale ve dış kale olarak düzenlenmiş olan surların arasında nehir akmaktadır. Dış surların önünde ise çeşitli mimari yapılar çizilmiştir. Yapıların arasında iki insan figürü bulunmaktadır. Bu kişilerin kim oldukları veya ne iş yaptıklarını anlamak güçtür. Bu açıdan Topkapı nüshasındaki resim hikâyenin tüm ayrıntılarını görselleştirirken, bu resim yalnızca dağın eteğindeki bir şehir tasvirinden ibarettir. Sonuç olarak Newberry nüshasındaki tasvir Pedro Cieza de León'un kitabındaki resme daha sadık kalmıştır.

Osmanlı resim sanatındaki, şehir tasvirciliğinin Matrakçı Nasuh'la birlikte ayrı bir ekol haline geldiğinden daha önce bahsedilmiştir. Matrakçı'nın Osmanlı resim sanatına kazandırdığı şehir tasviri geleneğinden yola çıkılarak, bu tasvirlerin ön örnekleri oluşturan Matrakçı Nasuh'un *Beyân-ı Menâzil-i Seferi Irâkeyn* (İÜK. T.5964) eserindeki şehir tasvirleri incelemek yerinde olacaktır. Örneğin; bu eserin içindeki Bitlis Şehri tasvirinde, Patosi şehri arasında ortak özellikler bulunabilir. **(Resim 41)**

Bitlis iki dağ yamacının arasına kurulmuş olarak resmedilmiştir. Şehrin sınırlarını belirleyen surlar, sarp kayalıkların yanına çepeçevre örülmüştür. Matrakçı Nasuh'un surları çizmesindeki perspektif anlayışı, Patosi resminde de görülmektedir. Surlar kale içindeki binaların görünmesini engellemeyecek şekilde çizilmiştir. Bitlis tasvirindeki binaların ayrıntılı çizimi nakkaşın, o şehri bizzat görmüş olmasıdır. Her iki resimdeki gözetleme kulelerinin ortak özellikleri vardır. Kuleler surların üstüne yerleştirilmiş ince birer minare biçimindedir. Kale ile şehir arasında köprü görevi gören tahta köprü tasviriyle ilgili olarak iki resim arasındaki fark ise; Patosi'de suyun üzerinde, Bitlis'te ise dağların arasındaki uçurumun üstüne yapılmış olmasıdır. 16. yüzyıl kent tasvirleri incelendiğinde Patosi Şehri ile ortak bazı noktalar göze çarpmaktadır. Örneğin III. Murad dönemini anlatan *Şehinşahnâme-i Murad-ı Sâlis* adlı eserde yer alan Kars Kalesi tasviri, kompozisyon açısından tıpkı Patosi Şehri'nde olduğu gibi dönemin tarihsel gerçekçilik anlayışının resim

sanatına yansımalarıdır. Kalenin yanından akan nehir ve kaleye girişi sağlayan tahta köprü gibi iki resim arasındaki birkaç küçük ayrıntının yanında, kale içindeki mimari ve diğer unsurlar da mümkün olduğunca ayrıntılı ve canlı olarak tasvir edilmiştir.

Târih-i Hind-i Garbi'nin Topkapı nüshasında sadece insanların olduğu bir kompozisyon görülmez. Bu açıdan eserin Beyazıt nüshasındaki Kristof Kolomb'u İspanya Kralı Ferdinand'ın huzurunda gösteren tasvir bu açıdan ilginç bir örnektir.⁷ **(Resim 51)** Büyük ve kalabalık kompozisyon içinde tahtında oturan kralın yüzü seçilememektedir. Kralın huzurunda tasvir edilen Kolomb'un dışında figürler resmin dört çerçevesine sıralanmış şekilde yerleştirilmiştir. Ortada bir adet selsebil vardır. Kalabalığı oluşturan figürlerin yüzleri sakal ve bıyık gibi ufak ayrıntılar dışında ortak özellikler taşımaktadır.

Târih-i Hind-i Garbi resimleri **sayfa içinde kapladığı alan ve boyut** açısından incelendiğinde farklı ebatlarda çizilmiş tasvirlerin farklı şekillerde yerleştirildiği görülmektedir. Eserin içinde yer alan 17 resmin en küçük boyutlu olanı, yerküre ve ekvator çizgisinin olduğu tasviridir. Sayfada kapladığı alan açısından en geniş tasvirlerin iki harita **(Resim 9-10)**, iklim kuşaklarını gösteren şekil **(Resim 7)**, Vakvâk ağacı **(Resim 8)** ve Patosi Şehri **(Resim 16)** tasvirleridir. Haritalar yuvarlak bir alana çizilmiş olup, iki yarımkürenin haritaları ise karşılıklı iki yaprağın tam ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Newberry nüshasındaki iki yarımküre haritasıyla benzerlik göstermektedirler. Ayrıca Newberry nüshasında iki yaprak olarak dikdörtgen bir alana çizilmiş Dünya haritası bulunmaktadır. Vakvâk ağacı ve Patosi Şehri ise tam sayfa değildir. Diğer resimlerin bazıları sayfanın yarısını kaplarken, bazılarında 2/3 oranı görülmektedir. Haritalar hariç her tasvirin altına, üstüne veya hem altına hem üstüne metin yerleştirilmiştir. Resimlerin bulunduğu yapraktan önceki yaprakta yer alan ve bitki ve hayvanların tasvir edildiği paragraf sonları "...*bu şekilde tasvir edilmiştir.*" cümlesiyle sona ermektedir.

Resimlerin **arka planı** genellikle bir dağ tasvirinden oluşmaktadır. Kenarları bulutları andıran şekilde çizilmiş tek bir yükseltiden oluşan dağların renkleri kimi resimlerde farklılık göstermektedir. Genellikle açık pembe üzerine küçük noktalar ve

⁷ Bernard Lewis, *What Went Wrong? Western Impact and Middle Response*, Oxford University Press, 2002, NewYork, s.38.

çizgilerle belirtilmiş bitki örtüsünden ibaret olan dağlar, bazı resimlerde mavi, bazı resimlerde ise açık sarı olarak renklendirilmiştir.

Eserin pek çok resmine arka zemin olan dağ tasvirini bir benzeri *Zübdetü't Tevârih*'in (CBL.414) Hz. İbrahim (**Resim 25**) ile Hz. Süleyman konulu tasvirlerde görülmektedir. (**Resim 26**) Her iki resminde kullanılan zemin *Tarih-i Hind-i Garbi'deki* resimlerle benzer özellikler taşımaktadır. Ayrıca Hz. Süleyman'ın olduğu tasvirdeki kaplan postu ile jaguar postu arasında bir bağ kurulabilir. Arka zemin açısından en ilginç örnek Patosi Şehri tasviridir. Hikâyeye göre bir dağın yamacında bulunan şehrin arka zemini iki sıra dağ tasvirinden oluşmaktadır. İrili ufaklı sivri tepelerden oluşan arka sıra pembe, ön sıra ise yeşil renktedir.

Figürlerin ayaklarının altındaki **zemin** ise şablon olarak aynı şekilde çizilmiştir. Yeşillik alan üzerine kırmızı çiçekli bitki kompozisyonu eserin dokuz resminde görülmektedir. Metinde tasvir edilen ağaçlar ve bitkiler dışında kompozisyonu zenginleştirmek için çizilen bitkiler su kenarında yetişen uzun ve büyük yapraklı bitkilerden oluşmaktadır. Patosi Şehir tasvirinde ise kale içindeki evlerin arasına serpiştirilmiş serviye andıran uzun ağaçlar Matrakçı Nasuh'un şehir tasvirlerinde görülen ağaçlara benzemektedir.

Târih-i Hind-i Garbi'nin üç nüshası arasında **resim sayısı** açısından farklılıklar bulunmaktadır. Tasvir sayısı ve konuları açısından olarak birbirine en yakın nüshalar Topkapı ve Newberry'dir. Topkapı nüshasında 17, Newberry'de 15 resim vardır. Newberry'de Yerküre ve ekvator ile İklim kuşaklarını gösteren şekiller yoktur. (**Resim 6-7**) Ayrıca iki nüsha arasında harita sayıları ve yerleşimi açısından farklılıklar vardır. Topkapı nüshasında sırasıyla Doğu Yarımküre ve Batı Yarımküre olmak üzere iki adet harita bulunmaktadır. Newberry nüshasında ise iki haritaya ek olarak dikdörtgen çerçeve içine yerleştirilmiş bir de Dünya Haritası yer almaktadır. Daha sonra Batı Yarımküre ve son olarak Doğu Yarımküre haritası çizilmiştir. Eserin Beyazıt nüshasında ise tek bir Dünya haritası bulunmaktadır. (**Resim 32**)

Beyazıt Kütüphanesi'ndeki nüshanın **resimleri** ise gerek sayı gerekse konu olarak her iki nüshadan oldukça farklıdır. Öncelikle nüshada biri harita olmak üzere yalnızca beş resim vardır. Dört resim de büyük kompozisyonlarla tam sayfa olarak düzenlenmiştir. Resimler büyük kompozisyonlar halinde tam sayfa olarak düzenlenmiştir. Amerika

kıtasının kâşifi Kristof Kolomb'un İspanya kralı Ferdinand'ın önünde gösteren resim diğer nüshalarda yoktur. Topkapı ve Newberry'deki resimlerde Amerika kıtası florasına ait farklı türler tek tek resimlendirilmişken, Beyazıt nüshasında bitki örtüsüne ait resimlere yer verilmemiştir. Kuşların olduğu resimde ise kuşların türünü belirlemek güçtür. Kompozisyonun en ilginç tasviri İslam mitologyasında sık sık konu edilen Simurg kuşudur. Kıtada yaşayan ilginç hayvan türleri ise toplu şekilde tek bir kompozisyonda verilmiştir. Farklı türlerin ikişer örnekle betimlendiği bu kompozisyon Nuh Peygamberin gemisini anımsatmaktadır. Topkapı ve Newberry nüshalarında ise kıtadaki hayvanlar tek tek, ikişerli veya üçerli kompozisyonlar içine yerleştirilmiştir.

Üç nüshaya ait resimlerde süsleme **açısından** farklar göze çarpmaktadır. Topkapı ve Newberry resimlerinin kenar cetvelleri altın yaldızlı sade çizgilerden oluşurken, Beyazıt nüshasında yaldızlı cetvellerin dış kenarlarında bitkisel motifli halkâri süsleme görülmektedir. Harita hariç diğer dört resimde görülen bu süslemeler her tasvirde farklı çiçek motiflerinden yapılmıştır.

Eserin resimleri açısından en ilginç ayrıntı ise Amerika kıtasındaki pek çok bölgenin flora ve faunasıyla bilgi verilmiş olması metinde adı geçen ve tasvir edilen pek çok hayvan arasından sadece bir kaçının görselleştirilmesidir. Örneğin yaprak 59 b'de "*Ve bizim ülkemizde Hindi diye bilinen kuş o bölgede çoktur. Bu bölgelerde bulunan ineklerin boynuzları yoktur ve burunları filin hortumu gibi uzundur.*"⁸ cümlesinden sonraki resimde hindinin resmedilmemiş olması gibi... Buradan yola çıkarak nakkaşın Osmanlı coğrafyasında bilinen hayvanları resme taşımak ihtiyacı duymadığı ve hiç görmediği hayvanları seçip tasvir etmiş olduğu sonucuna varılabilir.

Gerek eserin içinde, gerekse başka kaynaklarda **nakkaş veya nakkaşlarla** ilgili her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır ancak tasvirlerin biçim, renk ve kompozisyon özellikleri nedeniyle, TSM.1488 no.lu elyazmasına ait resimlerin tek bir nakkaş elinden çıkmış olma ihtimali yüksektir. Yazarın her resimden önce "*...şu şekilde tasvir edilmiştir.*" cümlesi nakkaşın tasvirleri yaparken metinle sıkı sıkıya bağlı kaldığını göstermektedir. Özellikle Amerika'daki hayvan ve bitki tasvirilerine ait ön örneklerin az sayıda olması nakkaşın işini zorlaştırmış olabilir. Eserde çalışan diğer sanatçıların kimliklerine dair bir bilgiye de rastlanmamıştır.

⁸ y. 59 b

Konusu kadar resimleriyle de ilginç bir elyazması olan *Târih-i Hind-i Garbi*'nin (TSM.R.1488) yazarı ve sanatçılara dair bilgiler yetersizdir. Eserin 16. yüzyılın ikinci yarısında dönemin padişahı III. Murad'a sunulmuş olma ihtimali, padişahın resimli kitap sanatına karşı duyduğu yoğun ilgisinin nişanesidir. Elyazmanın kendisi gibi resimleri de dönemin diğer kitap resimlerine göre gösterişsiz ve sadedir. Yine de Osmanlılar için bilinmeyen uzak diyarlara ait bilgiler içermesi açısından ilginç tasvirler içermektedir.

Sonuç olarak eserin hangi nüshasının padişah için yapıldığına dair çelişkili bilgiler vardır. Topkapı nüshası gerek boyut gerekse süsleme açısından oldukça sadedir. Öte yandan Beyazıt nüshası kenarları hâlkari süslemeli tek sayfa resimleriyle, III. Murad'a sunulacak kalitede bir eser görünümündedir. Topkapı nüshasının tıpkıbasımını hazırlayan araştırmacılara göre bu nüshanın Pertevniyal Valide Sultan için 1850 yılında hazırlanmıştır. Bütün bu bilgilerin ışığında hangi nüshanın padişah için hazırlandığını söylemek mümkün olmamaktadır. Ancak bu tezin ana konusunu oluşturan TSMK. R.1488 no.lu nüshanın III. Murad'tan ziyade saray çevresinden bir kitapsever için hazırlanmış olduğu kabul edilebilir.

SONUÇ

Tarih-î Hind-î Garbî veya Hadis-î Nev (R.1488) adlı resimli el yazmasının üretildiği III. Murad devri, Osmanlı Devleti'nde gerek iç gerek iç siyasi olaylar açısından oldukça yoğun gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Özellikle 12 yıl süren Osmanlı-Safevi Savaşı Osmanlı topraklarının coğrafi olarak genişlemesini sağlarken, artan savaş giderleri yüzünden Osmanlı ekonomisi zor bir döneme girmiştir. Fas hâkimiyeti ile Kuzey Afrika'yı topraklarına katan Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti ile sulh yaptıktan kısa bir süre sonra Avusturya ile girdiği savaş, biten savaşın ekonomik yaralarını derinleştirmiş ve finansal açıdan devleti bir çıkmaza sokmuştur. Ayrıca bu dönemde İngiltere ile yapılan ilk temaslar sonucu İngiliz tüccarlara Osmanlı Devleti sularında ticaret yapmak hakkı verilen anlaşmalar imzalanmıştır.

İç gelişmeler açısından Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümüyle boşalan vezir-i azamlık koltuğunda sık yaşanan değişimler, hem içerde hem de dışarda uygulanan günlük politikalar yüzünden devlet yönetiminde tutarsızlıklar yaratmış, rüşvet olaylarının artması ve para değerinde yaşanan düşüş Osmanlı halkının sıkıntılı günler yaşamasına yol açmıştır. 21 yıl süren III. Murad devrinde Osmanlı toprakları en geniş sınırlara ulaşmış ancak savaştan yorgun düşen ekonomisi ile birlikte devlet yönetiminde yaşanan bozulmalar Osmanlı Devleti'nin duraklama evresine girmesi ile sonuçlanmıştır.

Öte yandan dönemin padişahı III. Murad'ın sanatçı kişiliği, güzel sanatlara olan düşkünlüğü ve saray içinde geçen yaşamı, Osmanlı kültür ve sanat hayatının zenginleşmesini sağlamıştır. Başta padişah olmak üzere dönemin yüksek mevkili şahsiyetleri öncelikle mimari olmak üzere pek çok sanat dalında sanatçılara destek vererek sanat koruyuculuğu rolü üstlenmiştir. Dönemin mimari eserlerinde dini ve özellikle köşkler olmak üzere din dışı yapılar yapılar görmek mümkündür. Mimar Sinan'ın yaşamının son 14 yılında verdiği eserleri, ölümünden sonra Mimar Davud Ağa gibi halefleri tarafından devam ettirilmiştir.

III. Murad'ın emri ve desteği ile Takiyüddin tarafından kurulan rasathane kısa ömürlü olsa da, Osmanlı Devleti'nin bilimsel alanda gelişme göstermesi açısından önemli

bir adım olmuştur. İslam dünyasının en büyük rasathanesi 1577 yılında İstanbul semalarında görülen kuyruklu yıldızın getirdiği kötü şans bahane edilerek top ateşiyle bir gecede yerle bir edilmiştir.

Dönemin şair ve yazarlarının padişah tarafından desteklenmesi Osmanlı edebiyatı açısından zengin eserler verilmesini sağlamıştır. III. Murad'ın kitaplara olan yoğun ilgisi dönemin kitap sanatını derinden etkilemiş ve sayısız güzellikte el yazmaları kaleme alınmıştır. Özellikle Osmanlı ordusunun seferlerini konu alan bu eserler gerek nicelik gerek nitelik olarak artmıştır. Ayrıca bu eserlerin yetenekli saray nakkaşları tarafından resimli nüshalarının üretilmesi, Osmanlı Resim sanatında yepyeni bir dönem açmıştır. III. Murad döneminde resim sanatı doğu ve batılı etkilerden kurtularak kendine özgü dilini oluşturmuştur. Başta seferler olmak üzere, padişahların hayat hikâyelerini ele alan eserler dışında farklı temalarda resimli kitaplar yazılmıştır.

Kitap sanatındaki zenginlik yalnızca üretilen eser sayısı ile sınırlı kalmamış aynı zamanda farklı temalarda yepyeni eserler verilmeye başlanmıştır. Farklı konudaki eserlerden biri de Amerika kıtasını anlatan ve bu araştırmanın konusu olan *Târih-i Hind-i Garbî* adlı resimli el yazmasıdır. Metin açısından anonim bir eser olan *Târih-i Hind-i Garb*'nin resimlerinde Osmanlı nakkaşının görmediği uzak diyarlardaki tuhaf hayvan ve bitkileri görselleştirmesi bakımından deneysel ve incelenmeye değer ilginç bir örnektir. Nakkaş eseri resimlendirirken metne sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Metin içinde yer alan tasvirlerde Dünyada bilinen hayvan ve bitki türlerinden örnekler verilmesi ortaya birkaç hayvanın bileşimi olan tuhaf yaratıklar çıkmasına neden olmuştur.

Araştırma sonucunda metinde geçen pek çok hayvanın resmedilmemiş olduğu görülmüştür. Nakkaşın kendisine tuhaf gelen ve daha önce örneğini görmediği hayvan ve bitki türlerini seçmiş olması muhtemeldir. Yazarın harita seçimi konusundaki muğlak cümleleri haritaların teşhisini zorlaştırmıştır. Özellikle Amerika kıtasına ait haritada ünlü denizci ve haritacı Piri Reis'in adının geçmemesi oldukça ilginçtir. Piri Reis'in 1513 tarihli ve Amerika kıyılarını gerçeğe oldukça yakın olarak gösteren haritasının kullanılmaması, yazarın haritacılık konusunda pek fazla bilgisinin olmaması ya da metnin yazımında kaynak olarak kullandığı başka bir kitaba sadık kalmak istemesi olabilir. Eserin tasvirleri sanat tarihi açısından dönemin diğer resimli kitapları arasında oldukça naif, sade ve daha gösterişsiz kalmaktadır.

Târih-i Hind-i Garbî'yi, sûrnâme, şehnâme, gazavatnâme gibi III. Murad devrinin resimli kitap türleri içine dâhil etmek oldukça güçtür. Eser bir coğrafya kitabı olacak kadar bilgi verirken yer adları açısından pek çok yanlışlar içermektedir. Beş farklı kitaptan alınarak eklettik olarak ortaya çıkan kitapta akış bozuklukları mevcuttur. Örneğin yazar bölgenin bitki örtüsünden bahsederken birden bir hayvanın tasvirine geçmiş daha sonra kaldığı yerden devam etmiştir. Ayrıca iki yerde geçen armadillo hayvanının tasviri hem metin hem de resim açısından farklılıklar taşımaktadır. Bütün bunlar bir yana bırakıldığında bu eser Osmanlıların uzak coğrafyalara ilgisinin ve dönemin resimli kitap sanatının zenginliğinin elle tutulur bir kanıtıdır.

Sonuç olarak *Târih-i Hind-i Garbî* (TSM.R.1488) adlı eserin 16. yüzyılın son yarısında dönemin padişahı III. Murad döneminde saray çevresinden bir hami için hazırlandığı düşünülebilir. Kitabın kime sunulduğu konusu elde bulunan verilerle tam olarak netleşmese bile bu eser, 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı sarayında yaşayanlara uzak diyarların ve bu bölgelerdeki canlıların bilgisini sunması bakımından dikkate değerdir. Bu araştırma, ileride eserle ilgili daha ayrıntılı çalışma yapmaya gönüllü kişiler için bir başlangıç noktası olabilir.

KAYNAKÇA

- Acun, Hakkı. *Manisa 'da Türk Devri Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Ak, Mahmut. "Osmanlı Coğrafya Yazmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Der.*, Cilt: 2, Say: 4, 2004, 163-211.
- Akalay, Zeren. "The Forerunners of Classical Turkish Miniature Painting", *5th International Congress of Turkish Art*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 31-47.
- Akalay, Zeren. "Minyatürlü Bir Coğrafya Kitabı", *Kültür ve Sanat*, s. 4, İstanbul, Haziran 1976, 60-71.
- Akalay, Zeren. "Tarihi Konularda Türk Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı I, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, 151-165.
- Akalay, Zeren. "Tarihî Konuda İlk Osmanlı Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Cilt II, İstanbul, 1968, 102-115.
- Akar, Zuhâl. Topkapı Sarayı'nda Bulunan İki Falname ve Resimleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2002.
- Akgündüz, Ahmet; Öztürk, Said. *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuku Tahlilleri*, Cilt:1, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Aksu, Hüsamettin. "Sultan III. Murad Şehinşahnamesi", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı*, IX-X, İstanbul 1981. s. 1-22.
- Aksun, Ziya Nur. *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, 2. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010.
- Aktepe, Münir. "Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't- Tevârih'i ve Bunun Zeyli Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: XII, 1958, İstanbul, s.106-112.
- Allouche, Adel. *Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Kökenleri ve Gelişimi*, Anka Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2001.

- Alparslan, Ali. *Ottoman Civilization II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2004.
- Altan, Kemal. “Mimar Davut”, *Arkitekt Dergisi*, Cilt:1935, Sayı:1935-11-12, 339-342.
- Altunek, Serpil. “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı: 1, Ankara,1993, 191-204.
- Anafarta, Nigâr. *Topkapı Sarayı Padişah Portreleri*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1966.
- And, Metin. *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, YKY, İstanbul, 2007.
- And, Metin. *Osmanlı Tasvir Sanatları 1: Minyatür*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- And, Metin. “Tarihin En Eski Gemisi: Nuh’un Gemisi”, *Antik Dekor Der.*, Sayı:47, Antik A.Ş., İstanbul, 1998, 86-89.
- And, Metin. *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- Arslan, Hüseyin. *16. YY. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003.
- Aslanapa, Oktay. “Osmanlı Minyatür Sanatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 151-159.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1986.
- Atalar, Münir. “Türkler’in Kâbe’ye Yaptıkları Hizmetler”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Der.*, Cild 30, Ankara, 1953, s. 287-292.
- Atalar, Münir. “Türklerin Kâbe’ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Der.* Cild 31, Ankara, 1953, s. 261-270.
- Atasoy, Nurhan. “Turkish Miniature Painting”, *Arts of the Islamic World*, Volume 4, Number 3, Spring-Summer 1987, 98-102.
- Atasoy, Nurhan. “Matrakçı’s Representation of the Seven-Towered Topkapı Palace”, *Fifth International Congress of Turkish Art*, Budapest, 1978, 93-101.

- Atasoy, Nurhan. “Minyatürlerde Türk Donanması”, *Türkiyemiz*, Yıl 6, Sayı 17, İstanbul, Ekim 1975, 2-8.
- Atasoy, Nurhan; Çağman, Filiz. *Turkish Miniature Painting*, R.C.D. Cultural Institute, İstanbul, 1974.
- Atasoy, Nurhan. “ III. Murad Şehinşahnamesi, Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free Library’deki İki Minyatürlü Sayfa”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı V, İstanbul, 1973, 359-387.
- Atasoy, Nurhan. “Nakkaş Osman’ın Padişah Portreleri Albümü”, *Türkiyemiz*, Yıl II, Sayı VI, İstanbul, 1972, 2–14.
- Atıl, Esin. “Tarihte Türkler”, (çev. Durdu Mehmet Burak), *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:15, Ankara, 2004, 357-390.
- Atıl, Esin. “The Art Of Book”. *Turkish Art*, (der. Esin Atıl), Smithsonian Institute Press, Washington D.C. and Harry N. Abrams Inc. New York, 1980.
- Aydemir Yaşar; Hayber Abdulkadir. *Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu*, TİKA Yayınları, Ankara, 2007.
- Ayvansarayı Hüseyin Efendi; Ali Sati Efendi; Süleyman Besim Efendi. *Hadikatü’l Cevami: İstanbul Camileri ve Diğer Dini, Sivil ve Mimari Yapıları*, Hazırlayan: Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2001.
- Babacan, İsrail. “16. Asırda Osmanlı Sahası Şâirleri Hakkında Yazılmış Tezkire-i Mecâlis-i Şu’arâ-yı Rûm Adlı Tanınmayan Bir Tezkire”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Der.*, Sayı:40, Ankara, 2007, 1-16.
- Babinger, Franz. *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.
- Balic, Von Smail. *Katalog Der Türkischen Handschriften Der Österreichischen Nationalbibliothek Neuerwerbungen 1864-1994*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.
- Bağcı, Serpil; Farhad, Massumeh. *Book of Omens*, Smithsonian Institution, Washington, D.C., 2009.

- Bağcı, Serpil; Tanındı, Zeren. *Arts of Ottoman Court, Turks: A Journey of A Thousand Years (600-1600)*, Catalogue of Royal Academy of Arts, London, 2005.
- Bağcı, Serpil. *Konya Mevlânâ Müzesi Resimli Elyazmaları*, Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği Yayınları, Konya, 2003.
- Başbuğ, Mehmet. *XVI. Yüzyıl Minyatür Ustalarından Nakkaş Osman'ın Minyatürlerinde At Tasvirleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1990.
- Başkan, Seyfi. "Minyatürden Pentüre Türk Resminde Tarih Duyarlılığı", *İlgi*, Sayı 95, İstanbul, 1998, 21-28.
- Bayram, Sadi. "Medallioned Genealogies (Silsilenâme's)", *Fifth International Congress of Turkish Art (22-27 September 1975)*, Budapest, 1978, 161-165.
- Bayraktar, Nimet. "Şemsi Ahmed Paşa ve Eserleri". *Tarih Dergisi*, Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı, Sayı:33, Ankara, 1982, 99-114.
- Bayraktar, Nail. "Türk Kütüphaneciler Derneği Başkanı Nail Bayraktar'ın Açılış Konuşması", II. Kütüphane Haftası Bildirileri, Ankara 29 Mart-4 Nisan 1976.
- Bear, Eva. "Representation of "Planet Children" in Turkish Manuscript", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 31, No. 3, 1968, pp. 526-533.
- Berthier, Annie. "Paris Bibliotheque Nationale Yazmalar Bölümü Türkçe Eski Eserler Kısmı", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 25, Ankara, 1981-82, 365-379.
- Bilge, Müfit Sadık. *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Bilirgen, Emine; Murat, Süheyla (der.). *İmparatorluk Hazinesi, Topkapı Sarayı*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s. 198-253.
- Bilirgen, Emine. "Osmanlı Saray Hazinesindeki Murasa Kitap Kapları, Cüz Keseleri ve Cilbentler Işığında Osmanlı Saray Kuyumculuğu", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler Kitabı, Birinci Cilt, 23-27 Eylül 1991, İstanbul, 385-395.
- Binark, İsmet. "Minyatür Sanatı", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 12, Ankara, 1978, 271-290.

- Binark, İsmail. *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*, Ayyıldız Matbaası A.Ş, Ankara, 1975.
- Binney, Edwin. *Turkish Treasures From the Collection of Edwin Binney, 3rd- Text and Catalogue by Edwin Binney, 3rd with Sections on Ceramics and Textile by Walter B. Denny, An Exhibition at the Portland Art Museum, January 16-February 18 1979*, Portland, Oregon 1979.
- Binney, Edwin. "A Lost Manuscript of Murad III", *Fifth International Congress of Turkish Art (22-27 September 1975)*, Budapest, 1978, p. 191-202.
- Binney, Edwin. *Turkish Miniature Paintings and Manuscripts from the Collection of Edwin Binney 3rd*, Meriden Gravure Company, New York, 1973.
- Bizbirlik, Alpay. "Osmanlı-Venedik İlişkileri ve XVII. Yüzyılın Başlarında Adriyatik Bölgesindeki Sınırlarda Yaşanan Bazı Sorunlar Üzerine", *OTAM Dergisi*, Sayı:26, Güz 2009.
- Bloch, Edgard. *Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale*, Tome I-II, Paris 1932.
- Bobronikov, V. "Catalogue Of Manuscripts And Old Printed Books in Arabic, Persian and Turkic Languages From Kabardino-Balkaria", *Manuscripta Orientalia*, Vol. 16, No. 1, St. Petersburg, June 2010, 13-64.
- Burian, Orhan. "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1-42.
- Çağlayan, Filiz. "Hünername Minyatürlerinde Topkapı Sarayı", *Müze-Museum*, Sayı I, Dönmez Ofset Müze Eserleri Turistik Yayınları, İstanbul, Ocak-Haziran 1989, 37-42.
- Çağman, Filiz. "Ottoman Miniature Painting", *Ottoman Civilization I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2004.
- Çağman, Filiz. "Topkapı Sarayı'nın Hamamları", *PSanat Kültür Antika*, Sayı 22, Bilnet Matbaacılık, İstanbul, 2001, 43-45.
- Çağman, Filiz; Tanındı, Zeren. "Osmanlı-Safevi İlişkileri (1578-1612) Çerçevesinde Topkapı Sarayı Müzesi Resimli El Yazmalarına Bakış", *Aslanapa Armağanı*, 1. Baskı, İstanbul, Eylül 1996, 37-62.

- Çağman Filiz; Tanındı, Zeren. “Remarks on Some Manuscripts from the Topkapı Palace Treasury in the Context of Ottoman Safavid Relations”, *Muqarnas*, Vol. 13, 1996, 132–148.
- Çağman, Filiz. “Tarihi Gelişimi İçinde Osmanlı Saray Minyatürleri”, *Geleneksel Türk Sanatları*, Haz. Mehmet Özel, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, 184-221.
- Çağman, Filiz. *Miniature*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1989.
- Çağman, Filiz. ”Saray Nakkaşhânesinin Yeri Üzerine Düşünceler”, *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya-Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, 1989, 35–46.
- Çağman, Filiz; Tanındı, Zeren. *The Topkapı Saray Museum: The Albums and Illustrated Manuscripts*, (translated by J.M. Rogers), Thames and Hudson, London and New York, 1986.
- Çağman, Filiz. “Şehnâme-i Selim Han ve Minyatürleri”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı V, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1973, 411–442.
- Çakırtaş, Aydın. “İstanbul’un Fethi ve Fatih Sultan Mehmed’in Osmanlı İlim ve Sanatına Katkıları”, *Kültür (Fetih Özel Sayısı II)*, Sayı 7, İstanbul, 2008, 106-111.
- Cansever, Turgut. *Mimar Sinan*, Al Baraka Türk Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005.
- Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi (Resimli-Haritalı)*, Cilt: III, TTK Yayınları, 2011, Ankara.
- Çelik, Zeynep. “Saray Kütüphanesi”, *Topkapı Sarayı*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, 346-352.
- Çeşmeci, Hatice. “16. Yüzyılın Büyük Ustası: Matrakçı Nasuh”, *Türkiyemiz*, Yıl 27, Sayı 80, İstanbul, Ocak 1997, 4-15.
- Çığ, Kemal. “Türk Kitap Kapları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı IV, Ankara, 1952, 105-130.

- Çolak, Songül; Hilooğlu, Cennet. “Osmanlı İktidar Anlayışında Şiir”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Der.*, Sayı:53, Ankara, 2010, 89-102.
- Çöteliolu, Aysel. “Padişah Portreleri ve Resim Koleksiyonu”, *Topkapı Sarayı*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, 366–375.
- Daş, Abdurrahman. “Hoca Saadeddin Efendi’nin Hayatı ve Eserleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Der.*, Sayı: 14, s.165-207.
- Davison, Roderic H. *Turkish Art*, Smithsonian Institute Press, Washington D.C. and Harry N. Abrams Inc. New York, 1980.
- Demir, Remzi. “İstanbul Rasathanesi’nde Yapılmış Olan Gözlemler”, *Türk Tarihi Kurumu Belleten Der.*, Cilt LVII, Sayı 218, Ankara 1993, 161-172.
- Demir, Remzi. “Tarih-i Hind-i Garbî’de Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı ile İlgili Düşünceler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cild VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 355–370.
- Derman, Çiçek. “Osmanlı Tezhibine Çağdaş Bir Bakış”, Osmanlı Bankası Etkinlikleri, Obje ve Ritüel Söyleşileri, 31 Ocak 2007, İstanbul, 1-9.
- Dener, Halit. *Süleymaniye Umumî Kütüphanesi*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957.
- Duda, Dorothea. *Islamische Handschriften II: Teil II: Die Handschriften in Türkischer Sprache-Textband*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2008.
- Dündar, Abdulkadir. “XVI. Yüzyıl Bazı Osmanlı Mimarları”, *A.Ü., İlahiyat Fakültesi Der.*, Cilt: XLIII, Sayı:1, 2002, Ankara, 231-262.
- Elmas, Hüseyin. *Nakkaş Osman ve Levni’ye Ait Surnâme Minyatürlerinin Kompozisyon ve Renk Açısından İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1994.
- Elmas, Hüseyin. “Osmanlı Dönemi Minyatür Sanatı’nın Kaynak ve Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, Konya, 1994, 249–256.
- Efe, Ahmet. *Portreleri, Biyografileri ve Tuğralarıyla Osmanlı Padişahları*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2000, Ankara.

- Ekinci, Ekrem Buğra. “Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi”, *Prof. Dr. Fikret Eren’e Armağan*, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2006. 1-9.
- Eliaçık, Muhittin. “Şemsi Paşa’nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü- Rivâye Tercümesi”, *Şarkiyat İlmi Araştırmaları Der.*, Sayı: II, Kasım 2009, 16-49.
- Erdoğan, Sinem. “The Nakkaşhane”, *Boğaziçi Üniversitesi Tarih Der.*, İstanbul, 2009, s. 40, 37-68.
- Eroğlu, Haldun. “Osmanlılarda İktidar Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu”, *AÜ DTCF Der.*, Cilt:43, Sayı:2, Ankara, 2003, s. 19-39.
- Eroğlu, Süleyman. “XVI. Yüzyılda Bir Mevlevi Sair: Âsafî”, *Türkiyat Araştırmaları Der.*, Sayı XXVI, Konya, 2009, 71-92.
- Eroğlu, Süleyman. *Âsafî’ nin Şecâatnâmesi (İnceleme-Metin)*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2007.
- Ersoy, Ayla. “Resim ve Heykelin Yasak Olduğu Ülkede Sanat”, *İlgi*, Yıl 25, Sayı 66, İstanbul, 1991, 20-25.
- Esin, Emel. *“The Art of the Book”*, *Turkish Art*, Emel Esin (Der.), Smithsonian Institution Press, Washington, D.C., and Harry N. Abrams, Inc., New York, 1980, 137-238.
- Esin, Emel. *Turkish Miniature Painting*, Charles E. Tuttle Company, Tokyo, 1960.
- Ettinghausen, Richard. *Turkish Miniatures From the 13th To The 18th Century*, Fontana Unesco Art Books, Italy, 1965.
- Falk, Toby (Ed.). *Treasures of Islam*, Sotheby's Publications London in association with The Musée d'art et d'histoire, Geneva, 1985.
- Faroqhi, Suraiya. *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris Yayınları, London, 2004.
- Finkel, Caroline. *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı*, (Çev. Zülâl Kılıç), Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.

- Gencer, Yasemin. "İbrahim Müteferrika and the Age of Printed Manuscript", *The Islamic Manuscript Tradition-Ten Centuries of Book Arts in Indiana University Collections*, Indiana University Press, 2010, 155-194.
- Gerçek, Selim Nüzhet. *Türk Matbaacılığı*, Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939.
- Goodrich, Thomas D. "Old Maps in the Library of Topkapı Palace in İstanbul", *Imago Mundi*, Vol. 45, 1993, 120-133.
- Goodrich, Thomas D, *The Ottoman Turks and the New World: A study of Tarih-i Hind-i garbi and sixteenth-century Ottoman Americana (Near and Middle East monographs)*, Otto Harrassowitz, 1990.
- Goodrich, Thomas D. "Tarih-i Hind-i Garbi: An Ottoman Book on the New World", *Journal of American Oriental Society*, Vol. 107, No. 2, April-June 1987, 317-319.
- Goodrich, Thomas D. "Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Tarih-i Hindi Garbi Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma", *TTK Belleten*, Sayı:195, Yıl:1986, s. 667-691.
- Goodwin, Godfrey. *History of Ottoman Architecture*, Thames & Hudson, London, 1997.
- Gökbilgin, M. Tayyib. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:7, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001.
- Gören, Ahmet Kamil. "Resim Sanatının Gelişim Sürecinde Osmanlı Padişah Portreleri", *AntikDekor*, Sayı 22, İstanbul, 2010, 37-38.
- Gray, Basil. "British Museum'da Bulunan Bazı Türkçe El Yazmalarındaki Henüz Yayımlanmamış Minyatürler", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959)*, Kongreye Sunulan Tebliğler, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1962, 194-197.
- Grube, Ernst J. "Bir Türk Minyatür Ekolü", (Çev. H.G. Yurdaydın), *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959)*, Kongreye Sunulan Tebliğler, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1962, 217-247.
- Güler, Ali. *Türklük Bilgisi*, Türk Metal Sendikası Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2007.
- Günay, Reha. "Süleymannâme Minyatürlerinde Mekân ve Anlatım Teknikleri", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar-Güner İnal'a Armağan*, Ankara, 1993, 179-195.

- Güney, Gül. Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan 3109 No'lu Minyatürlü Yazma Eserdeki Mitolojik Yaratıkların İkonografisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi), İzmir, 2006.
- Hagen, Gottfried. "Kâtip Çelebi and Târîh-i Hind-i Garbî", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, İstanbul, 1982-1988, 101-115.
- Hamdani, Abbas. "Ottoman Response to the Discovery of America and the New Route to India", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 101, No. 3, 1981, pp. 323-330.
- Hammer-Purgstall, Joseph von. *Catalogo Dei Codici Arabi, Persiani e Turchi Della Biblioteca de Ambroiana*, Milano, 1839.
- Imber, Colin. *Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Ottoman Civilization Vol. I*, Hazırlayan: Halil İnalçık, Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 321-326
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Osmanlı Bilimine Toplu Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cild VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 17-24.
- İlçim, Canan. "Kitâb-ı Bahrîye ve Pîrî Reis Haritaları", *İlgi*, Yıl 10, Sayı 22, İstanbul, Ocak 1976, 24-27.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Klasik Dönem (1302-1606), Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009.
- İnalçık, Halil; Arı, Bülent. "Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", Uluslararası Askerî Tarih Komisyonu, *Uluslararası Askerî Tarih Der.*, Sayı: 87, Ankara, 2007, 213-247.
- İnalçık, Halil. "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklılığı: Kapütülasyonlar ve Ticaret" *Doğu-Batı Der.*, Sayı:24, Ankara, 2003.
- İnalçık, Halil. "Periods in Ottoman History", *Essays in Ottoman History*, (çev. Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, 15-21.

- İnay, Özlem. Türk İslâm Kitap Sanatında Lâke Cilt Tasarımları, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk-İslam Sanatları Programı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- İpşirli, Mehmet. “Fatih Dönemi İlim Hayatı”, *Kültür (Fetih Özel Sayısı II)*, Sayı 7, İstanbul, 2008, 40-47.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Osmanlı*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 247-256.
- İpşiroğlu, Mazhar Şevket. *İslâm'da Resim Yasağı ve Sonuçları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.
- İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, 1. Türkçe Tarih Yazmaları, 2. Fasikül-Türk Tarihine Ait Eserler*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.
- İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Katalogu I. Cilt, XII- XVI. Asır*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947.
- İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, 1. Türkçe Tarih Yazmaları-1. Fasikül: Umumi Tarihler*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.
- İşli, Emin Nedret. “Şevket Rado Koleksiyonunda Müteferrika Baskıları”, *PSanat Kültür Antika*, Sayı 35, Bilnet Matbaacılık, İstanbul, 2004, 66-73.
- İnbaşı, Mehmet. “Şemsi Paşa Vakfiyesi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Der.*, Sayı: 27, Erzurum, 2005 257-270.
- Khalidi, Omar. *A Guide to Arabic, Persian, Turkish, and Urdu Manuscript Libraries in India*, Middle East Librarians Association, 2003.
- Kalkışım, Muhsin M. “Osmanlı Devleti’nde Şair ve Yazarları Himaye Kriterleri”, *Milli Folklor Dergisi, Uluslararası Halkbilim Dergisi*, Sayı:57, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2003, 105-108.
- Karakaş, H. Sekine; Rukancı, Fatih. “The Miniature Art in the Manuscripts of the Ottoman Period (XVth-XIXth Centuries)”, *30th MELCom International Conference, University of Oxford*, Middle East Centre, Oxford, 2008, 1-16.

- Karatay, Fehmi Edhem. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*, Cilt I-II, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları No. 11, İstanbul, 1961.
- Karatay, Fehmi Edhem; Ivan Stchoukine. *Les Manuscrits Orientaux Illustrés de la Bibliothèque de L'université de Stamboul*, Paris 1933.
- Karsan, Âli. "Topkapı Saray Müzesindeki Fatih Portreleri", *Artiketk*, Sayı 1-4, İstanbul, 1953, 15-19.
- Karabulut, Ali Rıza. *Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Katalogu*, Emek Matbaacılık, Kayseri, 1982.
- Karakaş, Sekine. "A New Approach To Handling Manuscripts", *OTAM Der.*, Sayı:12, Ankara, 2001, 143-156.
- Kâtip Çelebi. *Kitâb-ı cihânnümâ li-Kâtip Çelebi*, TTK Yayınları, Ankara, 2009.
- Kaya, Önder. "Fatih'in Batılı Sanatkâr ve Âlimlerle İlişkileri", *Kültür (Fetih Özel Sayısı II)*, Sayı 7, İstanbul, 2008, 101-105.
- Kazan, Hilal. "Farklı Açıdan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXXV, İstanbul, 2010, 117-136.
- Kazan, Hilal. XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanat Himayesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kerametli, Can. "16. yy. Türk Minyatürleri", *Antika*, Sayı 4, İstanbul, Temmuz 1985, 11-14.
- Keskiner, Cahide. "Kolektif Çalışmayı Gerektiren Bir Sanat Dalı: Türk Minyatür Sanatı", *Antik Dekor*, Sayı 11, İstanbul, 1991, 108-114.
- Kemal, Namık. *Osmanlı Tarihi*, Cilt III, Birinci Baskı, Hürriyet Yayınları, Tarih Dizisi, No:6, İstanbul, 1974.
- Kılıç, Remzi. *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.
- Kılıç, Remzi; Kılıç, Mutlu. "Târîh-i Hind-i Garb-î'de Hind Okyanusu, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı İle İlgili Düşünceler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, "Bilim" Cilt:8, Ed. Güler Eren, Yeni Yurt Yayınları, 1999, Ankara, 355-371.

- Kılıç, Ümit. “Nişancı Feridun Ahmed Paşa Kanunnamesi”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Der.*, Sayı: 28, Erzurum, 2005, 281-310.
- Kırkkılıç, Ahmet. *Sultân Üçüncü Murâd (Muradî), Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1985, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kırzioğlu, Fahrettin. *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976.
- Kırzioğlu, Fahrettin. “Kars Kalemizin 900 Yılına Bir Bakış”, *Türk Dili Der.*, Cilt: XIII, Sayı: 155, Ankara, 1963, 809-813.
- Koçu, Reşat Ekrem. *Osmanlı Padişahları*, Doğan Kitapçılık A.Ş. İstanbul, 2004.
- Köseoğlu, Cengiz (der). *The Topkapı Saray Museum: The Treasury*, Editör: J.M Rogers, Thames and Hudson Ltd., Boston, 1987.
- Kurat, Akdes Nimet. “III. Murad’dan Kraliçe Elizabeth’e Gönderilen Name”, *A.Ü. DTCF Der.*, Cilt: 7, Sayı: 11, Ankara, 1949, 19-24.
- Kurat, Akdes Nimet. “İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, Ankara, 1949, 1-18.
- Kurtoğlu, Feyzi. “16. Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizliler”, *İkinci Türk Tarih Kongresi*, 20-25 Eylül 1937, İstanbul.
- Kut, Günay. “Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Kitaplığı’ndaki Kimi Minyatürlü Yazmalar”, *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi-41. Kütüphane Haftası Etkinlikleri (28 Mart-3 Nisan 2005)*, Konferans Bildirisi, 1-5.
- Kutsigil, Ethem. “Minyatür”, *İlgi Dergisi*, Sayı 111, İstanbul, 2000, 32-35.
- Kühnel, Ernst. “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Türk Minyatür Üslubu”, *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959)*, Kongreye Sunulan Tebliğler, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1962, 277-281.
- Kütükoğlu, Bekir. “III. Murad”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

- Kütükoğlu, Bekir. “Şehnâmeçi Lokman”, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1994, s. 7-15.
- Kütükoğlu, Bekir. *Vekayi'nüvis, Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1994.
- Kütükoğlu, Bekir. “Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülus Tebriki”, *İ.Ü. Tarih Dergisi*, Cilt:11, Sayı:15, 1960, 1-24.
- Kütükoğlu, Bekir. *İslam Ansiklopedisi: İslam Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, Cilt:8, MEB Yayınları, İstanbul, 1950.
- Lamartine, Alphonse de. *Osmanlı Tarihi*, Toker Yayınları, İstanbul, 1991, çev. Serhat Bayram Haz, Niyazi Ahmet Baroğlu, Hakan Tuncay, Yalçın Toker.
- Lewis, Bernard. *What Went Wrong? Western Impact and Middle Response*, Oxford University Press, NewYork, 2002.
- Liebrenz, Boris. *Arabic, Persian and Turkish Manuscripts in the University Library Leipzig*, University of Leipzig, Germany, 1838.
- MacNutt, Francis Augustus. *De Orbe Novo: The Eight Decades of Peter Martyr D'Anghera*, G. P. Putnam's Sons, New York and London, 1912.
- Mahir, Banu. “Osmanlı Minyatürlerinde Savaş, Kuşatma ve Çıkartma”, *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, 28 Şubat 2007 Seminer Bildirisi, 1-15.
- Mahir, Banu. *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Mahir, Banu. “Anadolu'da Türk Minyatürünün İlk Örnekleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 167–179.
- Mahir, Banu. “Türk Minyatürlerinde Hil'at Merasimleri”, *Bellekten*, Cilt LXIII, Sayı 238, Aralık 1999, 745-768.
- Mahir, Banu. “Saray Nakkaşhanesi'nin Ünlü Ressamı Şah Kulu ve Eserleri”, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık I*, İstanbul, 1986, 113–130.
- Manners, Ian. *European Cartographers and the Ottoman World 1500-1750*, Chicago: The Oriental Institute, 2007.

- Martiovitich, Nicholas N. "The Funeral of Sultan Murad III of Turkey", *The Art Bulletin*, Vol. 10, No. 3, 1928, 161-165.
- Meredith-Owens, G.M. "Part IV-Ottoman Turkish Painting", *The Keir Collection-Islamic Painting and the Arts of the Book*, London, 1976, 223-230.
- Meredith-Owens, G.M. "A Copy of the Rawzat Al-Safâ with Turkish Miniatures", *Oriental Studies-In Paintings from Islamic Lands*, Vol. IV, Oxford, 1969, 110-123.
- Meredith-Owens, G.M. *Turkish Miniatures*, The British Library Publishing Division, 1969.
- Meriç, Rıfık Melül. "Nakış Tarihi Vesikaları", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Der.*, Sayı:4, Ankara,1952, s. 31-46.
- Mordtmann, Johannes Heinrich. "Takiyüddin'in Pera'daki Gözlemevi", Çeviri: Cem Pulathaneli, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt:10, Sayı:2, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 2009, İstanbul, s.115-129.
- Museum für Islamische Kunst*, Staatliche Museen Preufbischer Kulturbesit Berlin, 1971.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netâyicü'l-Vukû'ât (Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV)*, Haz. Yılmaz Kurt, 1. Baskı, Birleşik Dağıtım, Ankara, 2008.
- Naima Mustafa Efendi. *Naima Tarihi*, Cilt:1, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Nevzade Ataî. "Nevzade Ataî'nin Hadaikü'l-Hakaik'inden Takiyüddin'in Biyografisi", Çev. Cahid Şenel, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Der.*, Cilt: 10, Sayı: 2, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 2009, 130-133.
- Odabaş, Hüseyin. "Osmanlı Yazma Eserleri ve Türkiye'de Yazma Eser Kütüphaneciliği", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Der.*, Sayı:56, Ankara, 2011, 14-164.
- Olson, Robert W. "XVI. Asır Fiyat Değişiminin Osmanlı Safevi İlişkileri Üzerindeki Etkisi", Çeviren: H. Mustafa Eravcı, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı:5, İzmir, 2009, 181-189.
- Önder, Mustafa. *Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi*, M.S.B Harita Genel Komutanlığı Yayınları, 2002.

- Öz, Tahsin. “Kâbe’nin Tamirleri”, *Arkitekt Dergisi*, Yıl: XVII, Sayı:5-6, İstanbul, 1974, 129-130.
- Özdemir, Kemal. *Ottoman Nautical Charts The Atlas of Ali Macar Reis*, Marmara Bank, İstanbul, 1992.
- Özen, Mine Esiner, *Piri Reis and His Charts*, Nesteren Refioğlu Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Özen, Mine Esiner. “Piri Reis ve Müntehab-ı Kitab-ı Bahriye”, *İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları Der.*, VII/2, 2006, 119-131.
- Özen, Mine Esiner. “Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki Padişah Divanlarından Muradî Divanı”, *Antik Dekor Der.*, Sayı:44, Antik A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1998. s. 124-128.
- Özkan, Selim Hilmi. “II. Viyana Kuşatması Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Der.*, Sayı:18, Ağustos 2007, 189-203.
- Özkan, Süleyman. “Minyatür”, *İlgi*, Sayı 35, İstanbul, 1983, 29-31.
- Özsayiner, Cihan. “Hattat Osmanlı Padişahları”, *Antika*, Sayı 1, İstanbul, 1985, s. 25–29.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt III, Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 1994.
- Öztürk, Necdet. “Osmanlılar’da Tarih Yazıcılığı Üzerine”, *Osmanlı*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 257-261.
- Peçevi İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Rahimi-zâde İbrahim Çavuş. *Kitâb-ı Gencîne-i Fethi Gence*, Çamlıca Basım Yayın, 1. Baskı, İstanbul, 2010.
- Rawlinson, H.G. “The Embassy of William Harborne to Constantinople 1583-1588”, *Transactions of the Royal Historical Society*, Fourth Series, Vol. 5, 1922.
- Renda, Günsel. “Avrupa Kültüründe Osmanlı İzleri”, *Türk Kültürü ve Kimliği*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, 197-219.
- Renda, Günsel. *Padişah Portreleri Mevlânâ Müzesi Albümü*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Konya, 1999.
- Renda, Günsel. “Minyatür”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM Yayınları, İstanbul, 1998, 1262-1271.

- Renda, Günsel. "Osmanlı Sultanlarının Soyağacı", *P Sanat*, Sayı II, İstanbul, 1996, 81–92.
- Renda, Günsel, "Akdeniz Deniz Haritacılığı", *Art Dekor Der.*, Eylül,1994, 106-109.
- Renda, Günsel. "Osmanlılar ve Deniz Haritacılığı", *XIV-XVIII Yüzyıl Portolan ve Deniz Haritaları*, İstanbul 1994,19-26.
- Renda, Günsel. "Portaiture in Islamic Painting", *Islamic Art Common Principles, Forms and Themes-Proceedings of the International Symposium Held in İstanbul, Damascus*, 1989, 225-235.
- Renda, Günsel. "Ankara Etnografya Müzesindeki 8457 No.lu Silsilename Üzerine Bazı Düşünceler", *Kemal Çiğ'a Armağan*, İstanbul, 1984, 175-201.
- Renda, Günsel. "New Light on the Painters of the "Zubdet Al-Tawarikh" in the Museum of Turkish Painters and Islamic Arts in İstanbul", *IV. Congrès International d'art Turc, Université de Provence, Aix-en Provence, France*, 10-15 Eylül, 1971, 183-200.
- Renda, Günsel. "Sinan Döneminde Haritacılık: Ali Macar Reis Atlası ve Benzerleri", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, 24-27 Ekim 1988, Ankara, 359-379.
- Renda, Günsel. "The Miniatures of the Zubdat al Tawarikh", *Turkish Treasures Culture, Art, Tourism Magazine*, Sayı: Yıl: 1978, Kültür Bakanlığı, 26-35.
- Renda, Günsel. "İstanbul Tarih ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki Zübdetü't Tevârih'in Minyatürleri, *Sanat Dergisi*, Sayı:6, İstanbul, 1977, s. 58-67.
- Renda, Günsel. "The Miniatures of Silsilename, No. 1321 in the Topkapı Sarayı Museum Library", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı V, İstanbul, 1973, 443-479.
- Reyhanlı, Tülay. *İngiliz Gezginlerine Göre 16. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, 1983.
- Rice, David Talbot. *Islamic Painting: A Survey*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1971.
- Rieu, Charles. *Catalogue of The Turkish Manuscripts in the British Museum*, London, 1888.

- Sadık, Müfit Bilge. “Macaristan’da Osmanlı Hâkimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi”, *Ankara Üniversitesi OTAM Der.*, Sayı: 11, Ankara, 2000.
- Sakaoğlu, Necdet. *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt:2, YKY Yayınları, İstanbul, 2008.
- Saray, Mehmet. *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Sarıkaya, M. Saffet “Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Türk Kültürü Der.*, Sayı: 363, Yıl: XXXI, Ankara, 1993, 406-422.
- Schmidt, Jan. *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and other Collections in the Netherlands Volume I: Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Leiden, 2000.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selanik-i II*, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- Serarslan, Halim. “Safiye Sultan”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Der.*, Sayı:11, Konya, Bahar, 2002, 137-149.
- Sims, Elenor G. “The Turks and Illustrated Historical Texts”, *Fifth International Congress of Turkish Art*, Budapest, 1978, 747-773.
- Soucek, Svat. "The Ottomans and Their Rivals, Galleys and Galleons, Portolan Charts and Isolarii, from his Piri Reis & Turkish Mapmaking After Columbus”, *The Khalili Portolan Atlas*, Nour Foundation, 1995, pp. 10-33.
- Subrahmanyam, Sanjay. “On World Historians in the Sixteenth Century”, *Representations*, No. 91, 2005, pp. 26-57.
- Sözen, Metin. “Minyatür”, *Geleneksel Türk El Sanatları*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1998, 116-139.
- Stanley, Tim. “Khalili Koleksiyonu ve Osmanlı Sanatı”, Çev. Celâl Üster, *P Sanat*, Sayı 4, İstanbul, 1996, 101-114.
- Stchoukine, Ivan. *La Peinture Turque D’après Les Manuscrits Illustrés Ire Partie: De Sulaymân Ier A ‘Osmân II (1520-1622)*, Institut Français D’Archéologie de Beyrouth et Historique, Tom. LXXXIV), Paris, 1966.

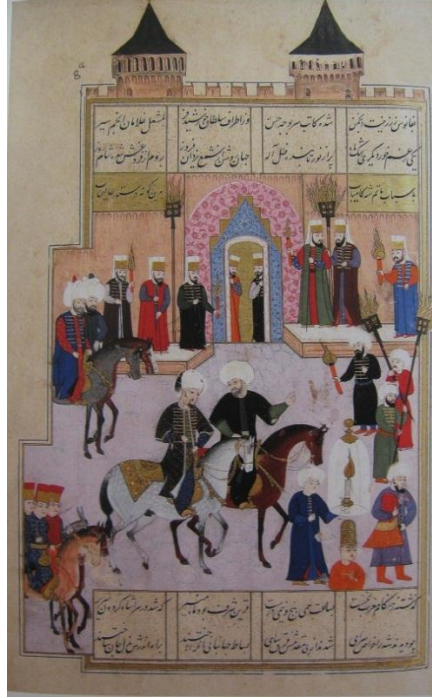
- Süslü, Özden. “Topkapı Sarayı ve Türk İslam Eserleri Müzelerinde Bulunan XVI. Yüzyıla Ait Osmanlı Minyatürlerindeki Kumaş Desenlerinin İncelenmesi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı VI, İstanbul, 1976, 215-278.
- Sümer, Faruk. *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Sümer, Faruk. “Türk Tarihine Umumi Bir Bakış”, *A.Ü. DTCF Der.*, Cilt:20, Sayı:3-4, Ankara, 1942, 213-244.
- Süreyya, Mehmed. *Sicil-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Şerbetçi, Muzaffer. *Türk Haritacılığı Tarihi (1895- 1995)*, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Trabzon, 1995.
- Şeref, Abdurrahman. *Osmanlı Devleti Tarihi*, Bilimevi Basım Yayın, İstanbul, 2005.
- Tanındı, Zeren. “Sultanlar, Şairler ve İmgeler: Şehnâme-i Firdevsi’nin Mukaddimesinin Resimleri”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Der.*, Yıl 9, Sayı 15, Şubat 2008, 267-296.
- Tanındı, Zeren; Filiz Çağman, Serpil Bağcı, Günsel Renda. *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- Tanındı, Zeren. “Topkapı Sarayı’nın Ağaları ve Kitaplar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Der.*, Yıl III, Sayı III, Bursa, 2002, 41–56.
- Tanındı, Zeren. “Additions to Illustrated Manuscripts in Ottoman Workshops”, *Muqarnas*, Vol. 17, 2000, 147–161.
- Tanındı, Zeren. “Osmanlı Döneminde Türk Minyatürü”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Tanındı, Zeren. *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1996.
- Tanındı, Zeren. “Kadife Ciltler”, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23–27 Eylül 1991)-Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt I, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, 309-319.

- Tanırdı, Zeren. "Illustrated Historical Texts in the Islamic Manuscript", *Islamic Art Common Principles, Forms and Themes-Proceedings of the International Symposium Held in İstanbul*, Damascus, 1989, 250-260.
- Tanırdı, Zeren. "Astrological Illustrations in Islamic Manuscripts", *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi (14-18 Eylül 1981) Bildirileri*, Cild I, İstanbul, 1981, 71-90.
- Tarih-i Hind-i Garb-i Veya Hadis-i Nev*, Tarihi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Tenenti, Alberto. *Piracy and the Decline of Venice(1580-1615)*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1967.
- Titley, Norah M. *Miniatures from Turkish manuscript: A Catalogue and Subject Index of Paintings in the British Library and the British Museum*, The British Museum, London, 1981.
- Tonta, Yaşar A. "Ahmed Rasim'in İbrahim Mütefferika ve Matbaacılık Üzerine Yazdıklarının İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Der.*, Cilt:3, Sayı: 1, Ankara,1985, 153-167.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. "Kültür dünyamızda çığır açtı: İbrahim Mütefferika", *Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Der*, Sayı:12, Aktif Matbaa ve Reklam, İstanbul, 2009, 16-33.
- Tosun, Ali Rıza. "Sultan III. Murat'ın Arapça, Farsça ve Türkçe Basma Kitapların Osmanlı İmparatorluğu Sınırları İçinde Satılabileceğine Dair 1588 (996) Yılında Verdiği Emirname", *Belgeler*, Cilt XXX, Sayı 34, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009, 127-131.
- Turanî, Adnan. *Dünya Sanat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.
- Tunca, Rauf. "Türk Nakış Sanatı ve Nakkaş Molla Kasım", *Belgelerle Türk Tarihi*, Sayı 11, 73-78.
- Türkay, Cevdet. *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, MEB Yayınları, İstanbul, 1999.
- Türkcan, Ergun. "Bilimsel Devrim ve Osmanlı Dünyası", *Mülkiye Der.*, Cilt: XXIII, Sayı:218, Ankara, 50-72.

- Türkmen, Hüseyin. *Türkiye Kütüphaneleri Yazma Eserler Katalogları 1923-2006*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ulusoy, M. Demet. "Miniature Painters in the Ottoman Period", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Der.*, Cilt:14, Sayı: 1-2, Ankara, 1997, 91-104.
- Unat, Yavuz. "Takîyüddîn El-Râsîd'in Gözlemleriyle İstanbul Semalarında Zaman", *PSanat Kültür Antika*, Sayı 28, Bilnet Matbaacılık, İstanbul, 2003, 80-97.
- Unat, Yavuz. "Osmanlı Astronomisine Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Editör: Güler Eren, Ankara 1999.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi* Cilt: III, Kısım: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Vocelka, Karl. "Avusturya-Osmanlı Çekişmeleri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Der.*, Sayı:31, İstanbul, Mart, 1977, 5-28.
- Von Hammer, Joseph. *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, Ankara.
- Watson, William J. "İbrâhîm Müteferrika and Turkish Incunabula", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 88, No. 3 (Jul. - Sep., 1968), pp. 435-441.
- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin. "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri", *A.Ü. OTAM Der.*, Sayı:7, Ankara, 1997, s. 319-338.
- Yaman, Bahattin. "Türk Minyatür Sanatında Cennet", *Bellekten*, Cilt LXXII, Sayı 263, Nisan 2008, 141-154.
- Yaman, Bahattin. "Dini Kültürün Resimle İfadesi: Deccal Örneği", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, Yıl 1, Sayı 1, Ankara, 2007, 139-155.
- Yazar, Turgay. "Ortaçağ Anadolu Türk Mimari Bezemesinde Vakvak Üslubu", *Ahmet Yesevi Ün. Bilig Der.*, Sayı:42, 2007, 1-33.
- Yetkin, Suut Kemal. *İslam Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Yetkin Suut Kemal. *L'Ancienne Peinture Turque du XIIe au XVIIIe Siècle*, Editions Klincksieck, Paris, 1970.

- Yetkin, Suut Kemal. “A Survey of Turkish Painting: The Origin of Turkish Painting”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der.*, Cilt 13, Ankara, 1965, 1–11.
- Yetkin, Suut Kemal. “İslâm Minyatürünün Estetiği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der.*, Sayı 1, Ankara, 1953, 32-35.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt:10, F:26, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986.
- Yılmaz, Ali. “Tezkirelere göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Der. Özel Sayı*, Sayı.31, 1989, Ankara, 491-500.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi. “İslâm Resminin Menşeleri ve Başlangıçları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, Ankara, 1954, 31-54.
- Yücel, Erdem. “Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi”, *Vakıflar Der.*, Sayı: VII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Baha Matbaası, İstanbul, 1968, 207-214.
- Yücel, Erdem. “Manisa Muradiye Camii Restorasyonu”, *Arkitekt Der.*, Yıl:1964, Sayı:1964-02,88-90.
- Yücel, Yaşar; Sevim, Ali. *Türkiye Tarihi III, Osmanlı Dönemi (1566-1730)*.
- Zeren, Mehmet; Güleç, İsmail. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Yazma Eserler Katalogu*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Zeyrek, Yunus. *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Michigan Üniversitesi, ABD, 2011.
- Zeyrek, Yunus. *Târîh-i Osman Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

RESİMLER



Resim 1. Sultan III. Murad'ın Gelişi,
Şehinşahname-i I, İÜK. FY.1404, y. 8a.
 (Z. Tanındı, F. Çağman, S. Bağcı, G. Renda. *Osmanlı Resim Sanatı*,
 Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006)



Resim 2. Takiyüddin ve arkadaşlarının rasathane çalışmaları
Şehinşahname-i I, İÜK. FY.1404, y. 56 b-57 a.
 Z. Tanındı, F. Çağman, S. Bağcı, G. Renda. *Osmanlı Resim Sanatı*,
 Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006)



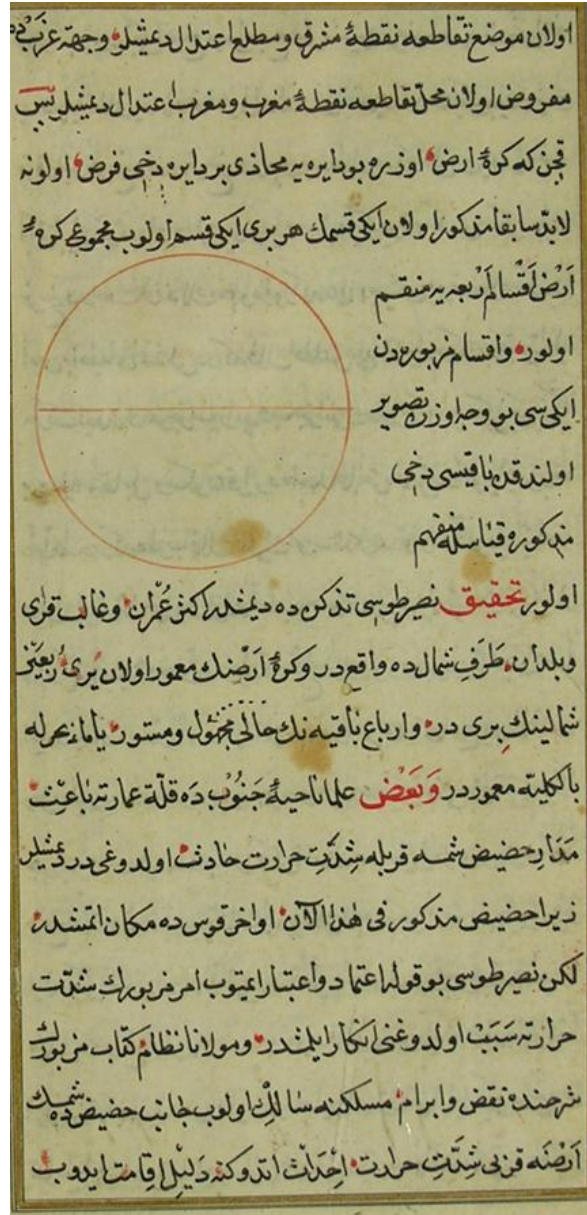
Resim 3. İstanbul semalarında görülen kuyruklu yıldız,
Nusretnâme, TSM. H. 1365, y. 5b.
 (Ottoman Empire in miniatures, Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988)



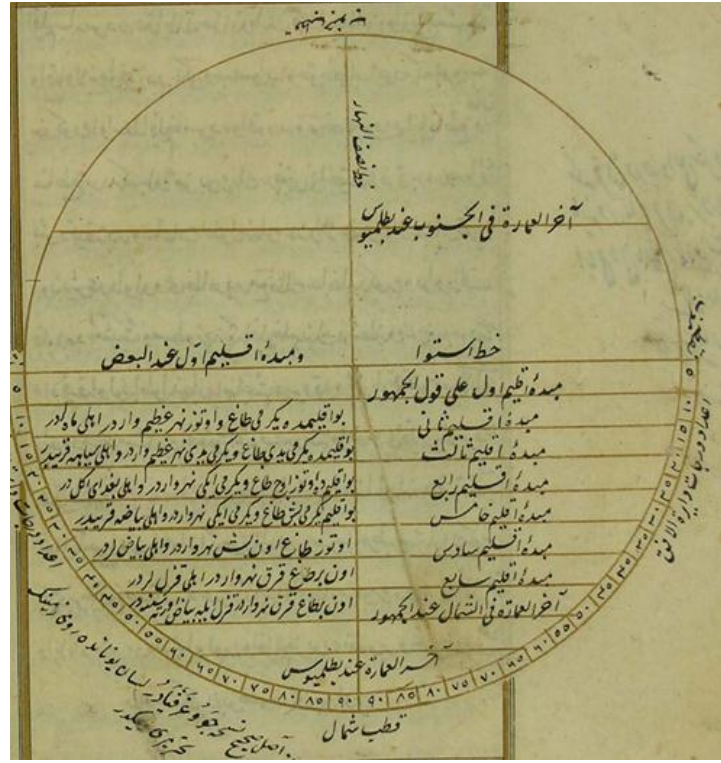
Resim 4. Hassa Nakkaşhanesinin Yeri,
Mecmu'-i Menâzil, İÜK. T. 5964, y. 8 b-9a.
 (Nasuh Matrakçı minyatürlerinde
 XVI. yüzyıl Osmanlı seferleri, Ankara, 2007)



Resim 5. Sultan III. Murad'ın Portresi,
Kıyâfetü 'l-insâniye fi şemâ'ilü 'l-osmâniye, TSM. H. 1563, y. 73 a.
(Z. Tanındı, F. Çağman, S. Bağcı, G. Renda. *Osmanlı Resim Sanatı*,
Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006)



Resim 6. Yerküre ve Ekvator, *Tarih-î Hind-î Garbî*
TSM.R.1488, y. 7a



Resim 7. İklim Kuşakları, *Tarih-i Hind-i Garbî* TSMK. R.1488, y. 12 a.



Resim 8. Vakvâk Ağacı.
Tarih-i Hind-i Garbî, TSM. R.1488, y. 18 b



Resim 9. Doğu Yarımküre,
Tarih-i Hind-i Garbî, TSMK.R.1488, y. 35b-36a



Resim 10. Batı Yarımküre Haritası.
Tarih-i Hind-i Garbî, TSMK. R. 1488, y. 39b-40a



Resim 11. Tapir, *Tarih-i Hind-i Garbi*
 TSMK.R.1488, y. 59b



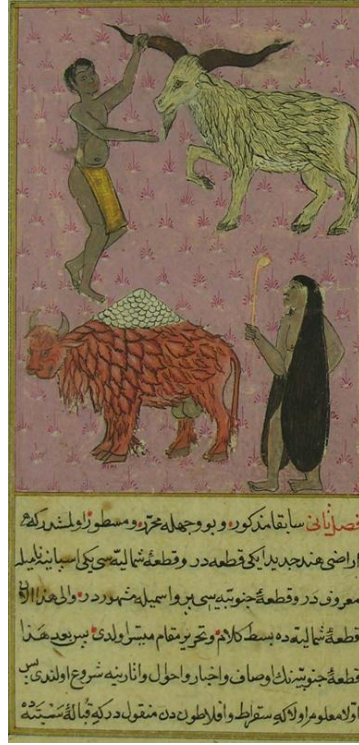
Resim 12. Kuşlar *Tarih-i Hind-i Garbi*
 TSMK. R. 1488, y. 68b



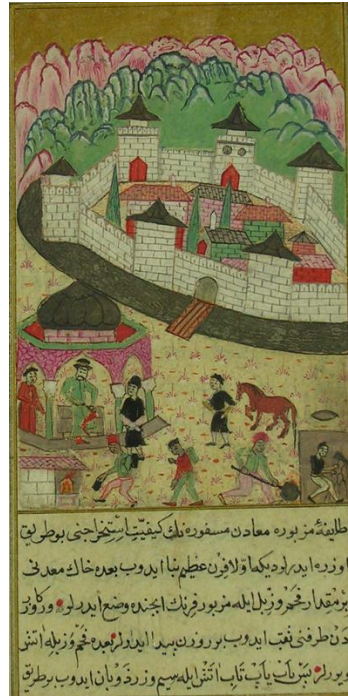
Resim 13. Armadillo. *Tarih-i Hind-i Garbî*
 TSMK.R.1488, y. 71a



Resim 14. Dikenli Armutlar, *Tarih-i Hind-i Garbî*
 TSMK.R.1488, y. 80a



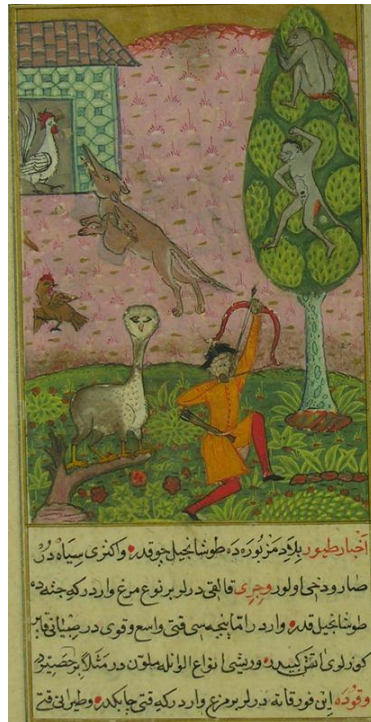
Resim 15. Buffalo ve Bighorn, *Tarih-i Hind-i Garbi*
 TSMK.R.1488, y. 93b



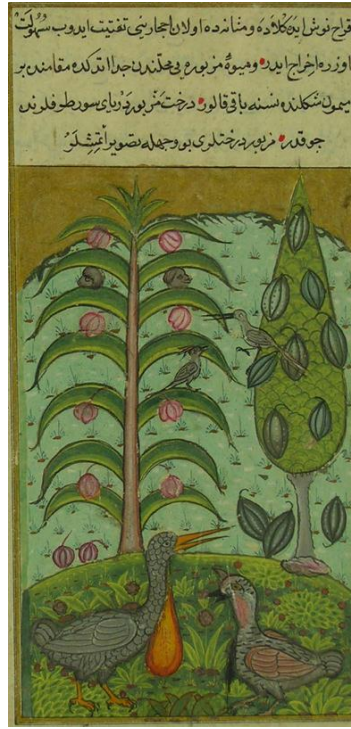
Resim 16. Patosi Şehri, *Tarih-i Hind-i Garbi*
 TSMK.R. 1488, y. 101 a



Resim 17. Karmcayiyen, Tarih-i Hind-i Garbî
TSMK.R.1488, y. 109 a



Resim 18. Opposum, Tarih-i Hind-i Garbî
TSMK.R.1488, y. 110 a



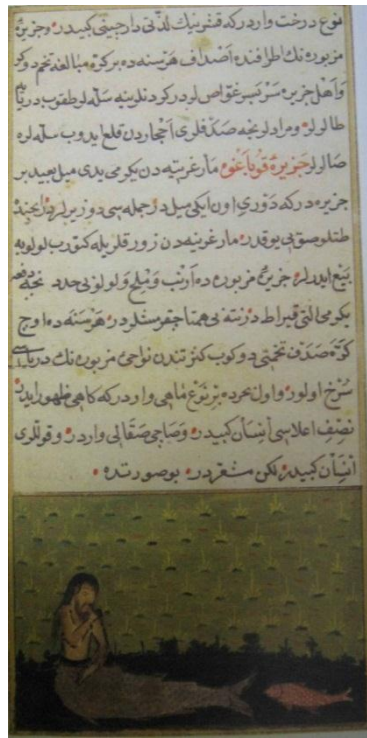
Resim 19. Jobo Ağacı, Tarih-i Hind-i Garbi
 TSMK.R.1488, y. 113 a



Resim 20. Tarih-i Hind-i Garbi
 TSMK.R.1488, y. 114 b.



Resim 21. Denizayısı, *Tarih-i Hind-i Garbi*
TSMK.R.1488, y. 49 b



Resim 22. Balıkadam, *Tarih-i Hind-i Garbi*
TSMK.R.1488, y. 62 a



Resim 23. Balıkadam ve Avcı, *Tarih-i Hind-i Garbi*
TSMK.R.1488, y. 62 b



Resim 24. Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi
ve ateşe atılması, *Zübdetü't Tevârih* (CBL.414)
(Metin And, *Minyatürlerle İslam Mitologyası*, YKY, İstanbul, 2007)



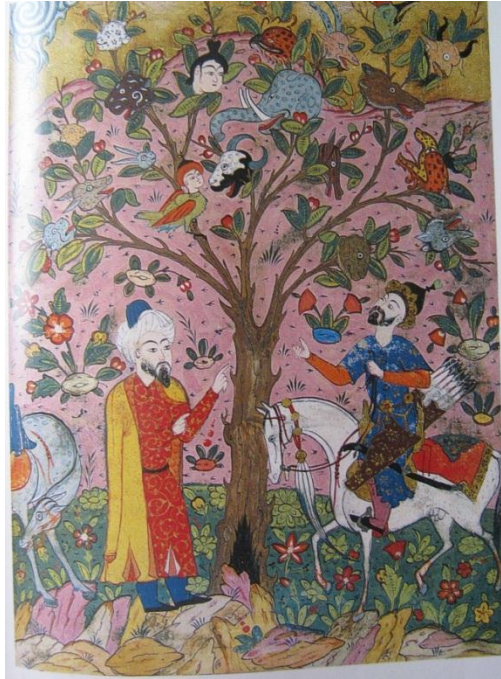
Resim 25. Hz. Süleyman, *Zübde'tü't Tevârih* (CBL.414)
(Metin And, *Minyatürlerle İslam Mitologyası*, YKY, İstanbul, 2007)



Resim 26. Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* Kitabındaki İklim Kuşakları
(Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, TTK Yayınları, Ankara, 2009)



Resim 27. Vakvâk Ağacı
Tarih-i Hind-i Garbî, AyerMS. 612
 (Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



Resim 28. İskender Vakvâk Adası'nda
Falname (TSM. H.1703)
 (Metin And, *Minyatürlerle İslam Mitolojyası*, YKY, İstanbul, 2007)



Resim 29. Zübde'tü't Tevârih (CBL. Turkish.414)
(<http://www.bridgemanart.com>)



Resim 30. Doğu Yarımküre Haritası
Tarih-i Hind-i Garbi, AyerMS. 612
(Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



Resim 31. Batı Yarımküre Haritası
Tarih-i Hind-i Garbî, Ayer MS. 612
 (Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



Resim 32. Dünya Haritası, *Tarih-i Hind-i Garbî veya Hadis-i Nev, BK.4969*
 (Şekerbank'ın 2003 Yılı Faaliyet Raporu, 2003)



Resim 33. Guava, Nemayis ve Avakado ve Tapirler,
Tarih-i Hind-i Garbî, Newberry L. Ayer MS. 612
 (Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



Resim 34. Tarçın ve Karanfil Ağacı,
Tarih-i Hind-i Garbî, Newberry L. Ayer MS. 612
 (Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



Resim 35. Armadillo, Pelikan ve İki Kaz
Tarih-i Hind-i Garbî, Newberry L. Ayer MS. 612
 (Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



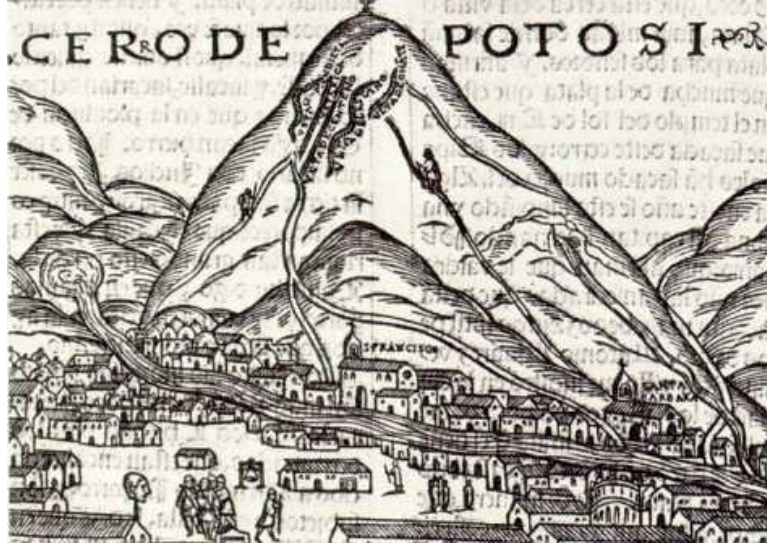
Resim 36. Dikenli Armutlar
Tarih-i Hind-i Garbî, Newberry L. Ayer MS. 612
 (Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



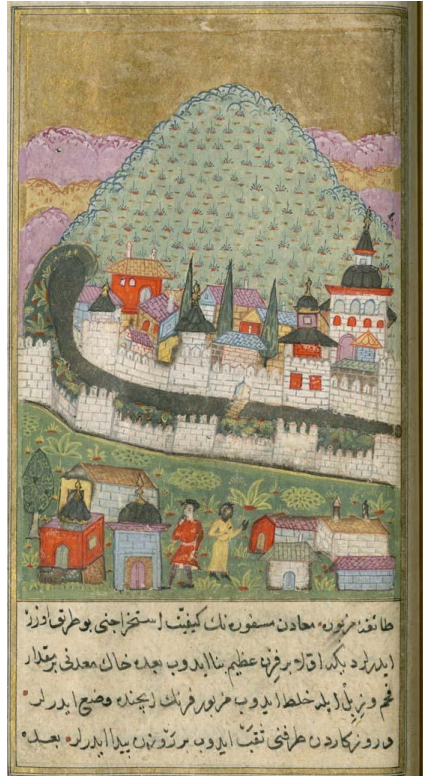
Resim 37. López de Gómara'nın kitabındaki bizon tasviri.
(Thomas D. Goodrich, "Osmanlı Amerika Araştırmaları",
TTK Belleten, Sayı:195, 1986, s. 667-691)



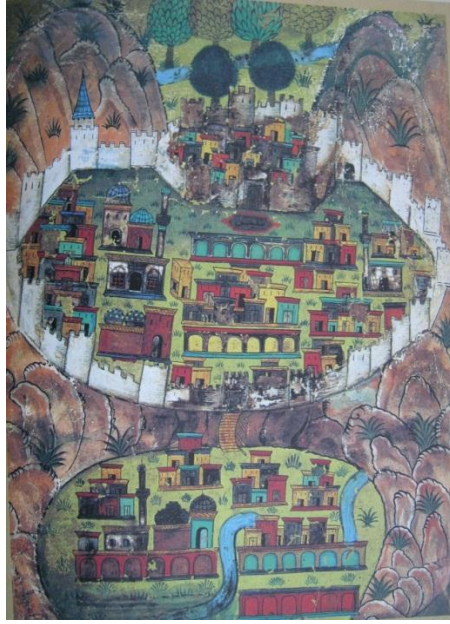
Resim 38. Buffalo ve Big Horn
Tarih-i Hind-i Garbî, Newberry L. Ayer MS. 612
(Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



Resim 39. Potosi Şehri.
 Pedro Cieza de León, La Chronica de Peru
 (<http://southamericana.com>)

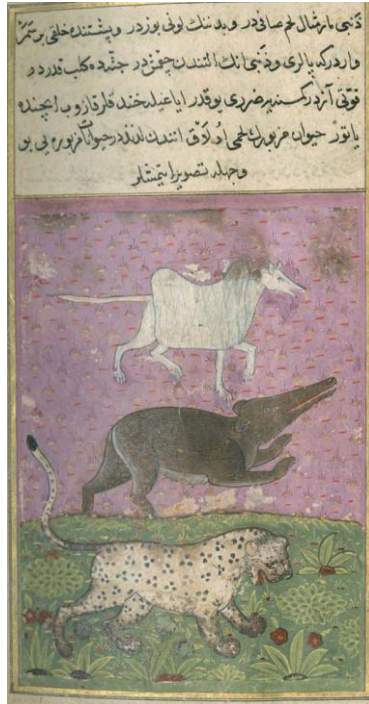


Resim 40. Potosi Şehri
 Tarih-i Hind-i Garbî, Newberry L. Ayer MS. 612
 (Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)

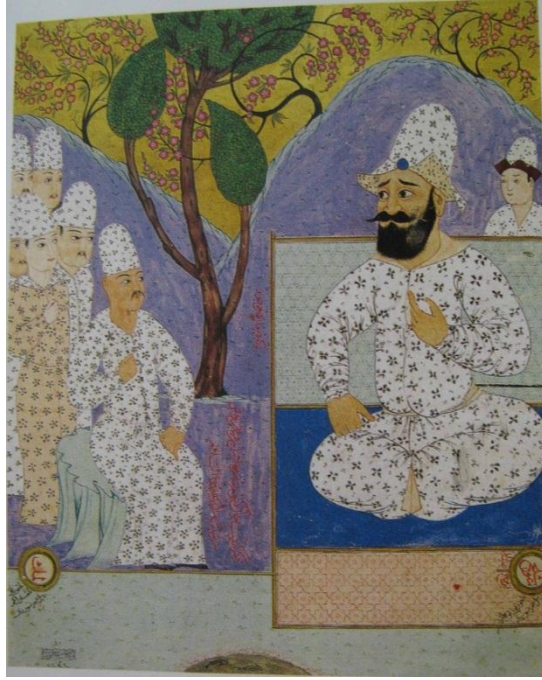


Resim 41. Bitlis

Beyân-ı Menâzil-i Seferi Irâkeyn, İÜK. T.5964
(*Nasuh Matrakçı minyatürlerinde*
XVI. yüzyıl Osmanlı seferleri, Ankara, 2007)



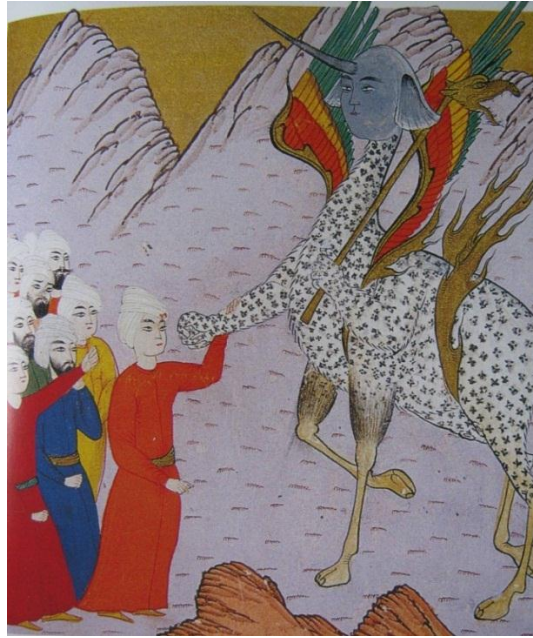
Resim 42. Jaguar, Karıncayiyen ve Armadillo
Tarih-i Hind-i Garbî, Newberry L. Ayer MS. 612
(Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



Resim 43. Keyumers ve Askerleri

Zübdetü't Tevârih, TİEM. T.1973

(Metin And, *Minyatürlerle İslam Mitologyası*, YKY, İstanbul, 2007)



Resim 44. Dabbetü'l-arz

Terceme-i Miftâh-ı Cifrü'l-Câmi, TSM B.373

(Metin And, *Minyatürlerle İslam Mitologyası*, YKY, İstanbul, 2007)



Resim 45. Opposum

Tarih-i Hind-i Garbî, Newberry L. Ayer MS. 612
(Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



Resim 46. Tarçinelması Ağacı

Tarih-i Hind-i Garbî, Newberry L. Ayer MS. 612
(Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



Resim 47. Jobo Ağacı
Tarih-i Hind-i Garbî, Newberry L. Ayer MS. 612
 (Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



Resim 48. Oviedo Valdez
Historia de L'Indie Occidentale
 (Thomas D. Goodrich, "Osmanlı Amerika Araştırmaları",
 TTK Belleten, Sayı:195, 1986, s. 667-691)



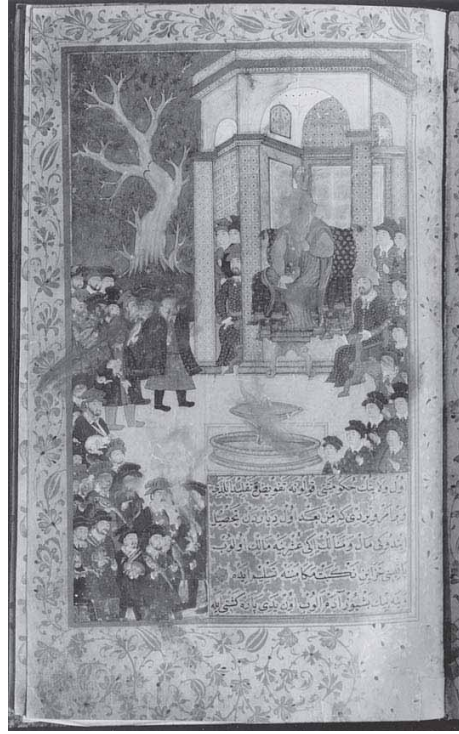
Resim 49. Denizayısı

Tarih-i Hind-i Garbi, Newberry L. Ayer MS. 612
 (Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)

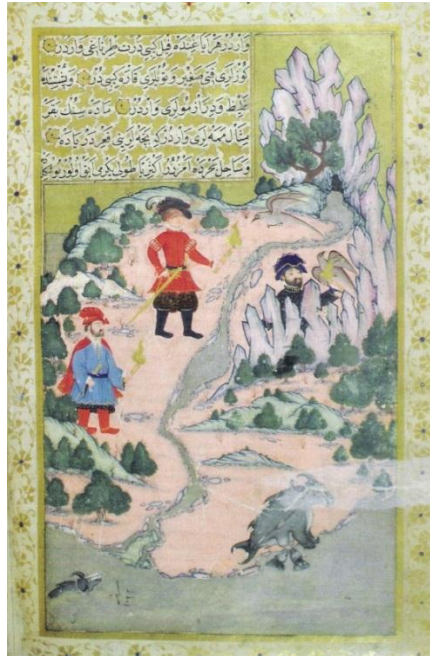


Resim 50. Balıkadam

Tarih-i Hind-i Garbi, Newberry L. Ayer MS. 612
 (Chicago NewBerry Kütüphanesi'nin izniyle)



Resim 51. Kristof Kolomb Kral Ferdinand'ın Huzurunda
Tarih-i Hind-i Garbî, BK. 4969
 (Bernard Lewis, What Went Wrong, Oxford University Press, 2002)



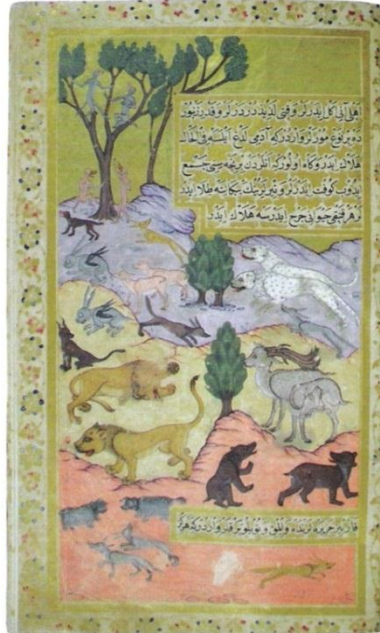
Resim 52. Yavrusunu Besleyen Denizayısı
Tarih-i Hind-i Garbî, BK. 4969
 (Hüseyin Gazi Topdemir, "Kültür dünyamızda çığır açtı: İbrahim Müteferrika",
 Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Der, Sayı:12, İstanbul, 2009, 16-33)



Resim 53. Simurg

Tarih-i Hind-i Garbî, BK. 4969

(Hüseyin Gazi Topdemir, “Kültür dünyamızda çıkır açtı: İbrahim Müteferrika”,
Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Der, Sayı:12, İstanbul, 2009, 16-33)



Resim 54. Amerika Kıtası Hayvanları

Tarih-i Hind-i Garbî, BK. 496

(Hüseyin Gazi Topdemir, “Kültür dünyamızda çıkır açtı: İbrahim Müteferrika”,
Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Der, Sayı:12, İstanbul, 2009, 16-33)